

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS BRINCH

LILLE JES

og de ældste slægters historie

LILLE JES

HANS BRINCH

LILLE JES

OG DE
ÆLDSTE SLÆGTERS
HISTORIE

ENGERS HANSENS FORLAG
ESBJERG 1972

© Hans Brinch

K. Rosendahls Bogtrykkeri Akts.
Esbjerg

ISBN 87980213 1 1

UDGÅET AF
RØSKILDE BIBLIOTEK

99.94
Brinch

Huset på omslaget er Lille Jes'es slægtshus, hvor nu Esbjerg-kolonien ligger. Det blev revet ned i tyverne..

Jes'es hus er tegnet af sølvmed Ejnar Olsen efter maleri elskværdigst udlånt af Karen Thøgersen, Lille Jes'es oldebarn. Gertrud Engel, gift med Ejnar Olsen, er tipoldebarn af Lille Jes.

På omslagets bagside har Ejnar Olsen tegnet Lille Jes's sølvstrødåse til sukker. Denne er i Karen Thøgersens eje. Kendemærkerne er *en bøje*: betyder Tønder Sølvmedemestre. Et slynget C. A.: Chr. Andresen, borgerskab 1. 4. 1785. Måske har det været dåbsgave.

En tak for udlån af Peder Thomsens silhouet skal lyde til sammes 4 × tip-oldebarn, lærerstuderende Niels Frederiksen.

Til FAR ...og hans sko

Engang løb du i barnesko,
så ungdomssko
som blev trådt til,
så de sad stramt
og egnede til vejen.

Men dine sko ku ikke gå,
sku ikke gå;
de bare løb
og med en fart
som blev dit væsens egen.

For deri lå din sjæls magi,
en fartmagi!
Og bakke op
som bakke ned
gik løbet helt til stregen!

Men sønderhoning snørebånd
var stive bånd,
der holdt din sko
omkring din fod,
til kursen stod mod kajen.

De mile som du lagde bag,
lidt hastigt bag,
dem ofred du
på syge folk
med passen og med plejen.

— — —
I hjørnet står de, dine sko,
de store sko
som blev trådt ud
og er for os
– uegnede til vejen!

En tak

er et underligt, næsten intetsigende begreb til en død fra os efterlevende. Dog skal en sådan være min første handling i foreliggende bog om Fanø. En tak til Niels Møller Kromann, ikke mindst da de følgende sider handler om hans forfædre, og da Lille Jes var N. M. Kromanns mormors bror.

Nok har Kromann heldigvis fået megen mundtlig anerkendelse, mens han levede, har opnået den glæde at blive æresborger i Sønderho og er blevet dekoreret, men guld har han ikke spundet på sit lille oplag. Det er vel de færreste, der egentlig kan gøre sig klart, *hvor* stor en indsats, endda livsindsats, han har lagt på øens alter. Med livsindsats mener jeg, at arbejdet har taget ham mere end en menneskealder.

Når man i en bog som denne tyr til historiske kilder, slår man først op i Fanøs Historie og får her de fundamentale kendsgerninger. Man må stadig forbavses over det enorme antal fakta, som Niels Møller har formået at compilere. Utrættelig har han siddet, år efter år, med små gnidrede håndskriftsdokumenter, som er svære at tyde, og tålmodigt har han samlet dem til et systematisk hele. Bemærkes bør det vel også, at han har gjort det alene. Fejl har selvsagt sneget sig ind, men sådanne kan aldrig undgås. Alle laver dem. Endvidere opstår der gåder, som Fanøs Historie ikke løser, og man må her grave videre. Dette vil gælde enhver, som søger at uddybe en enkeltperson fra fortidens Fanø.

Ved hjælp af Kromann, Viborg Landsarkiv, kirkebøger, tingbøger, de ældste aviser fra Esbjerg og Fanø samt fra de pågældende personers „testimonier“ og fra Liber Daticus, præsternes annaler, er det lykkedes at stykke data og kendsgerninger sammen og derved at skabe et troværdigt billede af min (og manges) tipoldefar, Lille Jes.

Man har hævdet og sagt, at „om Lille Jes er der ikke mere at hente“. Det var der, thi han står ikke alene. Vi kan følge hans og hans forfædres livsløb, skønt vi mangler den sidste essens af viden, som gør skygger til kød og blod. Men for premisserne, for de store linjer og for den første inspiration til opgaven skal lyde en tak til

Niels Møller Kromann.

Motiveringen

for denne bog, og særligt for en gennemgang af de ældste slægter, er først og fremmest den, at hverken min nærmeste familie eller mest perifere slægt på øen viser sig at have kendskab til sammenhængen mellem møllen, Sonnich Jensen Møller, Peder Thomsen Møller og sig selv. Mange ved måske nok fra barndommen, hvem disse personer er, men finder det svært at placere dem.

I gamle oversigter, i Fanøs Historie og i slægtsbøgerne er så at sige alle detaljerne anbragte, men så spredte, at man ikke kan sætte sig hen og læse en fortløbende beretning om slægten igennem dens ca. 350 år på øen.

Der er mange, ikke mindst af de ældre, der beklager dette. Hertil kommer, at det kun er få, der har Fanøs Historie, omend mange har slægtsbøgerne med de nøgne årstal. Derfor besluttede jeg mig til i forbindelse med Jes'es dagbog at sammenfatte vor gamle og store slægts personalhistorie med dåd og dag, trivsel og trængsel. Nyt og originalt er der ikke meget af, omend et og andet nok er dukket frem som løsning på mystiske gåder.

Bogens opbygning kan vel lignes ved et metermål: der er meget groft taget 50 cm af Lille Jes'es forfædre og deres tid, og vi slutter med 50 cm af Lille Jes, hans samtid og til slut dagbog.

Jeg følger i øvrigt kyndiges råd og aftrykker kun en del af Jes'es dagbog, da denne ikke byder på ting af egentlig spænding eller større interesse. At trykke den hele ville fordyre bogen unødvendigt.

H. B.

KAPITEL I

Den mørke fortid

Jeg holder i min hånd lidt støv
af skrænter, næs og veje,
de svundne tiders faldne løv
er mine hænders eje.

Jeg undres, hvor det tynger lidt,
hvor flygtigt det fornemmes, –
lidt støv, der lyser blegt og hvidt
og vejres bort – og glemmes.

Tove Meyer.

At gøre et forsøg på en intim karakteristik eller psykologisk gennemgang af øens ældste befolkning må betegnes som utidig fabuleren på gisningers baggrund. Men vi bør ikke afholde os fra en beskrivelse. Vi kan skitsere deres liv og samtid, sætte skelsættende begivenheder op og ud fra disse læse os til vore forfædres levnedsløb og hverdag. Heri adskiller dette arbejde sig væsentligt fra mine to tidligere: uhyre få mundtlige overleveringer har kunnet holdes i live efter samfundets geografiske opløsning. Vi må stort set nøjes med kilders og sagns jævne sprog, lad så enhver lege med resultatet. Der er masser at ane, nok til at tegne fantasivignetter selv i denne ringe håndfuld støv.

Der tilsigtes en jævn fremstilling, og selv om størstedelen er underbygget af kilder, er der ubekræftede overleveringer indtvævet enkelte steder. Men sådan – som en blanding – fremstilledes øens ældste begivenheder i de mange hjem gennem et par århundreder. Også dette er en form for historie, – kulturhistorie.

Kilderne er hentet mange steder fra, mest fra Viborg, hvorfor min tak skal lyde til Landsarkivar Jens Holmgaard. Endvidere en gentaget tak til N. M. Kromann, en tak for lån af Liber Daticus og kirkebøgerne (pastor Brink Jensen, Sønderho), til „fra Ribe Amt“, „fra Darum Sogn“, tingbøger, Kbhvn.s Universitet, Rigsarkivet (for folketællingerne), Ribe Stiftstidende, Esbjerg Bibliotek (for arbejdsrum til gennemgang af Esbjerg Folkeblad før 1900), Fanø Ugeblads redaktør, Ribe Katedralskoles Historie,

Slægten Sonnichsen, Dagligliv i Danmark 1620–1720 samt endelig for gamle breve og ligprædikener udlånt af forskellige. O.m.a.

*

I 1785, d. 25. sept., fødtes han til verden, Lille Jes. Vi ved ikke hvor. Nogle mener i „Ottekanten“, men der synes kun spinkle holdepunkter for en sådan antagelse. Fødslen er vel gået godt, og vi ved, at jordemoderen, Anna Cathrine Sørensdatter, var en datter-datter af en af de tre Brinch-brødre, som et par generationer tidligere var kommet fra Møgeltønder. (Sml. t. Jydske Hist. 3. række, 5. bind s. 588).

En astrolog ville vel understrege, at stjernerne har stået godt på himlens fortunahjul. Lille Jes'es viser stod stille ud for gode økonomiske forhold, en stor familie, anseelse, et godt helbred og næsten 80 års virke.

Hver generation er „nymodens tider“, også Jes'es var det. Til byens mørke fortid hørte øens uselvstændighed, kroens og møllens tilblivelse, pastor Engelstof's initiativ og „enevælde“ samt øens køb ved Lille Jes'es oldefar, Sonnich Jensen Møller. Nu derimod, ved Jes'es fødsel, var tiderne præget af fremdrift, trivsel, immigration, men samtidig af ulmende uro i hele verden. „Sturm-und-Drang-perioden“ var ved at afblomstre, men havde spredt sine frugter vidt omkring. Socialimens forløbere var ved at vågne ved Jes'es fødsel, og få år senere bankede de franske revolutionister blodigt på kapitalismens port.

Et liv skabes til dels af dets omgivelser og nærmeste forfædre. Fra de ældstes levnedsløb har vi interessante kilder med stimulerende gåder, der alle, direkte eller indirekte, peger deres fingre ned mod Jes'es eksistens. Der er konklusionsmuligheder uden facit, der er dunkle punkter fulde af spænding. Disse kilder bør danne en baggrund for beskrivelsen af Lille Jes. Hertil kommer, at en personalbeskrivelse er lidet værd klippet fri af dens samtid. Vi må se på hans fortids og samtids vilkår med deres egenart og skikke. Sådanne opstår sjældent af ingenting.

På Jes'es oldefars tid tilhørte Fanø kongen. Beboerne måtte underskrive fæstebreve for at kunne dyrke jord og for at få boliger. De lå under for enevælden og for ribekøbmændenes pres-

sion. Først få år efter Jes'es fødsel kom Stavnsbåndets ophævelse, men da havde Fanø været fri i over 40 år.

Disse første tider byder på en del tørre kilder, men ikke på megen personalhistorie. Dog aner vi lidt om, hvorledes de levede. Man får frem for alt en stærk fornemmelse af, at dagen slæbte sig af sted med jernhård, frugtesløs flid udøvet i næsten middelalderligt mørke. Hverdagen har været drøj, som deres fiskeredskaber var det. Alt har været som en tung ruse fuld af fisk og mudder, der skulle hales i land og indholdet sorteres til det daglige brød. Fritiden har været knap og stillestående. De har måttet tilbringe den i mørkningen, og lidet andet har de haft at tage sig til end at strikke og lave mad og redskaber. De allerældste fortæller, at det igennem et par århundreder var skik ikke at bruge nogen form for lys efter „Pejrs Dag“, d. 22. februar. Fra da af og til omkring september gik man i seng og stod op med dyrene.

En stærk klimatisk hæmsko for arbejdet i hverdagen har været sandflugt og havgus. „Havsug“ kaldte man åbenbart sidstnævnte. En beskrivelse af denne findes i årg. 1830 fra „Ribe Amt“. Som havgusen var i 1830, var den vel også – måske – i 1730.

„Havsugen indfinder sig uregelmæssigen til alle aarets tider, men naturligvis føles dens virkning især om sommeren. Den viser sig som en hvidagtig taage, næsten gjennemsigtig skye, der ved horisonten stiger op ad Vesterhavet. I denne stilling kan den ofte sidde ganske roelig en heel dag, og viser sig igjen i samme stilling om morgenen. Oprækker et tordenvejr fra øster eller vester eller en anden kant, da maa den holde sig tilbage, og kommer ikke frem saalænge denne dens contrapart viser sig i truende stilling. Endelig rejser havsugen sig, og driver med pidskende fart i lavt svævende hvidagtige skyer. Den fører aldrig regn med sig, men en gennemtrængende, vandagtig kulde, og forandrer strax atmosfæren fra den stærkeste varme, til den mest følelige efteraarskulde. Den afkøler ikke, men forkjøler alting. At virkningen heraf er skadelig for vegetationen er indlysende. Indtræder havsugen i den tid sæden blomstrer, og det sker ofte, fordærves ikke aleene den udsprungne dræspire, men ogsaa den, som endnu sidder i axet, blomster og blade paa frugttræerne gulne og sygne hen. At ogsaa dyr og mennesker maa lide af havsugen, er begri-

beligt. Koen sammenkrymper sig ved kulden og giver mindre melk, og hos mennesker ere gigt og forkjølelsessygdomme nødvendige følger af den saa pludselig standsede uddunstning. Den indfinder sig gjerne om aftenen efter milde og varme dage, og trækker altid op fra vesten . . .“

Overtro og heksebekæmpelse har været dominerende, og havsugen har skabt spindelvævsfostre af fantasi i befolkningen. De har været omgivet af fjender allevegne, både naturlige og overnaturlige. Kampen var ulige, tålelig eksistens umulig. Det var således beboerne forbudt at sejle, skønt der var gode muligheder for handel med Holland, Husum, Flensborg o.m.a. Ribe sad som storpotent krongods, som vestjysk hovedstad med monopol på fiskeri og søfart. Strengt taget skulle Fanøs befolkning lade sig nøje med magert landeri, og det var vel næppe af den grund, befolkningen i sin tid havde søgt øen. De har villet sejle og har følt sig tiltrukket af sølivets spænding. Ifølge Liber Daticus lod mændene sig derfor i 1600-tallet forhyre på fremmede skibe, mest fra Holland og de frisiske øer. De drog på årelange togter helt ud til Ost- og Vestindien, blev erfarne og efterspurgte søfolk, og kravet om selvstændighed voksede i dem. Søfolkene var ikke tilfredse med underordnede stillinger på fremmede nationers skibe.

Som verdenshistorien viser os, kan ingen befolkning holdes varigt nede med forbud og tvang. Trods forbud bestilte og byggede folket småskuder, deres trivsel blev „lyssky“, og de sejlede illegalt i over hundrede år. Trods blev en nationalegenskab.

Omkring 1720 begyndte kronen „at sælge ud“. Befolkningen øjnede chancen for at købe deres ø, forsøgte, – men det slog fejl. Deres udholdenhed virker rørende. Vi ved, at denne oprindelige øens befolkning hang ved deres hjemsted og følte deres eksistens usikker ved truslen om, at Fanø eventuelt kunne gå over på vestjyske herremands hænder ved kongens „udsalg“. Hvorfor blev de boende, de gamle? De var dog engang kommet fra fastlandet. Var med årene deres sind blevet insulært? Eller kunne de ikke undvære øens natur, isolertheden, det nødvendige, trygge slægts-sammenhold? Øens store genvordigheder taget i betragtning må vi i dag undre os. Deres udholdenhed har været enestående.

Kirkebøgerne går ikke længere tilbage i Sønderho end til 1749. Nogle sikkert karakteristiske familier er faldet fra undervejs. (Schipper, Foged o. a.). Dog – den første folketælling på øen i 1787 viser, at der meget tænkeligt 50 år før har været repræsentanter fra følgende, endnu eksisterende sønderhoslægter: *Antonisen, Brinch, Callesen, Clemmensen, Fischer, Frederiksen, Jerne, Knudsen, Kromann, Lydom, Mandøe, Sonnichsen, Svendsen, Thomsen, Thøgersen, Thygesen, Thækker, Uldal, Warrer og Øble*, og måske flere, thi mange af navnene er ulæselige. Den tidl. folketælling fra 1769 påstår Rigsarkivet ikke at have.

Disse relativt få slægter blev stærkt indgiftet igennem tiderne. De ejendommeligste slægtskabsejendommeligheder opstod: en børneflok, hvis fader havde giftet sig med sin betydeligt ældre fætters datter, kunne kalde hans endnu levende bedstemoder for oldemor og tipoldemor på een gang. Når man f. eks. tager i betragtning, at flere af Lille Jes'es døtre nåede op i halvfemserne, var sligt ikke ualmindeligt. Ved et lignende eksempel ses, at gamle Karen Knudsen var oldemor til en stor børneflok, mens Karens yngre bror var bedstefar til samme børneflok. Lille Jes'es svigerfader var samtidig hans halvfætter, – men værst af alt: min farfar var $\frac{1}{3}$ fætter til sin egen mormor. (Se tavlen side 131). Husene var knyttet sammen i sandjorden med et slægtsmønster så stærkt som ståltråd, og derfor, – bl. a. – kunne de kæmpe og holde ud.

Enevælden viste sig en overgang, ved at kongens mænd kom til øen for at hverve sig søfolk til flåden, bl. a. for at bekæmpe svenskerne. I 1614 trådte en ny forsvarslov i kraft. Alle selvejere skulle stille en soldat eller sømand. Reglen var den, at en karl skulle stå tre år i rullen.

Lad os citere Chr. P. Hansen fra nabooen Sild. (Chronik der Friessischen Uthlande). Her står bl. a.

„I 1673 om foråret udskreves mandskab til flåden. I 1676 ligeså. Mange rømte til Holland, hvor nogle tog hyre på hvalfangere; andre gik i oversøisk fart på hollandske skibe. I 1678 kom hververne igen, men da var næsten alle unge sømænd forlængst borte.“

Vi indfletter her, hvad „Dagligliv i Danmark 1620–1720“ siger om disse tiders langfarter. „Når et skib gik ud på langfart, kunne en høj procentdel af mandskabet regne med aldrig at komme hjem igen. Af 150 mands besætning på Fregatten „Oldenborg“ kom efter 3 års rejse kun 25 mand hjem igen . . .“

Disse tal gjaldt vel også for Fanøs søfolk på fremmede skibe. I perioder bestod øens befolkning kun af ældre mænd, kvinder og børn, som ikke ville give op, og som derfor arbejdede, til blodet løb af neglerødderne. Med karakteristisk barskhed og stædighed beviste de Darwins princip, alt mens de kæmpede for retten til fri sejlads, så deres mænd kunne blive hjemme og sejle på indeneuropæiske ruter.

Tavse, åndeløse og rædde har øens befolkning lyttet til de enkelte, der kom hjem helt derudefra, fra den farligste af alle datidens former for tilværelse. Stinkende kabysser, bakterier, skørbug, – livsfare overalt, så længe farten stod på. Gik en mand over bord, blev der end ikke i vindstille truffet foranstaltninger for at redde ham. Overtroen på søen var stor, og det hed sig, at hvad søen tog, skulle man ikke prøve at få igen. I stormvejr styrtede mange søfolk ned fra rigningen. Hvis ikke de døde efter faldet, lå de uden forplejning og lægehjælp, måske med åbne benbrud, afsindige af smerter. Fra det øvrige mandskab var der sjældent nogen hjælp eller medfølelse at vente. De fik nødvendigvis den forulykkedes arbejde at passe oven i deres eget, – uden også at få hans hyre.

I de små, mørke stuer har de siddet og fortalt om disse oplevelser for 300 år siden, alt mens de knyttede fiskenet eller strikkede. Hungrende efter frihed og eventyr har de unge knøse lyttet, og ingen smerte om bord har kunnet afholde dem fra at ønske netop dette levebrød. Mærkeligst af alt var dog, at folkene normalt ikke kom på fast hyre. Man lønnedes efter en procentsats af udbyttet, og de søfolk, der nåede hjem igen efter tre-fire års helvede, kunne indfinde sig hos mor eller hustru, arrede, syge, magre og med tørre, tomme lommer.

De har tænkt og håbet, at det ville blive anderledes, når skuderne blev deres egne, og med udsigt til minimalt udbytte har det næste hold knøse ladet sig forhyre, – måske fra Holland til Ost-

indien. Hjemme gik den udpinte, tålmodige befolkning og passede deres landeri, mens de ældste drev „lyssky“ sejlads på Hertugdømmerne.

Kvinderne fik intet udbytte af deres landerier. Allerede dengang var der mageskifte, og engene har sikkert været delt op i smålodder. Der skulle både slås hø, korn og lyng, og redskaberne hertil var forskellige: en kort le til lyng med kraftigt blad uden spids, og til kornhøst anvendtes seglet. Så store var storm- og vandskaderne tit på øen (Jvf. Snedker Andr. Olsen), at kornet ikke lod sig skære med le eller segl, fordi det var for tyndt. Det måtte simpelt hen rykkes op. Man var da henvist til ernæring ved fiskeriet, idet ellers hungersnøden truede, for brødet ville ikke holde mere end et par måneder.

I over 100 år stod de så at sige stille!

KAPITEL II

De gamles dag

Dagen gryr, og hesten i stalden
stamper og vrinsker ved karlens kalden.
Du genopstår, dag, når havet blir lyst,
men mennesket genser aldrig sin kyst
med vandenes stigen og falden.

Oversat efter H. W. Longfellow's „Tide“.

Da Lille Jes var dreng, synede alt dette støvet forhistorie for ham og hans generation, ganske som den første verdenskrig gør det for vore yngste i dag, – med samme afstand.

Som anført ønskede kongen at sælge af sine besiddelser, deriblandt Fanø. Den arme befolkning bestræbte sig på at spare sammen til køb af øen. Herved, – kunne man tænke sig, men ikke bevise, – lagdes grunden til de så hyppige fastlandsture for kvinder, der søgte arbejde. De drog til Vestkysten for at tjene flere penge og kunne i høsttiden samle nok til at dække en kistebund. Tænkeligt er det allerede i 1700-tallet gået for sig, som vi kan læse det i et dårligt bevaret udklip af Berlingske Tidende fra 1876. Et billede viser indsejlingen til Ribe. På banken står en del fanøkvinder, der kritisk, som var de markedskvæg, vurderes af de langfrakkede fastlandsbønder. I artiklen er endnu følgende tydebart:

„Fra gammel tid er det i de fleste lande skik og brug at holde tyende marked, hvor unge mænd og kvinder komme sammen med arbejdsgiverne. Man ser, at det fornemmelig er Fanø, som yder contingentet af de arbejdssøgende, og at disse ere udelukkende kvinder. Dragten, navnlig hovedtøjet, fortæller om hjemstedet og om dets beliggenhed ved det stormfulde hav, hvis barske ånde fannikepigerne værge sig imod ved deres karakteristiske tørklæder, som næsten kunne skiule hele ansigtet . . . (her følger flosset papir)

. . . De to parter mødes på markedet. Fannikepigerne komme ofte ledsagede af deres mødre eller tanter, og bønderne tinge om prisen for arbejdersken, vel ikke altid på den fineste måde, men

dog i reglen med anerkendelse af, at de piger, der her ere tale om at fæste, sædvanligen er flinke, arbejdsdygtige og nøisomme samt pålidelige i alle måder. Fannikepigerne skulle i så henseende have et godt ry på sig, og det udbytte, som deres tjenest giver, bringe de gjerne hjem til deres egen ø. Kun få af dem forbliver til stadighed på fastlandet . . .“ (Resten er i laser).

Ved nærlæsning kan hentes mange små oplysninger ud af denne københavnerartikel, ikke mindst om årsagen til kvindernes arbejds-nationaldragt. Tjenesten bestod mest i at høste, spinde og malke. Slesvigerne tog altid den bedste part af pigerne, som også helst ville til denne sydlige provins. Her gaves den største løn.

Når man i efterslægten undrer på, at så utroligt få af søfolkene bragte kønssygdomme hjem, må man i lige høj grad undre sig over, at så få kvinder, – om overhovedet nogen – bragte uønskede børn hjem fra fastlandet. For enhver ung pige gjaldt, at der måtte være en første gang i det fremmede; men pigerne holdt sammen, spiste sammen, sov sammen. Det har været et hårdt slid fra solopgang til solnedgang, bagende sol, men også duftende græs og hø. Alligevel kan det ikke benægtes, at de unge piger aldrig før i deres liv havde set andet end et begrænset antal „karlefolk“ derhjemme, naboer og næsten alle slægtninge, som man kendte ud og ind. Måske har vi ikke læst slægtsbogen grundigt nok, men tilsyneladende er ingen „kommet i ulykke derovre“.

En ganske anden historie, – (og hvem tør kaste den første sten?) – fik dog betydning for øens efterslægt. I Højer, hvortil vore kvinder også drog, boede en ung pige og en ung landsbylæge. De forelskede sig, og hun blev gravid. Han hed dr. Saxild og var af fornem københavnsk slægt. De giftede sig ikke, – måske p.g.a. hans slægts modvilje. For kort at dvæle ved sidespringet blev dr. Saxild Sønderhos første læge i 1847. Hun og barnet fulgte med. Han drog året efter som militærlæge til de vestindiske øer, men længtes angiveligt så meget efter „kæreste“ og barn, at han søgte tilbage til Sønderho. Han døde om bord af en sygdom i juni 1849. „Kæresten“ giftede sig aldrig, men datteren Anne Pedersen giftede sig i Sønderho med skipper Mikkel Brinch

og er stammoder til talrige, bl. a. slægterne Engel, Rosenquist og Lillelund.

Mens kvinderne sled på fastlandet, fiskede mændene næsten i døgn drift derhjemme. De ældre kvinder puklede med landeri og vedligeholdelse. Altsammen i indædt vilje. Der lagdes skillinger i kisten, men da alle var forgældede og af nød havde pantsat gods hos Ribes købmænd, slog indtægterne så langt ikke til.

I 1719 blev den kongelige pengetrang akut, vel sagtens p.g.a. den Store Nordiske Krig. (Skønt svenskerne da måtte opgive deres håb om fritagelse for Sundtolden). Altså skulle i 1719 Fanø, Mandø og Mandø Hølade (en engstrækning ved udmundingen af Ribe Å) sættes på offentlig auktion. Fanøfolket ræddedes, fordi en eventuel privat ejer på nært hold kunne blive værre end kongen, der trods alt boede så langt væk og personligt lod beboere og ø helt i fred. Skillingerne taltes, og hurtigt konstateredes manglende midler til køb. Det var toppen af kisten, kongen og hans skatmestre ville stryge kælent henover, næppe bunden!

Ifølge Kromanns Fanøs Historie, bind I, skete da henvendelse til en rig og venligsindet ribekøbmand ved navn Fridsch. Han kunne spæde til. Der gjordes åbenbart pagt og lån, for han kendte fanøfolket som myreflittigt. Fridsch bød på auktionen, og øen blev hans. De forslidte beboere jublede højt, men jubelen kom for tidligt. Kong Frederik d. 4. fandt ingen kistetop at stryge, han og hans rådgivere ville ikke lade sig nøje med auktionens udbytte. (5500 Rdl.). Handelen blev enevældigt annulleret. Duknakket stred befolkningen videre, uden rettigheder, uden reelle eksistensmuligheder.

Den næste auktion blev udskudt på ubestemt tid, og vi udskyder den også for at se lidt på befolkningens hverdag. Spørgsmålet har næppe forstyrret kongens nattesøvn, men til gengæld kastede øens befolkning sig på lejet. Nye veje måtte findes, nye indtægter skabes.

Noget af fliden ved det trøstesløse landeri blev sat ind på øns første industri, en slags hjemmespinderi. Kvinderne nøjedes ikke længere med at skabe uldtøj i deres fæstetid på fastlandet. De øjnede en mulighed for merindtægt og satte derfor spinderiet i scene i øns to byer. Lad det skæve hegn blot stå, sagde man, og

lad i stedet de gamle kvinder spinde. I præsternes obligatoriske annaler, Liber Daticus, står i 1834 følgende at læse om første halvdel af 1700-tallet, vort udgangspunkt:

„Købmændene i Ribe sendte da aarlig ved St Michelsdag fra 20–30 skippund hør til fanøboerne saavel i Nørby som i Sønderho, hvor kvinderne da ere hjemkomne, og som i hundredtal om sommeren drager sydpaa til marskegnene. Men hele vinteren og foraaet spinder de hørret til garn, som de da tilbagesender til købmændene, der derpaa selv lade det videreførarbejde i omegnen af Ribe. Dog væves der en deel i Sønderho ogsaa . . .“

Vi skylder sagen at gøre et syvmilespring på ét århundrede frem. Vi må da undre os over ribekøbmændenes chikaneri af fanøpigerne ved at pålægge dem en slags privat særtold. Måske fordi øens befolkning var blevet en alvorlig trussel og konkurrent efter deres selvstændigheds opnåelse. Liber Daticus fortsætter således:

„Spinderiet som før havde givet mange fruentimmere en skikkelig fortieneste er nu næsten standset. Fra Høyer og andre steder udi det Slesvigske kom før en deel hertil for at spindes, men da det *skærpede toldopsyn* nu skulle medføre en deel formaliteters iagttagelse ved saadanne sendinger, mueligen ogsaa udgiver, er mangan gaaet glip af fortienesten . . .“

Hver ledig stund i 1700-tallet har dog nok været anvendt ved rokken. I Kromanns skrapbog (I Karen Thøgersens øje) har jeg fundet følgende gamle vers:

Først skal uld i pølser kartes,
derefter paa rokken startes,
her man skal den spinde,
for siden den at lade tvinde.
Saa skal garnet vindes,
herved vi mor og bedste mindes . . .

Ukuelig flid går igen som vor ø's ledemotiv, flid og opofrelse for en efterslægt, der skulle have det godt på øen. Med landeri, fiskeri, spinderi og væveri sled de gamle møjsommeligt tyve år til ende. Man må ane, at børnene sled med. De har ikke haft det bedre end de små i Dickens' dystre romaner. Sent om aftenen og

før solopgang måtte de små ud og flytte får eller vande kreaturer, tit flere kilometer til slægtens englod. De måtte malke, muge, gøre rent inde, passe mindre søskende, og skolegang var kun en kort bibeskæftigelse. Til megen leg er det næppe blevet for to hundrede år siden omend til nogen. Vi ved intet om børnenes fritidsbeskæftigelse på øen, men kan gætte.

Deres moder har måttet kalde på dem i tide og utide, måske mest til at passe fårene. Om deres sprog, når de kaldte og talte, ved vi noget. Bl. a. at det efter slægternes originale hjemsted havde sønderjysk præg: omlyd, hvorved „går“ blev til „gær“ og „får“ til „fær“. Endvidere fandtes der ret originalt ikke diftonglyden „au“, som heller ikke fandtes i senere sønderhomål. Vestjysk „slau“ (= slags), hed „sla“, med langt „a“. „Jævn“ hed på vestjysk „jaun“, men på sønderhoningmål „jaen“ o.s.v.

Fårebestanden var betydelig. Alt på dyret kunne bruges, ikke mindst ulden.. Endvidere var fåremælk en yndet og måske den almindeligste drik. Inden vi springer de 20 år til den næste auktion, kan vi godt uden at tabe tråden beskæftige os med befolkningens hverdag, således som vi bl. a. fra vestjyske nabosogne kan slutte os til, at den må have været. Med moderationer, da Fanø var et øsamfund.

*

„Vor jyske tærsker tog til hendes rumpe fat
og piller svesken ud, som sad i hendes gat . . .“

Således skriver salmedigteren Thomas Kingo dengang om en jydekarl, der hos sin husbond var budt på Mortensgås.

Mad og drikke har haft sin store betydning for folket. Der har givetvis været store fester, omend sikkert præget af magert armod. Særlig sås disse ved arbejders slutning, høhøsten, kornhøsten, slagtingen og husbyggeriet. Fester har ligeledes været holdt ved bryllup, fødsel og begravelse. Det er os i denne forbindelse lidt af en gåde, hvorledes de har kunnet overskue året kalendermæssigt. Har de ridset data i pergament? Har enkelte læsekyndige ejet en kalender, eller har præsten været byens sæsonforkynder med jul, påske, pinse, Valborgsdag, Mikkelsdag, Mortensdag o. l.? Har de fejret 1. maj som i Slesvig og Holsten,

hvorfra jo tyendekvinderne kunne hente sådanne skikke hjem? Vi ved lidet, dog fastlandet meget! Givet er det, at de gamle i mørkningen har været emnefattige m.h.t. samtaler, og at det derfor naturligt nok har været drøftet, hvordan fastlandsbønderne levede. Noget må have smittet af!

Fester har været madfester med øl og brændevin til. Det tør vi slutte! Her har fjerkræ, lammekøller, griseskinker, fersk, saltet eller røget, været serveret. Til orientering om kulinariske forhold tjener bl. a. kroens specificerede regninger. Til hverdag for 250 år siden spistes naturligt nok mest fisk. Kartofler kom sent ligesom kaffen, og til hovedmåltidet spistes brød eller kål. Endvidere spistes meget ærter, og som for- eller efterret nød man fåremælk el. fårefløde, som man søbede med træskeer, tit med brødkorper eller „skonrogger“, der iflg. „Dagligliv i Danmark“ allerede var hyppige dengang. Bedst var fåremælken på den tid, hvor tidslerne afblomstrede. I „Fra Darum Sogn“ findes det gamle ord: „Når tidslen ryger, er fåremælk bedst.“

En bestemt holdning i 1700-tallet går igennem alle skrifter: Hungersnød kunne være dødsårsag, var velkendt, og føde appellerede derfor umiddelbart til folkets taknemmelighed. God høst eller slagtning med resultatet overflod kunne bevirke, at man frådsede og åd sig fordærvet med god samvittighed. Man vidste ikke, om man selv og ens små næste år skulle dø af sult. Dårlig høst med brødknaphed, gammel, rådden fisk og visnede kålblade avlede sjældent kritik, når blot det kunne spises. Mad var en Guds gave, så længe man havde forråd.

Tøjet lavede de stort set selv, men visse ting måtte importeres til kvindernes dragter, allerede så tidligt. Med skuffelse at melde anfører „Dagligliv i Danmark“ eksempler på nationaldragter fra Føhr og Sild, idet kvinder herfra måtte vise sig for kong Frederik d. 3. og for grev Schack i 1651. Men ikke et ord fra Fanø!

Det meste af klædedragten kom fra fåret. I klippetiden vaskede man dette rent og lagde det tørt på en bænk efter at have bundet dets ben sammen. Det blev klippet, og ulden lagdes i et stort kar af træ og blev derefter båret ind i stuerne for at kartes og spindes. Farvestoffer kendtes ikke, – eller måske nok, men de var en luksus for en befolkning, der skulle spare sammen til

køb af deres ø. Mændene var grå, uensartede og plettede. Kvinderne bar nationaldragten, og vi ved, at de „finere“ tøjer smugledes ind, og at denne handel kostede dyrt, når den afsløredes.

Som vingestækkede fugle i en afsides rede boede befolkningen om vinteren. De var henviste til sig selv og til det yderst sjældne kræmmerbesøg fra Ribe til Sønderho og fra Varde til Nordby. Samkvetmet mellem Nordby og Sønderho har været sparsomt, idet isolationen om vinteren var total. Da kunne strandvejen ikke benyttes, og anden vej fandtes næppe. Lidt uklarhed hersker her. Kromann skriver i Fanøs historie Bind I s. 247: „Der fandtes ingen reguleret vejforbindelse mellem de to byer før 1804.“ I samme bind side 21 skriver han dog: „Præsten Søren Truelsen (Trugelsen) (1570–1610) af Nordby skulle køre til sit anneksogn, Sønderho, hvilket skete ad en bakket, sandet vej langs østsiden af havsidebjergene. Her var der et sted en særlig høj bakke, som hestene ikke kunne trække præsten over, hvorfor han måtte stå af vognen og gå ved siden af den over bakken. Dette sted blev kaldet (og hedder stadig) æ Præstes optræk.“ (Dog, – Sønderho var iflg. Liber Daticus *ikke* anneksogn til Nordby).

Vi tvinges til at gøre en konklusion og tør gætte på, at der om sommeren har været trafikmuligheder langs stranden og langs den oven omtalte østlige „wæesvej“, som dog næppe har kunnet anvendes om vinteren eller ved storm og sandflugt. Der er flere eksempler på folk, der er faret vild på strækningen med det resultat, at de omkom.

Omkring 1780 talte man om at planlægge en vej, men udgift og indsats afskrækkede den udpinte befolkning. Endelig i 1804 blev det ifølge Kromann til alvor. Vejen kom til at gå fra Nordby langs indre klitrække ud til 8de skift, forbi vor tids plantørbolig, æ markskel og videre til Bjergesleje i Sønderho og herfra ind til byen.

Visse af byernes helt gamle huse fra begyndelsen af 1700-tallet eksisterer endnu. F. eks. kroen, Borgmester Henning Rasmussens hus, Danbyhus o. fl. a. Vi ser, at de i princippet er bygget som senere tiders. Der blev tidligt lagt tradition for, hvordan man bedst byggede sig tryghed og lunhed til på den barske ø. Arkitekturen blev til en vis grad lånt fra vikingetiden, ikke

mindst med lo eller dyrestald mod øst. Iblandt Kromanns efterladte skrifter (uden kildeopgivelse) har jeg fundet følgende afskrift om den tids huse (ca. 1700):

„Bygningsmaterialerne ere mange bragte til Fanø fra havet. Galionsfigurerne fra strandede skibe pryde hegnet omkring haverne. Hist og her findes i udhusene de skjæve kahytsdøre med messinglåse og hængsler. Hegnspælene ere brudstykker af skibspanter, og knækkede aarer danner stakit og flagstænger. Hylterne i dagligstuen under loftet ere dannede af ilanddrevne navnebrædter fra skibene, og ligesaa findes over lysthusene i haverne navnebrædter. Over indgangen til et brøggers hænger et brædt med indskriften:

Staa hus og skaf ved Herrens hjælp,
Agt ingens skiæve øjne,
thi den misundte jord
lader sig langsomt pløje.“

Den eneste kunst var vel brugskunst; maling var dyr og sjælden, i reglen okseblod. I senere tider var der to farver at vælge mellem. Når maleren fra Nordby kom, spurgte han: „Ska't vær himmelblå eller ansigtsrød?“ I Peder Hansen Brinchs hus, hvor nu Anthonis Brinch (hans oldebarn) og Metha bor, kan påvises en okseblodsmaling som inderste lag, vel nok fra omkring år 1800. Den har ikke været til at fjerne, hvorfor den anses for at være inderste lag.

Møbler lavede skipperne normalt selv og med stor dygtighed. Lidt importeredes vel, måske af og til „et kønt stykke“. Der var grove bænke, senge (alkover med stråbunde), få og stive stole, hjørneskabe med glasdøre samt de stadig anvendte „fanøstole“, som bærer slesvigsk præg. Noget af det, man importerede fra fastlandet, var spejle, og de fandtes omkring 1720 kun i få hjem. Fra endnu levende børnebørn af Lille Jes'es store børneflokk ved vi, at disse familier havde ret spartansk møbleret: Kun et bord, en sofa eller bæk, et par stole, et hjørneskab og hos nogle af dem et „skatol“.

Koldt har de haft det, når sneen bestrøg husmurene. Tidligt

fandt man ud af at styre gavlen op mod vestenvinden. Man fik lys ved tranpråse og lysklyne, og to lysklyner var nok til at se ved.

Øen så anderledes ud med kun få træer og småbuske. Lyng lå overalt. Klitterne var ikke beplantede, og idelig sandflugt kappede toppen af dem, så de aldrig blev ret høje. Fanø har været gullig-hvid ved havet og brun på midten med olivengrøn småvegetation. Det eneste udsyn, vi har fælles med disse forfædre, er perspektivet på fastlandet med Ribe Domkirkes to fingre, der strækker sig himmelvendt ligesom pavens i velsignelse.

Og på ribesiden, gemt bag tårnene, sad i 1765, 20 år før Jes'es fødsel, digterbiskoppen Brorson og skrev sin svanesang. Rygtet har lydt fra slægt til slægt igennem 200 år, at klitterne herovre så ud som snebelagte småbjerge. Efter forlydende så Brorson tit herover, og klitterne skal have givet ham inspiration til følgende (1765):

„Den store hvide flok vi se
som tusind bjerge fuld af sne,
 med skov omkring
 af palmesving
 for tronen; hvo er de?
 Det er den helteskare, som
 af hin den store trængsel kom
 og har sig to't
 i Lammets blod
 til himlens helligdom.
 Der holder de nu kirkegang
 med uophørlig jubelklang
 i høje kor,
 hvor Gud han bor
 blandt alle engles sang.

KAPITEL III

De gejstliges indflydelse

„Jeg segler tryk og vel igjennem Verdens Bølger,
Gud som min Soel og Skjold mig hver en Time følger.
Min Ladning er Guds Ord med Sacramenterne,
For hver som agter sig Guds Salighed at see.“

Pastor Chr. Engelstoft, Sønderho 1717.

Vi ønsker et kik ind i hverdagen på Fanø omkring år 1700! Vi gør et ikke uberettiget sidespring ved at se intens på de ældste præster, vi rigtig ved noget om. De satte nemlig deres enorme præg på byerne.

Når sønderhoningers i fortiden samledes med deres børn i „ærmørkning“, taltes der gamle dage, – hvad der var sket for ca. 100 år siden. Historie blev derved mundtlig og legendarisk. Anthonis Brinch har således fortalt mig fra sin barndom, hvorledes hans forældre, Jes Brinch og Mette, berettede om deres bryllup i 1873. Den folkekære pastor Hilde havde spillet sønderhoningdansemelodier på sin fiddel hele natten. Det er nærliggende at slutte, at da Store og Lille Jes var børn, fortalte de gamle om begivenheder og personligheder, der skabte historie 100 år før drengenes egen tid. Og det var da ca. 90 år, siden Engelstoft kom til øen.

En for os måske ufattelig indflydelse ved monopoliseret „lærdom“ har givetvis ligget i præsternes virke på datidens Fanø. Vi dykker ned just i den tid, der fører frem til Jes'es kontakt med møllen. Vi møder som de første to præster af betydning, Jens Brasen i Nordby og Chr. Engelstoft i Sønderho. Disses verdslige magt har været lige så betydningsfuld som deres okkulte. Vi slipper simpelt hen ikke uden om dem som de personer, der ydede befolkningen deres sparsomme tilskud af åndsliv, bistået af degenen. Det bør også gentages, at viseren på Jes'es fortunahjul bl. a. stod stille ved ordet „mølle“, og skal man snakke mølle i Sønderho og Nordby, kommer man ikke uden om pastor Engelstoft.

Vor viden om præsterne, deres bolig og beføjelser, henter vi fra Liber Daticus, der god med sit særdeles snørklede sprog vil

sinke læsningen for selv den mest læsevante. Adskillige sætninger giver ingen mening for moderne mennesker. Jeg omskriver derfor til læseligt dansk, men vover alligevel at gengive Liber Daticus i anførelsestegn for at undgå citatforvirring.

Det har været svært, næsten fortvivlende, at være præst på Fanø for 250 år siden, – og i andre udsogne. Ved gennemlæsning af Liber Daticus forbavses man over det antal klager, som er indgåede fra præsterne over de uoplyste fanøboeres manglende evne (eller vilje) til at yde lovmæssigt tiende. Der har sikkert været gnidninger for alle præsters vedkommende, og mange gange har forholdet inden for de snævre rammer været spændt til bristepunktet. Vi ved det! (Dengang, omkr. år 1700, fandtes 72 huse).

Engelstoft er blevet til en omfattende samtidslegende fra vore 3 × tipoldeforældres tid. En foretagsom mand med initiativ nok til ikke at ville finde sig i kaldets automatiske armod, hvorfor han udviklede stort finanssnilde. Vist en hidsigprop og – måske – en selvglad person, – en af øens største personligheder. Mange egenskaber havde fundet bopæl i en og samme pastorale krop. Han gav sig af med mølle, kro, byggeri, poesi o.m.a.

Det mest særprægede billede af denne Sønderhos åndsfyrste og Mosesfigur fås af hans udgang fra dette levned og fra hans præstekald. Liber Daticus beretter, at den gamle teolog ved sin afgang i 1739 prædikede over intet mindre end det beskedne tema: „Se, jeg dør, og Gud skal være med Eder!“ (Iflg. Prof. Lindhard brugte fader Grundtvig samme skriftsted for sin afskedsprædiken for „vennerne“ ca. 130 år senere. Det er patriarken Jacobs ord i Gen. 48). Sønderhoningerne har siddet i kirken og lyttet med rynkede bryn. Det var store ord! De indre omgivelser har ikke været inspirerende. Der står i samme Liber Daticus om kirken fra dette tidspunkt: „I kirken er 100 stole foruden prædike-, degne- og skriftestol. Kirken er ringe af anseelse og overmåde lav og fugtig. Den trænger stærkt at forhøjes og forlænges, især for dens lavheds skyld og om vinteren med fugtighed, da den aldrig er tør. Det drypper, ja ligesom regner bestandigt fra loftet, og på gulvet står ofte vand i stolene, ikke blot i stærk og heftig tøbrud, da vi må lægge brædder at gå på.

Den er bestandig våd, og hvor kvalmt og usundt dette må være, kan man let forestille sig, for præsten især. Bøger, som man har i kirken, og messeklæderne må bestandig tages fra kirken, og rustpletterne samt fordærvelsen vidner dertil derom.“

Et fyldestgørende billede af Engelstoft er svært at få, idet de overleverede klageskrivelser i tingbogen kun viser én facet af hans tilværelse. En anden viser den første kronikør i Liber Daticus, hans barnebarn, dog næppe helt saglig heller. Et tredje giver hans kro- og møllevirksomhed. Som det var lov og skik, overtog hans efterfølger ikke blot præstekaldet, men også en af præstedøtrene (til tider enken) som timelig arv og eje, hvorved slægten i kaldet perpetueredes på spindesiden.

Det var således Engelstofts dattersøn, Ove Foss, der først satte pen til papir i Liber Daticus. Han så sig tvunget til at give en embedsbeskrivelse af den navnkundige bedstefader, men har næppe kunnet huske ham, idet han var fem år ved hans død. (Ove Foss sprængte traditionskæden, idet jo Engelstofts datterdatters mand skulle have haft embedet. Foss' fader fik det, men døde, hvorefter det undtagelsesvis gik til sønnen). I Liber Daticus står følgende:

„Den sjette præst var Hr. Chr. Olufsen Engelstoft, født 1670 i Ribe, hvor hans fader var rådmænd og fuldmægtig hos 3. stiftamtmanden i Ribe Hr. Otto Diderich Schack. Han frekventerede Ribe Latinskole, da Jørgen Fog var rektor, og magister Jens Brasen, senere præst i Nordby, var konrektor. Herfra blev han dimitteret i 1690. I året 1695 tog han teologisk embedseksamen med karakteren „non contemnendum“ og samme år blev han adjunct hos pastor i Sønderho Niels L. Struck. Så snart han kom dertil, forlovede han sig straks med førmeldte Hr. Niels' datter, Anna Nielsdatter Struck, og holdt bryllup i 1695. Udi deres ægteskab avlede de tilsammen 10 børn, hvoraf de 6 døde i deres barndom, dog en af disse for til søs og druknede. To sønner og to døtre overlevede deres forældre. Bemeldte Hr. Chr. E. var en meget habil og velstuderet mand, munter og velbegavet. Han havde adskillige fortrædelige processer i henseende til de kongelige tiender, som kaldet allernådigst berettiger ham til og med indkrævning af samme. Han kæmpede bravt for kaldets herligheder

for efterkommere såvel som for sig selv. Han var en meget godgørende mand mod de fattige og trængende, som man endnu af mange kan høre og spørge. Han har endvidere bekostet meget på kirken og lagt meget til den af sit eget, da sognet var fattigt og ikke kunne udvinde nok til reparationer. Han har skænket og prydet kirken med en smuk lysekrone . . .“

M. h. t. Engelstofts skoletid i Ribe har der indsneget sig en påviselig fejl i beretningen. Rektor var ikke *Jørgen*, men *Gregers Fog*, idet Jørgen var rektorens ældre broder og en anset sognepræst i Ribe.

Hårrejsende skoleforhold afslører sig for os, når vi betragter Engelstofts lærerkollegium på Ribe Kathedralskole. Men ikke så unaturligt for den tid. Har disse forhold alligevel haft indirekte betydning for Engelstofts adfærd i hans 44 års virke på øen? Man bør vel i samme åndedræt, inden vi ser nærmere på ham, bemærke, at han var opdraget af en uhyre travl mand i Ribe, og at han var af tredje ægteskab.

Det er måske et groft sidespring at ty til en beskrivelse af Engelstofts skolegang omkr. 1690 og hans lærere, men dette var hans baggrund – og ikke uinteressant. Det er lysende klart, at rektor Fog var uligevægtig, lige til indlæggelse, og hvis den dom er for skarp, til øjeblikkelig afskedigelse i Engelstofts skoletid. Hans højre hånd, magister Brasen, var en ris-og-ferlemester uden humor, stivsindet, ucharmerende, uflexibel! Tæsk har regnet ned over Engelstoft, frihedsstraf og sultestraf, når han fik dårlige karakterer. Måske har hans selvtilid været sat på hård prøve. Hvis han var autoritetstro, har set op til disse to besynderlige mennesker, kan man tænke sig rektor Fog og konrektor Brasen hældt sammen i en spand, indholdet rørt godt ud, og resultatet var – måske – pastor Engelstoft. Han var i ét og alt opdraget til lydighed, ventede at finde den gennem sine 44 år i Sønderho og fandt ikke skyggen af den. Derved bliver hans skæbne noget sørgelig.

Ribe lå fjernt fra København og kontrollerende myndigheder. Man kunne nå langt ud i overdrevet, før en indsats leveredes, – og så gjorde den det endda ikke altid. En af pastor Foss' egne lærere, Hr. Montagne, blev rektor på forfalskede papirer, kunne

intet, men sad i mange år som rektor, før falskneriet blev opdaget. Så kom der besked fra København, med velvilje således fortolkelig: „Fy, Rektor, det var ikke pænt! Det må De aldrig gøre mere!“ hvorpå han fortsatte sin rektorgerning.

I visitatsbøgerne, jydsk register, men mest i Bjørn Kornerups „Ribe Katedralskoles Historie“ finder vi følgende om Engelstofts lærere og rektor. Vi sammenfatter:

I 1685 blev Jens Brasen „Hører“ i Ribe og 1688 konrektor. 1698 fik han præsteembedet i Nordby på Fanø og døde her i en høj alder, 1736. Han var en meget myndig, meget nidkær sjælskyrde, der gjorde et stort arbejde for at bringe øens rå og halv-vilde befolkning under kirkens tugt. Også her brugte han „åndelig“ ris og ferle. Han var en dygtig og kundskabsrig akademiker, vel belæst på historiske og teologiske områder, men pedantisk, uden ynde og smidighed. Han var en vranten, stivsindet teolog, der ikke forstod at høre på sin modpart. Særlig ubøjelig var han i spørgsmålet, om hvorvidt de „dydige hedninger“ kunne tænkes at blive frelste (salige), hvad han på det bestemteste afviste. Den samme stædighed prægede ham, da den ripensiske skoleungdom var betroet hans omsorg . . .

I 38 år har denne mand sat sit præg på Nordby, både han og befolkningen har haft svært ved at passe sig til. Og den arme Engelstoft, der endelig var sluppet fri for denne stiyistikker som lærer, skulle døje med ham i samme 38 år!

Rektor Fogs tilfælde er værre. Han blev rektor på grov nepotisme. Som latinskolelærer stod han under biskoppen som nærmeste myndighed. Denne var hans svigerfader, biskop Krage-lund, og det var ham, der indsatte ham i embedet. Det gik på bedste beskub! Svigerfader undgik klogeligt at afholde visitats, men hans efterfølger, biskop Lodberg, anede, at det „stod besynderligt til“ på Ribe lærde skole. Ikke blot fagligt, men også interkollegialt. Der foreligger således en beretning fra skolegården, hvor Fog, der hadede konrektor Brasen, rev samme i håret og råbte foran det tavs jublende elevauditorium: „Du er kommet ind i skolen som en ræv, du vil komme til at gå ud af den som et svin!“

Biskop Lodberg visiterede og berettede: „Ved visitatsen viste

det sig, at rektor kun i ringe grad var i stand til at forklare disciplene det stof, der skulle gennemgås, f. eks. formel logik, hvoraf han intet selv forstod, fysik og etik. I dette sidste fag gjorde han ikke andet end at lade læsebogen læse op. Ej heller formåede han at forklare autores. Værst var han dog i sin forsømmelighed ved den latinske stilskrivning, det vigtigste punkt i undervisningen. Ofte har han undladt at rette stilene ...“ Biskoppen kunne fremlægge 12 stilebøger, hvori der var indtil 20 urettede steder, „skønt der i dem fandtes til dels grove vildfarelser. I de tilfælde, han havde foretaget rettelser, havde han endda selv begået svære fejl ...“

Med andre af Engelstofts lærere stod det lige så galt til. I samtalen med biskop Lodberg råbte den koleriske rektor til sin overordnede: „I trakterer os som hunde, at vi må snart blive keed af vores bestillinger!“

De hidsige ord medførte forståeligt nok provsteret, og rektors pose viste sig at indeholde blandede melsorter. Han skyldte både skolen og privatfolk en del penge. Dog, – han blev i sadlen og dimitterede Engelstoft, men tre år senere kom nådesstødet med påfølgende tragisk endeligt. Fog var da en halvgammel stakkel, enkemand og forvirret. Han havde fundet sig en „fæstemø“, og med hende blev han forvist til en fattig marskgård i Ribes omegn. Pigen har vel troet, rektoren havde penge. Til ægteskab blev det aldrig, fæstemøen tæskede Fog med en manglestok og pudsede dertil naboens karlefolk på gamlingen. De truede ham med kniv, og til slut løb Engelstofts tidligere rektor fra forfølgere, måske i lang natskjorte og med nathue, alt mens pigen stak af med hans få ejendele.

Man aner, hvad ballast, hvad etik og hvilke kundskaber, rektor har kunnet bibringe sine disciple i „Mesterlektionen“ (= 3.g.). Det står fast, at Engelstoft (som de fleste tidl. sønderhopræster) fik laveste karakter til embedseksamen, „non contemnendus“, af Foss, kaldet „contemnendum“, da han hentyder til eksamen, ikke til manden. Professorerne Noack og Lindhard, hvem jeg begge takker, anfører, at der dengang fandtes 3 karakterer: Laudabilis (= 1. kar.), Haud illaudabilis (= 2. kar.) og Non contemnendus (= 3. kar.). Sidstnævnte blev i de flg. år-

hundreder devalueret til dumpekarakter. Studenter måtte ved indstillingen „vurdere sig selv“ og på forhånd sige, hvilken karakter, de stiledede mod. Måtte automatisk dumpe eller bestå med egen valgte grad. Altså har Engelstoft med rette eller urette vurderet sin kunnen lavest muligt og bestod på dette niveau. Karakteren siger ikke alverden om hans muligheder.

*

Engelstoft måtte kæmpe en hård kamp mod sønderhøninger, men der var også andet at slås med! I Liber Daticus skrives om boligforholdene: „Præsterne har ofte måttet skifte boliger, som sandflugt har været stor til. Når de har fæstet bedst rødde og ønsket sig at dø i deres rede, har denne tvunget dem at skifte på ny, som adskillige klager noksom bevidner, hvilke også af højsalige konger nådigst er blevet ansete og bønhørte. Således har Hr. Laugesen Libstrup, som blev præst her i 1625, tit måttet bygge og bo med store bekostninger og besværligheder. Han måtte selv købe grund til at bygge på, og der hørte hverken sæd eller avling til. Hans ejendom blev så fordærvet af sandløb i 1628, at han måtte flytte ud i marken på et udyrket sted, Bjergesleje kaldet ...“ I 1750 byggedes den nuværende præstegård, hvor bemeldte pastor Foss kom til at bo.

Der var endnu en omstændighed, som er værd at påtale. Engelstoft var iflg. adskillige kilder begavet og munter, musikalsk og poetisk. (Eller holdt af at skrive vers). Lad os tænke os, at han i Ribe og senere i København har nydt godt af kirkernes og universitetets tilbud om musik. Bach og Händel var ganske vist begge kun ti år, da han tog embedseksamen, men Buxtehude havde siddet i en årrække som organist i Helsingør og har tænkeligt holdt koncerter i København og påvirket musiklivet med sin nye stilart. Verdens bedste malere og billedhuggere var efterhånden velkendte også i København, mest Michelangelo og Rembrandt i den tid. John Locke's filosofi, Miltons digte og Shakespeares skuespil var også kendt i hovedstaden. Herfra drog Engelstoft direkte til Sønderho, i hvis kirke der ikke fandtes et orgel, og hvor der næppe fandtes folk, der kunne yde en musi-

kalsk indsats ved kirkehandlinger. Hvor mange af de nyere melodier eller af Kingos frisktrykte salmer var nået til øsamfundet?

Den unge teolog slog sig ned i en åndelig udørk. Vinter efter vinter var han henvist til en drøj, primitiv befolkning, der til stadighed undgik ham eller mødte ham med mistro. End ikke sin medbroder i Nordby har han kunnet opsøge i de lange vintermåneder, hvor vejen var lukket. Og kunne de to, læreren og eleven, holde hinanden ud som kolleger? –

Når vi om lidt henvender os til de første slægtsmedlemmer fra denne tid, vil vi se, at Engelstoft blev tvunget til at dyrke dem – for overhovedet at kunne eksistere. Hans børn mængede sig også med byens børn, og vi bemærker, at en søn forliste på havet. En anden blev lærer og skoleholder lige over for kirken.

I den allermørkeste tid har præsterne foruden ovennævnte vanskeligheder måttet kæmpe en sejt kamp mod overtro og hekseangst. Lidt dristigt påstået avlede sidstnævnte større overbevisning end pastorens kristendom.

Fanøs Historie anfører, at der ikke har fundet henrettelser sted på øen. Grønlund siger noget andet. I pastor Niels Pedersen Hellegårds tid var der to hekseprocesser, ca. 20 år før Maren Splid brændtes på bålet i 1641. I lidt moderniseret sprog hedder det: „Ligeledes bekendte Anna Lourups at disse efterskrevne have været i råd og lige gode med hende i troldoms gerninger. Først Bodil Skrams Datter på Fanø, der er sandskyldig i trolddomskunster og gerninger. Deslige var Pus Maren, *som blev brændt på Fanø*, i råd med hende, og sandskyldig i trolddomskunster. Karen Mortens på Fanø er også sandskyldig i trolddomskunster og i råd med hende. Hans Mathesens hustru på Sønderho er også sandskyldig i trolddomskunster og haver tit været med dem først da de holdt deres gilder og gjestebuder, både ved Sønderho Kirke, i Fanø Bjerge, ved Skads og Bryndum Kirke; og udi slet, grøn mark var fornævnte Hans Mathesens hustru altid med dem. Niels Jespersens hustru på Sønderho er ligeledes sandskyldig i trolddomskunster. Ligeledes bekendte Anna Lourups, at det skete sig nu i sommer, at hun var på Sønderho, da hun kom ind til Chresten Jensen og Ole Smed, som boer på Sønderho, og da de sad og drak, da begjeredede hun noget

af dem, og de ville intet give hende. Derfor blev hun vred, og nogen tid derefter, da Chresten Jensen kom til Kolding, da sendte hun hendes dreng Ravn dertil, at han førte Chresten Jensen i klammeri, så han huggede en karl udi hans arm. Samme dag da huggede fornævnte Ole Smed fingeren af en anden karl, og Anna Lourups bekendte, at hun fik Ravn til at gøre det ved dem, for de onde ord de gav hende i sommer. Desligeste bekendte Karen Roed, at der var en mand på Sønderho, som fiskede, ved navn Søren. Han frasvor hende nogle penge, og derfor lod hun hendes dreng slå hans ben sønder.“ (Grønlund s. 155: Bekendelse aflagt af Karen Roed, anklaget for hekseri, d. 4. 8. 1620).

*

Trods al denne overtro havde kirken dog den ydre magt; også præsternes trusler om helvede bar frugt. Så at sige alle gik i kirke, som det fremgår af de gamle visitatsbøger. Forsømte man, skulle pastoren nok minde én om det! Hanne Poulsen fra Nationalmuseet giver farverige detaljer om datidens kirkegang, og bispevisitatsbøgerne supplerer hende levende. Frit gengivet fandt gudstjenester sted i fugtige kirker, hvor klam kulde, mørke og træk dominerede. Man begyndte også dengang med indgangsbøn, så indgangssalme, hvorefter man gik over til næste led i messen og sang „Aleeneste Gud i Himmerig“. Degnen brægede for og gav godt stof til Holberg. Så messede pastoren kollekt og epistel, så atter en salme, hvorpå normalt lød: „Nu bede vi den Helligånd“. Dette gjaldt så at sige hele 1600-tallet og begyndelsen af næste århundrede. Præsten messede evangeliet – det har lige været noget for Engelstoft, – og menigheden afsang trosbenedelsen.

Præsten har stået på prædikestolen i hvid messedragt, måske med sort overtrækskjole. Han har haft et timeglas foran sig. Dette blev vendt, og prædiken blev læst ved tyndt kærtelys i den mørke kirke. Der har været dunder i tonen, ikke mindst når tiendet udeblev. Pastor Engelstoft sparede hverken på gloser eller billeder. Han måtte egenhændigt male det helvede frem, som i fastlandets kalkbilledserier stod malet med alt, hvad den primitive fantasi kunne ønske sig af tydelighed.

Hyppigt gik den lærdes ordstrøm over folkets forstand, og de faldt hen i en døs. En mand gik derfor mod en ringe betaling rundt med en kæp for at få de sovende vakt med et slag i hovedet. De angrebne gjorde postyr og afbrød. En anden mand gik rundt med indsamlingsbøssen, og præstens tale måtte standse ved støvleskraben, når lommer skulle ransages, eller ved klirrende mønter, der trillede på gulvet og forpattede sig i Sønderho kirkes gabende bræddespalter. Hanne Poulsen beretter om to jyske karle, der rykkede en indsamler i håret og spændte ben for ham. Han tog straks til genmæle og gav den ene en ørefigen. Og alt imens sank timeglassets sand, – en trøst eller formaning med hvert lille korn. Ikke altid kunne stokkemanden klare hele menigheden, og pastoren måtte afbryde sig selv med et slag i prædikestolen og et højt råb mod en synder. Og man var ikke bleg for at give svar på tiltale. Sønderhoningens Madsen Uldal i særdeleshed. Engelstoft har afbrudt sin prædiken, kan man tænke sig, for at overstå et lille nødvendigt mundhuggeri. Så måtte fari-sæeren utålmodigt vente på svaret om kejserens mønt . . .

I kirken dengang har vore ældste siddet. Det ved vi med bestemthed. Blandt dem var Sonnich Jensen Møller med hustru Karen Thomasdatter, Lille Jes'es oldeforældre, og med dem Jes'es bedstefar, Jens Sonnichsen Møller, som dreng og senere som nygift.

Præst, møller og kromand

„... end rugen gror, og møllen går,
og heden varmer år på år,
og lyseklynen blinker.“

Grundtvig: Jyllands Pris.

Det var stridige vinde, der blæste de tidligste møllevinger rundt. Første gang omkring år 1700.

Med uendelig møje høstede de gamle deres korn. Når der havde været stormflod, vadede mænd, kvinder og børn i vand til anklerne. Dernæst skulle kornet males, men der var ingen mølle. En sådan krævede bevilling, og det er fejlagtigt at antage, at papirtyranniet hører vor tid til alene. Skønt det ikke står at læse, må vi nødvendigvis antage, at skriftlig indsats, ansøgning om bevillinger o. l., ikke har været noget for den lidet belæste og ikke skrivende befolkning. Bogstaverne kendte vel mange, men et stykke papir har dårligt været til at opdrive omkring 1700, med mindre man gik til præst eller degn. Dette rørte ved folkets selvstændighedstrang, og man gik ikke tiggergang, heller ikke for at få udfærdiget et skrift. Konsekvensen var ligetil, ikke mindst fordi Sønderho var en udpost, hvor hovedstadens myndigheder sjældent viste sig. Man drev altså illegal møllevirksomhed. Fogeder blev først „opfundet“ ca. 70 år senere, så den forbudte mølle trivedes godt nok i de to byer. Indtil der alligevel engang kom en spion; en eller anden havde måske sladderet. Der blev postyr, forklaringer og udflugter, men møllerne måtte sløjfes, primitive som de var.

Så forcerede man afgrunden mellem præst og befolkning, – hedder det sig. Måske lod præsten selv sin villighed skinne igennem og tilbød at udfærdige en bevillingsskrivelse. Hans motiver kender vi ikke. Det er umuligt at sige, om han har villet hjælpe den udpinte befolkning, eller om hans pastorale næsebor, der var støvede af sandflugt, pludselig vejrede *forretning*; om hans handelstalent har fået fri udfoldelse på bekostning af de fattige fanøboer, eller om hans forretningssnilde fader har rådet! Eller

var det en kombination af idealisme og økonomi? Dog én ting ved vi: Engelstoft ønsker selv at bygge møllen, er vågnet til initiativ og manddom, 30 år gammel. Han tegner og anbringer bygningen som sømærke ikke langt fra dens nuværende beliggenhed. Han bekendtgør lige fra starten, at han agter at tage afgifter, når folk skal have deres korn malet. Han vil finansiere byggeriet, – sønderhoningerne er i nød, han lokker, de indvilliger. Derved kommer endelig en aftale i stand. Hr. Christian får bevilling, og en mølle bliver bygget.

Før og efter de illegale møllers tid måtte folket fragte deres korn på tungtlæssede pramme og lægtene til Ribe. Dog to gange blev den ildeanbragte mølle ødelagt af stormflod, og netop denne omstændighed bevirkede, at øen byggede de to illegale møller.

Vi er i tiden omkring 1700. Alt gik godt til at begynde med; korn blev malet, og lidt indtægt rullede i præstens lomme. Noget tid. Vi er nu henvist til tingbogen som kilde, for i Liber Daticus skriver Ove Foss intet om bedstefaderens virksomhed som møller eller (senere) kromand. Engelstoft var for klog til at sætte sit gejstlige navn som ejer af disse to verdslige foretagender, hvorfor møllen stod i hustruens navn og kroen i søsteren, Otte's. (Sidstnævnte dog først i 1722, da den nuværende kro byggedes).

Pastor Engelstoft blev vist upopulær i Sønderho, ikke mindst efter sin velgerning. Man mente, hans mølleafgifter var for høje. Man tør antage, at sønderhoningerne ville have klaget over selv de beskedneste afgifter. Det var stadig uselvstændighedens tid med minimale indtægter og forbud mod storsejlads.

Denne epoke giver os det første gode indblik i befolkningens egenart, udholdenhed og stridbarhed! Det blev til idelig kiv og søgsmål, hvor mange sønderhoning er figurerer som sagsøgte. Pastor Engelstoft synes at have været bidsk og ueftergivende, – en transaktion med sikre udsigter var ved at slå fejl, – og sønderhoningerne var stædige, reserverede og påholdende, uanset ret og uret! De følte sig dårligt behandlede, følte sig trådt for nær og krævede den frie konkurrences ret, nu hvor der var kommet mølle både i Ribe og Nordby. Den gode aftale i nødens stund havde de glemt. De ville selv bestemme, om de skulle søge Ribe,

Nordby eller Sønderho. Lægter til Ribe var rimelig, hestevogn til Nordby næsten gratis, – hvorfor så lade male i Sønderho „til overpris“?

Ad stranden søgte vel de fleste med deres agespand. Iflg. Liber Daticus ved vi, at byen havde ca. 20 heste, og disse har været til låns for nabo og familie. De kørte således lige forbi præstegårdens vinduer derude i Bjergesleje, hvorfra køresporene gik videre mod stranden som eneste færdselsåre til Nordby. Hjul og vogn har knirket forbi hans „salshus“, og endda sikkert regelmæssigt. Der sad han inde og lurede skummende, mens den skrutyggede skipperbonde, fisker og altmuligmand med sin kridtpibe i munden ludede over spandet, piskede og råbte „Høy-Hop“, for at Engelstoft rigtig kunne høre det. Der var intet politi, ingen øvrighed i Sønderho, der kunne støtte den vrede præstemand. Men den lærde havde kendt større forhold og vidste af andre midler, som han naturligt nok benyttede.

Ude til nord ved de yderste gårde i „æ by“ lå Morten Hansen Uldals gård. Han havde en del korn, der skulle males, og han var en af de genstridigste, der flittigt brugte Nordby Mølle. Tit blev Hr. Christian så hidsig, at han slog i bordet og sagde, at nu kunne det f . . . . . være nok! I tingbogen står for 7. juli 1709 at læse, at Morten Uldal stævnedes for Fanø Birketing, og klagen lød på, at han trods overenskomsten alligevel agede til Nordby Mølle „imod Sønderho Møllens Ret og Frihed“. Og endda har han lovet sin sognepræst og hans hustru, at han altid søgte samme Sønderho Mølle. Uldal får læst og påskrevet og brummer sandsynligvis i skægget. Han kan ikke lide denne form, og vi aner, at han har svaret igen. Resultatet kan læses som en bøde på 2 Rdl. „til Hr. Chr. Engelstoft til Sønderho Kirke.“ Det var nok et klogt træk af præsten en tid lang at lade bøderne komme kirken til gode. Det var svært at protestere mod, og mangel på protestgrundlag *kunne* føre til en fredelig løsning. (Men gjorde det ikke!)

Der var adskillige sådanne tilfælde, og de fleste lige forbi præstens vinduer. Kløften mellem ham og beboerne uddybes, ukvemsord og spyttelyde flyver den iltre præstemand imøde fra forbenede skipperbønder bag hegn og stikpiller. Han var hidsig,

og de var drillesyge, har ærket ham til det yderste, idet de til sidst, fornemmer man af de forskellige sager, for morskabens skyld gik den let tirrelige pastor, møllejer og kromand på tværs. Smågrinende har de siddet indendøre, når han rasende ilede hen ad sandvejen med løftet stok for at fange en synder med hestevogn og tildækket lad. „Holdt, holdt!“ har han råbt, og når vognen holdt, har han løftet dækkenet i håb om at fange en synder. Latterbrøl fra de skjulte skarer bag hegnene har gjaldet ham imøde, når han har fundet vognen fuld af lyng eller klyne.

Engelstoft måtte holde fast ved, at møllen ejedes af hustruen. Det virker pudsigt 250 år senere i tingbøgerne at finde hans nødvendige påstand om, at en synder ved at lade sit korn male i Nordby „havde fornærmet hans hustru ved at unddrage sig aftalen . . .“

Når han fangede en synder, og det gjorde han tit, skældte og smældte han, og næppe med de kirkeligste gloser. Derefter ilede han hjem og for i blækkuset til Fanø Birketing. Organiseret post fandtes ikke, så han har vel samlet et par klager, før han lod sin karl løbe til Nordby med dem og tilbage igen. Det tog tid, og tid er penge.

Flere gange står der om en lovovertreder, at han „skal tilkiendegive, hvad Lovlig Aarsag han kunne have for at drage fra Møllen udi hans egen Sogn.“

Morten Uldal kunne ikke holde sig på måtten, og engang gik det så vidt, at han måtte levere en forsmædelig undskyldning på tryk. Omme i havnen „å æ bank“ sad kort derefter Mortens fader med en anden sønderhoning, og i utilslørede vendinger gav de to pastoren og hans mølleværk råt for usødet. Hvad de sagde, vides ikke, men en gunstivrig medborger, måske en præstekarl eller -pige, har lyttet til samtalen og bragt den til præstens torv. Op for Engelstoft for at ride ud nordpå til Uldals gård. Derved opnåedes åbenbart intet, og i tingbogen læser vi, at præsten sender klage til Nordby om bagvaskelse, og han har straks udfærdiget en renvaskelseserklæring med behørigt kryds til delinkventens underskrift. Måske har han nærmest måttet trække gamle Hans Madsen Uldal ved ørerne ind til præstegården, hvor skrivelsen lå fremme på ståpulten. Der stod: „Såsom

jeg haver forleeden talt nogle ubesindige og usømmelige Ord imod min kjære Sognepræst Hr Christian Engelstoft, saa beder jeg ham herved for samme store Forseelse om Forladelse . . .“

Lad os nævne endnu en tingbogspost, som taler til fantasien og viser et og andet, både om præst og sønderhøninger for 250 år siden. På en aftentur, hvor vejret fristede dertil, kom Hr. Christian „uformodet“ om til havnen, hvor to sønderhøbønder, Jens Jensen Frandsen og Lille Hans Olsen, netop var ved at lægge til med deres lægter. Pastoren aner uråd, strækker hals og ser til sin „forsmædelse“, at lægteren var fuld af hvidt, frisk-malet mel. Altså havde de asener vovet sig til Ribe Mølle, da de ikke efter den skærpede kurs vovede at køre forbi præstegården i Bjergesleje! Præsten svinger med stokken, mens de to bliver stående, sikkert med et mut ansigtsudtryk. Han spørger, „om de havør noget at klage paa den Told, der bliver tagen i Sønderhoe Mølle?“ Det er svært at svare på. De to ryster vel på hovedet som to skoledrenge og siger Nej! Heri aner præsten anger og bodsønske. Han kender endnu ikke helt sin befolkning. Træt er han vel også efter det evige skriveri og skænderi med stor og lille. Han sænker stokken i skolelærernåde og tilbyder dem langmodigt et forlig, hvorefter så anliggendet skal forblive imellem dem. Ville de betale ham det beløb i told, som det samme kvantum ville have kostet at male hos ham, skulle de gå i fred. Jens og Lille Hans ser lidt på hinanden og ryster så på hovedet. Nej! Det ville de ikke! Sagen går så til Birketinget, og de to får bøde. Hellere dette end at indgå kompromis med præsten!

Kan man fortænke Engelstoft i til slut at gå amok mod denne sejge og sammenbidte befolkning? Helt og grundigt amok! Han stævner rabiaterne det ganske Sønderho, og det hedder i stævningen, (som om gamle koner og børn havde korn at male!): „... og indstævnes samtlige Beboere i Sønderhoe Sogn, Mændene og deres Hustruer med Børn, Enkemænd og Enker (!), unge Folk, Myndige og Umyndige med deres Formyndere haver alle at møde i Retten at tilkiendegive, om de kunne have nogen billig Lovlig Aarsag over denne samme deres Sognemølle sædvanlige givne Told at tage . . .“

De har vel næppe alle kunnet få plads i retten og ej heller alle været hjemme. Et grotesk udspil! Nogle kom vel, og det er muligt, at sagen for første gang kunne diskuteres på saglig, juridisk basis. Vi ved ikke, hvad der skete, da det hele endte med en fremstilling, hvoraf det fremgår, at det måtte være ret og billig, om sønderhofolket er gæster ved Sønderho Mølle, da de ikke mindst selv har søgt om og fået bevæget deres sognepræst ved store omkostninger til at opsætte en sådan mølle, og at de ikke skulle fare til Ribe og få deres korn malet . . .

Alt andet lige et rimeligt ræsonnement, – og fra en lovkyndig, der også synes at være træt af den megen meningsløse strid! Måske svor Uldals, Jens Frandsen, Lille Hans Olsen og mange andre, „at de aldrig ville gøre det mere.“ Men trolden har siddet i dem, den drilske troid, den lille sønderhoningtroid, der syntes, at alt, selv det billigste, var for dyrt. Nu kunne der vel blive varig fred, tænkte øvrigheden.

Men ak! Beboerne på den lille sandø lod sig ikke bevæge til fornuft, eller snarere, lod sig ikke bøje. Uvæsnat fortsatte, uanset hvor mange sager den vrede, afmægtige præst skaffede dem på halsen. En eller anden form for uheldig virkning har det måske haft på sønderhoningerne, at pastor Engelstoft tyede til en lov, der var stærkere end det lille bystyres egne, uskrevne. Og at han i kraft af denne lov vandt hver eneste batalje med beboerne.

Når vi dertil lægger, at de vitterligt forsøgte at snyde ham for „beneficeret tiende“, også fisketiende, må vi nødvendigvis søge at finde en årsag, der går dybere end stædighed. Folket var fattigt, og når de skulle tælle fisketiende fra til ham, hive fisk ud af mudderet i rusen, har de næret angst for den erfaringsmæssigt drøje vinter, hvor det tit kunne knibe med føde til de mange, ikke mindst små munde. Man *vidste*, at pastorens hr fader var velhavende, og at Engelstoft aldrig behøvede at frygte for sult i hjemmet. De obligatoriske fisk til ham kunne saltet eller ryges og tjene til eget bord, når den barske vinterzephyr stod for døren. Det er omgivelserne, der skaber os mennesker, og disse tidligste sønderhoningers omgivelser og kår har tvunget deres dømmekraft til at veje hans betingelser mod deres, hvorefter de måske besluttede at lande deres fisk i nattens mulm –

uden om præsten. Velvidende, at sammes fader ejede et større antal kroer langs Vestkysten!

Indbringende blev møllen altså næppe, og Engelstofts beregning slog fejl, – hvad enten den var idealistisk eller økonomisk. Måske ligger her årsagen til, at han ville forsøge sig med noget andet, enten for at afhjælpe eller for at tjene, eller begge dele. Han ville drive krovirksomhed.

Iflg. Fanøs Historie havde ribekøbmanden Jørgen Frandsen opnået bevilling til kro i begge byer allerede i 1664. N. M. Kromann og lærer Steen Sørensen beretter, at Engelstofts fader, Oluf E., får bevilling i Sønderho i 1685. Ti år senere kom Hr Christian til byen og blev straks krobestyrelse. Dog også denne virksomhed gav bryderier. En Herr Niels Hansen drev nemlig en slags kro uden bevilling. Et herberge var det vel nærmest, idet han ikke serverede mad og drikke. Men billig var han for tilrejsende ripensere og en slem konkurrent for Engelstofterne. Niels Hansen sagsøges hyppigt af Engelstoft senior og junior, men hver gang klarer han snedigt frisag. På det tidspunkt havde Engelstoft senior bevilling på kroerne ved Gredstedbro, Strandby og (eft. 1690) Hjerting Kro, så nød led familien ikke. Det *vidste* sønderhoningerne. Endelig fik Engelstoft senior også monopol på Færgeriet Strandby–Fanø.

En driftig og velhavende familie, de Engelstofter. Senior havde så travlt (også med tre ægteskaber, hvor Christian kom i det tredje), at han næppe har haft megen tid tilovers til børneopdragelse.

D. 2. maj 1722 køber familien grund på Sønderho, og man påbegynder bygningen af den kro, som nu i 1972 fejrede sit 250 års jubilæum. Hr Christians søster, Otte Sophie, blev kroholder, men broderen har haft ikke blot en finger, men hele hånden med i spillet.

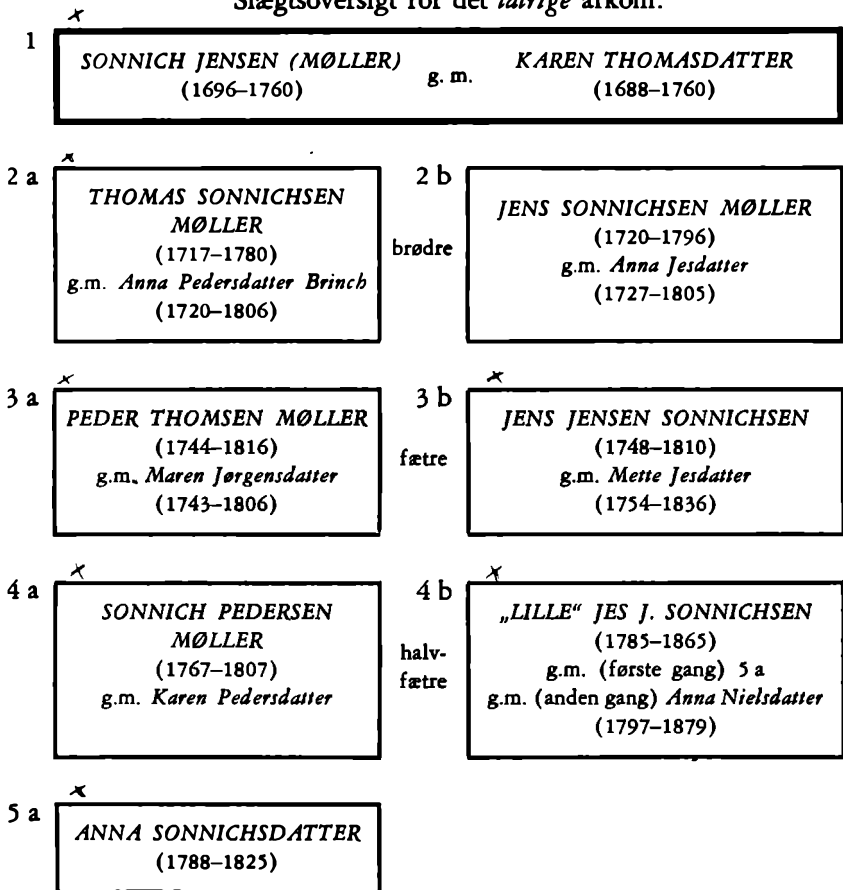
Herved opnåede Hr. Christian alligevel at blive en af de økonomisk set mest betydningsfulde personer i byens historie. Dog til en fredelig sameksistens mellem ham og folket kom det vist aldrig. Kun med de rige, som vi i de næste kapitler skal henvende os til. Når ikke præsten ilede efter møllesyndere, var han efter hjemmebrændere, og konstant var stokken hævet mod

tiendesnydere. Alt dette sled dog ikke hans levned mod en tidlig grav. Han nåede en alder af 72 år og medoplevede øens løsrielse fra kronen i 1741.

Nu får han hvile. I 1742 overtog to døtre og svigersønner møllekaldet. Begge nævnes i Liber Daticus. Den ene svigersøn, pastor Jens Foss, som blev efterfølger i embedet, var af svageligt helbred, hvilket synes at have været en slags livshobby. Han trak sig tilbage. Den anden svigersøn, Chr. Gallesen, har liden interesse i vor sammenhæng. Men begge opgav kroen, og så kom der ro om sagen, for nu blev møllen overført på rigtige sønderhøninghænder.

Min 5 gange tipoldefar, Sonnich Jensen Møller, blev den første verdslige møller. Han tog dog ikke navnet Møller af den grund, som N. M. Kromann påstår. Hans bedstefader havde været møller i Nordby et par menneskealdre før, og der opstod navnet.

Vi gør klogest i at anbringe ham i et slægtssystem a.h.t. de mange . . .

Slægtsoversigt for det *talrige* afkom:

6

LILLE JES'ES NI BØRN MED AFKOM

Med interesse bemærker vi traditionsbilledet; så gammelt som slægterne selv. Stædigt viser den venstre side af efterkommerne fra den første møller, at de har „overtaget forretningen“, bærer navnet Møller som de ældste hele tiden. Det urgamle Esau/Jacob forhold. Højre side, derimod, lader efter første led konsekvent navnet Møller falde, også i kirkebøgerne. Og da Lille Jes gifter sig ind i sin egen slægts venstre side og bliver møller som sin oldefar, genoptager han dog ikke navnet Møller.

KAPITEL V

Øens selvstændighed

Intet er værre for en stat end enemagt,
hvor først og fremmest ingen fælles lov er til,
men kun én råder og har ingen anden lov
end eget tykke, og der er ej lighed mer.
Men hvor der er en skreven lov, har samme ret
den ringeste i staten, som den rige har . . .

Euripides: „De Bønfaldende“.

Nu vender vi os mere intimt mod slægten for at efterforske dens tydelige spor. Sonnich Jensen var „en af deres egne“, en sætning, der for alle sønderhoslægter har haft en særlig klang. Alt udefra havde ondt i sinde, mente mange.

De fleste sønderhøninger, der kan finde deres navn i „Slægten Sonnichsen“, vil være at spore til de mænd og kvinder, for hvem der i fortiden sattes de enorme sten på kirkegården. Disse er nu anbragte i kirkens nordvestlige hjørne. Hvordan blev disse forfædre så velhavende i et i øvrigt fattigt sogn?

Kort før møllekøbet lod Sonnich Jensen sit navn indskrives med udødelighedens træk i øens historie. Nemlig ved auktionen i Ribe 1741.

Lad det straks være sagt før den fornøjelige beskrivelse: Vi må finde os i at drage et blankt kort m.h.t. pålidelige kilder, når talen er om øens auktion. Læseren må tage egen stilling til de mundtlige overleveringer med al deres romantik, fantasi og kolorit. Niels Møller beretter det overleverede i Fanøs Hist. Bind I. Hvad han og hans jævnaldrende, hans forældre og deres jævnaldrende, har hørt igen og igen i „æ mørkning“. Det har sin værdi som overleveret sagn, og underholdende! Sonnich Jensen var tip-tipoldefar til Niels M. Kromann, så netop i hans familie har beretningen lydt aften efter aften og har holdt sig stædigt igennem generationer.

Lad os dog begynde med den påviselige romantik, som slægten historisk set kan være solt af, og som udspillede mellem Sonnich Jensens bedsteforældre, mine 7 × tipoldeforældre. Et

par dråber af vor samlede blodstrøm skriver sig fra den lille ø Nordstrand, der ligger lige vest for indsejlingen til Husum. Her boede Sonnichs bedstefar, Hans Hansen, født dér omkr. år 1610. I 1634 kom den frygtelige stormflod, der flere steder står beskrevet. Nordstrand blev næsten totalt oversvømmet, og Hans Hansen reddede en ung 18-årig pige (Muncke) ved mandigt at bære hende i land. De to forelskede sig og giftede sig. På Nordstrand kunne de ikke bo, og de slog sig i stedet ned i Nordby på Fanø, hvor Hans Hansen blev slægtens første møller. (Bilag til Aarhus og Ribe Stifters Journ. A Nr 5719, 1747, Rigsarkivet.) De to fik datteren Ellen Hansdatter, der giftede sig med Jens Nielsen (Thomsen), og de fik sønnen Sonnich Jensen, slægtens første møller i Sønderho. Sonnich havde *tretten* søskende, hvoraf de ti levede. Velbegavede, driftige og initiativrige børn. De to ældste, Hans og Jens Jensen Møller (altid stavet Müller) fandt hurtigt øen for trang og betingelserne for stramme. De drog til orlogs og kom til Kbhvn., hvor de begge skabte sig formuer og stor anseelse. Jens døde derovre uden børn, hvorimod Hans Jensen Møllers datter blev gift ind i slægten Sonne, „noget meget fint“, sagde sønderhoningerne.

Sonnich forblev på øen, og om hans initiativ, virke trang og hele levned ved vi en del, da han ofrede meget på øens offentlige alter. Han fødtes i 1696 og giftede sig 1716 kun 20 år gammel med en otte år ældre kvinde, Karen Thomasdatter. Om denne ret så skæve aldersforskel nu skyldtes kvindemangel i det lille samfund, eller at den meget unge mand forelskede sig vildt og inderligt i en moden kvinde, ved vi ikke. Vi lytter og aner fra overleveringerne, at han måske netop p.g.a. den store aldersforskel forøgede sit ydre virke, da han nåede de fyrre. Karen Thomasdatter var da ved at blomstre af i trit med Sonnichs stigende frodighed. Også han led under de stækkede vingers vilkår og var naturligt nok med sit initiativ blandt de ivrigste, der omgik de mange forbud, bl. a. om at drive selvstændig handel ad søens vej. Til en vis grad var han med til at organisere denne lyssky trivsel. (Iflg. overleveringerne.) Vi ved, at han førte en lille evert illegalt, og at han smukt havde opkaldt samme efter hustru Karen. Vi ved også om de ribekøbmænd, at de aldrig

formåede helt at håndhæve deres forbud endsige konstatere, at nu tog den eller den fanøskipper på togt midt i den mørke nat, når tidevandet gav tilladelse. I en årrække sejlede Sonnich sig gode midler ind ved at handle med jydepotter fra Hjerting, som han solgte med god fortjeneste i Holsten. Velsagtens havde han familie omkring Husum.

Kongens forsøg på at sælge øen i 1719 var en svipser, både for ham og øen. I 1741 gentoges forsøget, og øens to byer enedes om, at handelen denne gang ikke måtte slå fejl. Man enedes om „at gøre noget“. I Sønderho valgtes som repræsentant Sonnich Jensen, og i Nordby blev det Niels Sørensen.

Det ville være stygt at pille glans og guldblade af overleveringens omhyggeligt formede statue af Sonnichs storhed! Han var en ener og en handlekraftig mand. Men vi må være nøgterne og erindre os, at penges magt og vej til anseelse var lige så stor for 230 år siden som i dag, om ikke større. Sonnich var lidt af en efternøler, og hans to førstnævnte brødre i Kbhvn. havde begavet både forældre og søskende i Sønderho af deres rigdommes overflod, hvorved familien fra ingenting blev ret formående i det fattige og primitive samfund. Måske har denne omstændighed været medvirkende til, at Sonnich blev valgt til posten. Det tjener ham herefter til ære, at han udførte sit hverv så dygtigt, rask og snedigt, og det har talt med under valget af repræsentant, at han trods forbud var selvstændig skipper, og at en del af hans midler stammede fra egen indsats. Han var da 45 år gammel.

Da nu kilder mangler, lader vi sagen bero på fantasiens og overleveringernes grundlag, det måtte selv vore tipoldeforældre. Vore tip-tipoldeforældre kunne måske have fortalt os, om vi er på rigtigt eller forkert spor!

En forårsdag i 1741 kørte Sonnich med sine udvalgte til Nordby for at drøfte auktionen. Vi lader med velberådet hu et nyforlovet par slippe med i hestevognen. Det drejer sig om Sonnichs søn, Thomas Sonnichsen, og hans unge trolovede, den 21-årige Anna Pedersdatter Brinch, født i Nordby, men nu boende på kroen i Sønderho. De har villet besøge den unge piges familie i Nordby, for det var uhyre sjældent, at lejlighed til be-

søg tilbød sig. Vi skal høre mere om Anna P. Brinch, men vi er pludselig stødt på roden til Fanøs Brinch'er, hvorfor vi tager de to med i vognen. Annas fader var nemlig en af de tre legendariske brødre, som så mange af os har hørt omtalt i vor barndom, hentet frem fra en eller anden mørk og fjern krog i slægtens allerældste historie. Annas fader var Peder Hansen Brinch, født ca. 1695 i Sønderjylland, hvorfra han flyttede til Nordby omkr. 1715. Han fandt sig en kone i Nordby, Karen Sørensdatter, som han giftede sig med, da han var 21, hun 18. Intet kunne mine ældre slægtninge fortælle om disse første Brinch'er, men her er en af dem, – i kød og blod, – og vi tør anbringe hende i en hestevogn, Anna Pedersdatter, for at lade hende besøge sine morførelde i Nordby. Hendes fader, Peder H. Brinch, var møller og har givetvis lært pastor, møller og kroejer Engelstoft at kende. Tænkeligt har Engelstoft „fundet godhed“ for den unge sønderjyde, (der jo ikke var en af øens egne) og har tilbudt ham stillingen som krobestyre for søsteren, Sophie Otte, da kroen blev bygget 1722. Da var Anna 2 år gammel. De unge, Thomas Sonnichsen og Anna, blev gift få måneder efter auktionen og danner den første af adskillige ægteskabsknuder mellem slægterne Sonnichsen og Brinch. Gammel skulle hun blive, Anna Pedersdatter, ældgammel og stenrig.

De to unge stak af til familien i Nordby, og alvorsfuldt diskuterede „de voksne“, hvorledes man bedst skulle få øen på egne hænder. Man frygtede mest „manden på Trøjborg“, der ville bruge øen til jagt og fiskeri for sine egne. Måske søge sig et handelsmonopol herovre, da markedet herefter ville blive givet fri. Endvidere var der politisk set vanskelige ting på bordet under drøftelserne i Nordby Kro. Der var i de sidste årtier kommet tilflyttere til øen. Disse havde ikke underskrevet fæstebreve, men havde bare „slået sig ned og taget jord i besiddelse“. De oprindelige beboere var lovligt fæstede. Hvordan skulle nu sidstnævnte opnå deres ret, hvis man fik tilslået øen? Ville de fremmede være villige til at punge ud med kontanter for deres jord, eller måtte de gamle stå alene? Det måtte udskydes til bagefter!

Penge skrabedes nu sammen fra kister og kufferter, hobedes til dyng, men kun til en liden dyng. Det fik nu bære eller

briste. Lad da lyde fremstillingen, blandingen af sagn og virkelighed, som gennem generationer har været opført som amatørkomedie på øen, – og derved betragtet som en god vaudeville-spøg for turister med og uden kendskab til den virkelige baggrund. Af det romantiske spind trevler vi følgende fri:

Først i juli kom Niels Sørensen til Sønderho med sin delegation. Mange har de stået i Nordby og vinket farvel og „lyk' å æ ræjs“! En rytter med særlig kommission fulgte med. I Sønderho ventede Sonnich Jensen med sine folk, og det ganske Sønderho har fulgt med om til havnen, hvor Sonnichs evert „Karen“ lå klar og vuggede lunt i historisk forventning. Så duvede de af sted mod Ribe med ønsker og tilråb. De havde et par dage at give af for at kunne lugte sig frem, til hvem der ville indfinde sig, og hvor pengestærke køberne var. De ældste har kunnet denne beretning som tabel og salmevers. Først nævnedes i „æ mærkning“ deres spøgelsesfjende, Herremanden fra Trøjborg. Måske en rar mand, som af fanøfolket var ikklædt alle djævelens gevandter og brugt som trussel for de små, når de var uvorne! Han var kommet ridende, hed det sig, og agtede selvfølgelig ikke blot at byde, men også at købe. Pengestærk var han; hvad der end skete, måtte han ikke få Fanø som gods. Småbørn, karle og piger, har siddet med strikketøj, fiskenet o. a. redskaber, alt mens de lyttede til den fantastiske beretning, som svingede deres fantasi, ganske som de små drenge vippede deres robåde, i havnen, fra side til side, til de næsten tippede over. Man må nødvendigvis tage hverdagens ensformighed med i betragtning for at begribe beboernes hang til sensation og spænding.

Nu kom i beretningen sagens højdepunkt: Sonnichs genistreg, som gjorde ham mere berømt end noget andet. Dagen oprandt, køberne akslede deres skind. Auktionarius skulle påbegynde på et nærmere af alle deltagere kendt tidspunkt. Han ønskede sig dog før den anstrengende auktion, som var ham personligt splintrende ligegyldig, en forsvarlig lur. Deltagerne enedes om at følge hans eksempel, unge og gamle. Har de unge fanøkarle og -piger virkelig sovet midt på dagen? Hvorom alting er, hed det sig sådan. Man sov ovenpå i Weiss' Stue, hvor man lå på halmkviste.

Den trætte auktionarius pålagde omhyggeligt rådhusjeneren at kalde til den fastsatte time. Sonnich havde hørt denne ordre og fangede i dette øjeblik sin forløsende idé. Han gik frækt op til rådhusjeneren og bestak ham med raslende sølv mønt til at dreje viseren på uret i rådsalen en time frem . . . Vi tænker lidt og konstaterer, at det har været en solid middagsøvn på mindst en time.

Auktionarius svinger til „berammet tid“ benene ud og går gabende til sin embedspligt. Han har vel været for utidig til at konstatere, at de bydendes antal var mindre end forventet efter al den forhåndsbøst. Lidet anede han, at alle de tilstedeværende var en håndfuld delegerede fra Nordby og Sønderho.

Man måtte fare med lempe, se uskyldig ud, virke tilforladelig. Måske har således Nordby budt en mindre sum – lidt trægt – på deres egen del af øen. Sønderho har budt over, – lidt. Dette vel et par gange, indtil Nordby fik sin del tilslået for 6.524 Rdl. På tilsvarende måde har Nordby overbudt Sønderho, men „gav sig“, så Sønderho fik hammerslag ved 1698 Rdl. De skulle virke rolige og måtte samtidig holde sig klart, at den vundne time ikke måtte løbe ud. Hammerslaget lød – og dermed jubelen.

Dernæst hed det sig, *måtte* hedde sig, at netop da kom Trøjborgmanden ridende på sin fuldblods og med pungene raslende lystigt fra saddeknappen. I hundrede år eller længere har man siddet åndeløs i stuen, til dette øjeblik kom – med al sin skadefryd. Da blev Fanden selv snydt og sad der med hængende mundvige, mens man fortalte, at øen var blevet solgt under hans adelige næse.

Med tiden gned fortællerne i deres stereotypi lidt af glansen af beretningen. Alle kunne den udenad. En eller anden fantasi-fuld fortæller dryssede så et par vers på i eget tilsnit. Det berettes således pludselig, at Sonnichs lægter havde kvinder med. Der var endv. tilrejsende købmænd, som gerne ville købe øen. Disse boede ovenpå hos Weiss. Da auktionen skulle begynde, hindredes købmændene i at forlade deres logi, fordi fanøkvinderne havde barrikaderet døren med borde og stole. Velegnet stof til en vaudeville, og efterslægten står uden hoved eller hale m.h.t. de historiske begivenheder, alt mens de må smile ad hu-

moren i de farverige beretninger. De ejer et strejf af det mulige visse steder, men en rem af Till Eulenspiegel på de fleste. Den virkelige sandhed er vel nok at finde i Kromanns gengivelse af et brev til Chr. VI inden auktionen. Jeg har ikke efterkontrolleret denne kilde, men nærer ikke tvivl om dens ægthed. Der stod: „Da det behagede Hans Maj. ved offentlig Avktion at bortsælge Ejlandet Fanø, er samtlige Ejlandets Indbygges underdanigste Bøn og Begjæring, at Landet maa forundes Beboerne frem for andre, siden de vil byde derpaa saa højt, som det er mueligt at kunne betale, hvilket vi formoder, D'hrre Kommissærer aller-underdanigst Hans Kgl. Maj. paa Ejlandets Vegne ville behage at forestille . . .“

Sidste akt i vaudevillen er sikkert et stykke autentisk fryd og festlighed. Ved havnen i Sønderho ventede de spændt. Var mon Chr. Engelstoft med? Har øens selvstændighed efter hans 46 års ophold i byen. (!) ikke interesseret oldingen? Eller lå han hjemme i Bjergesleje, syg og dødsmerket? Han døde et halvt år senere.

Alles blikke var vendt mod Ribe A's udmunding. Befolkningens spænding skulle finde udløsning ved „Karens“ vimpel. Var denne til tops, var slaget vundet. Havde de og Fanø en fremtid sammen, eller var det hele forbi? Endelig dukkede „Karen“ frem mod sydøst og med vimpel oppe. Der var jubelskrig. I kroens små lokaler tæt ved har der hurtigt været pladsmangel. Rytteren sad parat, og ved synet af den højeste vimpel sprængte han til Nordby med øens største stykke historie – uden detaljer!

Har mon Sonnichs to brødre bidraget til beløbets betaling? Vi ved intet, men tør ane!

Aldrig, formodentlig, har de to byer stået så stærkt sammen som i disse stunder! Men venskaber holder kun, så længe begge har nok. Da handelen skulle realiseres og jorden udstykkes, var dog skuldrene allertættest, og da kom det første brud med tilflytterne. Derfor – måske – har de lokale gennem århundreder mødt alle udefra med skepsis og uvilje, belært af forfædres bitre smag i munden. Traditioner og livsholdning nedlægges af den slags ting. Fanøs Historie B. I s. 33 skriver om ufreden: „ . . . fordi

de imod forordningen i sin tid har undladt at tage fæstebrev på deres ejendomme og jord og holdt på, at de var selvejere . . .“

Tilflytterne bragte selv anliggendet for „kommissionen“, idet de påberåbte sig deres ret til vederlagsfrit at beholde deres jord. Kommissionen gik imod tilflytterne, som enten måtte betale eller flytte. Atter jublede de to sogne i samdrægtighed. Men så var der heller ikke mere véd til at holde samdrægtighedens bål i blus med. Det første brud kom naturligt nok, da kagen skulle deles. Det måtte jo komme. Igen mødtes Sonnich med Niels Sørensen. Frisk næring opstod deraf til de mange fortællinger i øens huse. De to skippere skulle med repræsentanter mødes midtøs og skridte skdelingen af. Et møjsommeligt foretagende åbenbart, for der krævedes dertil angiveligt en del drikkevarer. Vi smiler igen og nyder folkets fantasi, alt mens vi krummer tæer i skepsis. N. M. Kromann gengiver begivenheden som autentisk, men der findes ingen kilder angivet. Det eneste, der piller ved vor skepsis, er en erklæring af 15. marts 1742, hvoraf det fremgår, „at sagen ikke var gået rigtig til“. Således siger Birke-dommer Morten Bølling. (Se Fanø Ugeblad nr. 4 1972.) Udpenslingen stammer dog nok fra „æ mørkning“.

Fannikerne skulle medtage rigeligt med øl til udmålingens strabadser, mens sønderhoningerne skulle forsyne landmålerne med brændevin. Sonnich Jensen var med sine sognefæller blevet enig om at få så meget eng- og strandret som muligt. Han udtænkte da følgende list: Da de to hold mødtes midt på øen, fik fannikerne udleveret „skæggemænd“ (= lerkrukker) med den dejligste brændevin i. I sønderhoningernes egne dunke var kun vand. Man drak sig så courage til inden afskridtningen, og fannikerne blev fulde. Niels Sørensen, der var ca. 15 år yngre end Sonnich, fik af denne talrige skulderskub undervejs, idet Sonnich agerede fuld. Som fortrop kom de to ærværdige ledere til at danne en skæv skellinje til Sønderhos oplagte fordel.

Selvfølgelig opdagede fannikerne svindelnummeret og gik til Bølling. Der udveksledes grove ord, man lo, til tårerne trillede, hedder det, og man rasede, til øjnene så rødt. Det endte dog med en lang forsoningsskrivelse, der ikke lod nogen tvivl tilbage. Da denne bog ikke er nogen *afhandling*, men en oversigt

over øens historie med en skitse af de forfædre, som skabte denne historie, falder ordlyden af bemeldte lange skript uden for vore rammer. Vi nøjes med at konstatere, at det kom til enighed på papiret, – men hvis legenden med snapsen passer, har vi måske her grunden til, at der aldrig opnåedes fuld forsoning (!)

Ved denne auktionssejr, efter så mange brydsomme år, lagdes kimen til en ubøjlige stolthed i befolkningerne, der strengt opdrog deres afkom til at videreføre denne stolthed og absolutte uafhængighedsfølelse. „Vi-kan-selv-princippet“ blev så at sige et livsmotto på godt og ondt. I Esbjerg Folkeblad fra maj 1889 ses esbjergenserens undren over, at „Fanø for nogle år tilbage havde nægtet at tage imod et tilbud fra staten om beplantning på øen, hvilket både kunne have været til gavn og pyrd for befolkningen.“ Beboerne fattedes penge, men de skulle sandelig ikke have hjælp udefra. Hvor mange af de ældre slægters efterkommere vil ikke med et smil erindre netop denne dominerende holdning hos deres forfædre! „Nej tak, vi skal sandelig ikke modtage nogen hjælp“ eller, „vi skal sandelig ikke ligge nogen til last!“

*

Nu blev der fuld frihed til at fiske og sejle. Alting taget i betragtning havde de købt hus og grund for en virkelig billig penge. Alt, hvad de nu kunne slæbe hjem på fragter, blev en forøgelse af den voksende velstand. Lidet anede de, at Napoleonskrigene et halvt sekel senere igen skulle forarme dem over al måde. Nogle års trivsel og lykke blev det dog til. Søfolkene var grundig kendt af hollænderne og kunne af disse købe sig nogle billige, omend gamle skuder. Heldet stod øen bi, og skibsfarten tog voldsomt til, indtil den kulminerede omkring vort sidste århundredeskifte.

Tilbage sad Ribe med den største smerte. I 1792 skriver Math. Galten, Ribe, i lige vendinger, at Ribe har lidt stort tab ved Fanøs løsrivelse. Tidligere måtte øfolket kun drive fiskeri og måtte kun sælge deres fisk til andre end Ribe ved udstedning af et såkaldt „pas fra Ribe By“, hvorved katedralbyen næsten selv kunne fastsætte fiskepriserne uden konkurrence. Hertil kom,

at fanøfiskerne ikke fik rede penge for deres fisk, men råvarer så som tømmer, jern, tjære, tovværk o. l. Galten nævner, at Ribe nu „frøs inde“ med mange af disse naturalier, som Fanø fik andetsteds fra til en billigere pris. Galten ser tilbage på de halvtres år, der er gået, og konstaterer, at Ribe har sat meget til ved øens selvstændighed.

Med iver sprang vore forfædre til de nye, (gamle) skuder, hamrede, kalfatrede, malede og tjærede. Sang dertil og drak billigere brændevin. Nu kunne de for alvor pløje søen og gjorde det . . . dog ikke Sonnich Jensen Møller.

KAPITEL VI

Sonnich Jensen Møller

Og søens klare bølger
har vugget sig selv til ro.
I vesten kaster solen
sin strålende purpurdragt,
så drager den over sig bølgen
og drømmer om dagens pragt . . .

J. P. Jacobsen: Den blålige dæmring.

Begivenhedernes hektiske bølger faldt lidt til ro. Sonnich, den begavede og snedige sognefoged, stod på sine sejres og sin lokale magts tinde, 45 år gammel. Om han har sejlet et års tid efter 1741, ved vi ikke. Det er tvivlsomt, skønt mulighederne nu var de bedst tænkelige. Han har formodentlig haft travlt som lokalpolitiker, efter alt hvad der var sket.

Hvad vi *ved* om Sonnich beror på tørre kilder, hvad der *fortælles* om ham bygger på saftige legender. Dog, personen skinner igennem, man aner lidt af en springfyr, der har sprudlet af virketrang og initiativ, men hvert lille gran af de ældstes overlevering er blevet til støv, blæst og smuldret bort. Det må ikke glemmes, at han døde 25 år, før Lille Jes, hans oldebarn, blev født. En silhuet findes vist ikke, men jeg føler mig overbevist om, at der har eksisteret en eller anden form for billede af ham. Måske eksisterer det stadig i et sønderhøjhem. Man ved vel blot ikke mere, hvem det forestiller, eller hvem han var, manden, der var primus faktor ved øens køb, og som man tillagde egen-skaber så som at spille auktionarius samt Nordbys sognedelegerede på næsen. Af det lidet, som er overleveret fra vore forfædre, kan vi dog lege med tanken, at han har besiddet snarådighed og humor, når bemeldte legender tilskrives netop ham så konsekvent. Og alligevel!

Sonnich bør stykkes sammen, så godt vi kan, så der opstår lidt liv i de tørre kilder. I hans virke ligger samfundsperspektiver, og de bedste oplysninger fås af slægtsregistret, Liber Daticus,

samt af et givtigt dokument til stiftamtmand (stiftsbefalingsmand) von Gabel i Ribe.

Lad os atter vende os mod hans forældre: Jens Nielsen Sonnichsen, gårdmand, strandfoged og kirkeværge, født 1652, død 1736, gift med Ellen Hansdatter Fanningen af Nordby, som omtalt datter af møller Hans Hansen (Fanningen) fra Nordstrand og hustru Muncke. Ellen fødtes 1658 og døde 1744. Jens Nielsen anførtes besynderligt nok ved sin død som Nielsen Thomsen. Hans bedstefar hed Sonnich Sørensen, og i dokumenter står han tit anført som Nielsen Sonnichsen efter faderen, omend med urette. Bedstefaderen hed Thomas.

Disse to var ikke fattigfolk, men heller ikke velhavende, endskønt Jens var Sønderho's næsthøjeste skatteyder. Indtægterne har i øvrigt ikke alle været lige rene, idet der er klageskrivelser om ham i Fanø Birks tingbog 1684, ifølge hvilke han anklages for som strandfoged at have tilranet sig lækkerier fra et strandet skib, ført af en jøde ved navn Aaron Moses. Da skuden sad, fylkedes stranden af villige hjælpere, men Jens Nielsen plukkede ud til redningsmandskabet netop de folk, som var hans egne nære slægtninge. Sønderhos befolkning harmedes, og der anlagdes sag. Intet kunne dog bevises, og han frikendtes.

Deres hjem i Sønderho står endnu, – mirabile dictu, – ca. 285 år efter deres overtagelse! I Jens Nielsens og Ellen Hansdatters hus (gård) har vor enorme slægt trådt deres barnesko igennem talrige generationer. Han købte nemlig gården i seksten hundrede og firserne. Den ligger nordøst for kirken og ejes i dag af gård-ejer Erik Nielsen. Mig bekendt gik den først på andre hænder, da Jes Frederiksen solgte den omkr. 1900, altså efter ca. 215 års forløb. Pudsigt er det iflg. en arvesag efter boet af den tidligere ejer at konstatere, at Jens Nielsen kun ydede udbetaling på gården, men ingen renter eller afdrag trods talrige rykkere gennem 28 år, hvorefter arvesagen og boet bringer forsømmelserne for en dag. (Yderligere detaljer kan ses i udskriften gengivet i Fanø Ugeblad for 16. juni 1938.)

Jens og Ellen var frodige, og derfor, bl. a., er der så mange efterkommere. De avlede 14 børn, og Sonnich var den yngste. „Æ skrægekæg“, som det hed på sønderhoning, skræbekagen,

der er det sidste af en ovnfuld hvedebrød. Han fødtes, da faderen Jens var 44 år og moderen 38 år. Pastor Engelstoft var da lige kommet til byen, og han har døbt, konfirmeret og viet Sonnich. Sikkert har han også døbt, konfirmeret og viet Thomas Sonnichsen, Sonnichs søn. Til at begynde med har Engelstoft næppe dyrket den halvfattige familie, men da i mellemtiden to af familiens sønner skrabede sig store rigdomme til i Kbhvn., blev han nok ven af huset. Dette vil senere blive underbygget. Tænkeligt er det derfor, at han har viet Thomas Sonnichsen som en privat emeritustjeneste, da han havde trukket sig tilbage to år tidligere.

På de første sider af Liber Daticus, under kirkens beskrivelse, figurerer Jens og Ellen Nielsen Sonnichsens familie med flid. Det er de velhavende, vi finder omtalt i denne bog, de, der ydede til sogn og kirke af deres velstand, de meget få. Ej heller i dette stykke var verden anderledes dengang.

Lad os tage et par udpluk fra Liber Daticus og se, hvilke velgørelser Jens Niensens ældste søn, Hans Jensen Müller, har beriget kirken med. Han fødtes omkr. 1680 og drog som knøs til orlogs, hvilket bragte ham til hovedstaden kort før århundredeskiftet. Til spænding og rigdom! Han kom iflg. Liber Daticus hyppigt hjem, spækket med penge, silkebrokade, sølv og guld. Liber Daticus anfører:

„Foruden ovennævnte iklædning og prydelse af koret samt det smukke jernværk om alteret og den mellemste af de tre store lysekroner har bemeldte Hans Jensen Müller endnu givet: en kostbar, fin rød fløjels messehagel, rigeligt prydet med brede guldtresser og et sølvbroderet crucifix, sidste anført 1719, og som endnu er i brug. Dertil fin, grøn fløjel og lange sorte og grønne silkefrendser om prædikestolen, skænket 1724. En alterbog udi fin grøn fløjel indbunden og rigelig beslagen med sølv, 1726, hvorudi han ey alene selv haver skrevet:

En Kristen jeg først blev i Sønderhoveds Kirke
ved Daabens salig Vand, som strax tog til at Virke,
Ved Aanden og Guds Ord, at Gud af mig blev kiendt,
som mig til denne Dag, mit Lives Brød har sendt.

Til Tak jeg derfor her paa Herrens Alter giver
 En liden Alter-Bog, skjøndt den mod Naaden bliver
 Skatteret som et Grand imod al Verdens Guld,
 saa haabes dog, at Gud er mig og Gaven huld.

Anno 1726 d. 12. Aug. Hans Jensen Müller,

– men hvorudi ogsaa derhos til Hans Berømmelse findes af Hr Chr. Engelstoft, da Bogen kom ham til Hænde, Aarets Tal, som sees paa næstfølgende Blad.“

Og for at gøre en lang proces kort har spøgefuglen og den beaandede pastor Engelstoft på bagsiden lavet et kodevers efter princippet: A = 1, B = 2, C = 3, D = 4 og så fremdeles.

Det har ikke været kedeligt puslearbejde for Engelstoft, og han har nydt at producere denne sære form for kodepoesi. Spøgen er trykt over to sider i Liber Daticus med meget letlæselig gotisk skrift. Den samlede talsum anføres efter hver linje yderst til højre, og læsere kan selv på det nævnte kodetalprincip efterkontrollere rigtigheden. Verset lyder:

„Saa viiser denne Altar-Bog og Fløvels Messe Kaabe	406
Med Præcke-Stool og Liuse Croon og andet sligt til Haabe	490
At pryde dette Herrens Sted Hans Möllers Kierlighed . .	488
Gud lad det gaae Ham altid vel og Hans tillige med	343

A° 1727

Skrevet paa Nyt Aars Dag A° 1727 af Christian Engelstoft, P. L.“

Efter denne spøg fortsætter Liber Daticus med opremsning af Hans Jensen Möllers velgerninger:

„Dertil har han foræret til Gudelig brug en kapital på 38 Rdl. 3 Mk og 4 Sk, som blev Hr Chr. Engelstoft tilsendt til at uddele efter hans foranstaltning, anno 1729. Foruden denne gavmildhed, som bemeldte Hans Jens Müller lod ske imod Sønderho Kirke, beviste han ogsaa stor godhjertighed mod hans gamle og højst trængende forældre, som var dem, for hvem Hr. Christian Engelstoft holdt den trykte tale i deres ægteskabs 51de år, d. 3. marts 1730, hvilket bryllup bemeldte Hans Jensen Müller, selv nærværende, bekostede og derefter tog afsked med sine bedagede forældre.

Guds forsyn gjorde ham af fattig til rig, til sin ære, den fattige kirkes, fattige forældres og mange søskendes nytte og forsorg. Han kom i sin orlogstid til København, var en brav søkarl og viste på flåden bestandig tapperhed, som han blev anset og belønnet for. Siden blev han gift med en rig skipperdatter i København, hvorefter han for nogle år til søs og tjente meget, ligesom også hans broder, Jens Jensen Müller. Med hans hustru avlede han en datter, som siden blev gift med Justitsråd Sonne i København. Til sidst drev han en stor skibshandel og i denne kvalitet døde han i København i 1745.“

Det tør vel fremgå af ovenstående, at Jens Nielsen Sonnichsen og Ellen trods strandgods ikke var velhavende i Sonnichs barneår, men at de senere vel nok blev det, eller kom til at sidde lunt i det p.g.a. sønnerne Hans og Jens. Så vidt jeg kan vurdere, begyndte de fede år for Hans J. Møller omkr. 1710–15. Da var Sonnich lige ved at blive voksen og har måske været begunstiget af sine ældste brødre. Meget tænkeligt har Hans hjulpet ham til den illegale evert „Karen“ i 1718, dernæst måske med møllekøbet i 1742, tre år før sin død.

Når vi tidligere påstår, at der sandsynligvis har bestået en god forbindelse mellem familien Nielsen Sonnichsen (Møller var kun børnenes navn, idet det stammede fra Ellens far) og pastor Engelstoft, er det på baggrund af den kendsgerning, at Engelstoft skrev en kæmpestor bryllupstale til de gamles guldbryllup. Ved skæbnens helt udsædvanlige gunst er vi i stand til at gengive denne mine 6 × tipoldeforældres guldbryllupstale, idet den findes i privateje. Det skrevne siger altid noget om forfatteren, og vi får endnu et par penselstrøg på samme pastors vignet, den gang ydet af ham selv. Festen afholdtes i 1730, og da var Engelstoft 60 år, men i fuld vigør.

Talen findes (heldigvis) kun i brudstykker og er meget gude- lig. Stakkels sønderhøner! Engelstoft skal have brugt *flere timer* ved festen, og alt imens har den primitive befolkning måttet sidde pænt på stolene og måske lade, som om de lyttede. Det hedder sig, at talen var „lang, snørklet og indviklet“. Vi har kun lejlighed til at bedømme den optrykte, stærkt forkortede udgave. Engelstoft indleder selv:

„EN LIDEN GUDELIG TALE

hvoraf noget blev fremført, da mine elskelige sognefolk, den ærværdige og velagtede dannemand, Jens Nielsen, udi hans alders 78de år, og hans kære hustru, den ærlige og gudfrygtige dannekone, Ellen Hansdatter Fanning, udi hendes 72de år, begge efter at de har levet i et ærligt og kærligt ægteskab tilsammen udi 51 år og avled 14 børn, holdt deres glædes- også kaldet jubel- eller anden bryllupsdag udi deres elskelige børn og børnebørns samt indbudne fornemme og kære venners, tillige med nogle og firs familiers af Nørbye og Sønderhoe sogne, deres udi slægt og svogerskab pårørendes nærværelse, ved et fornøjeligt tractement for alle.“

SELVE TALEN I UDDRAG (som den tryktes i 1730)

„Det er så med menneskets natur, at man er begærlig efter at se og høre det, som er sjældent og sælsomt. Da røsten skete i huset i Jerusalem ved den Helligånds sendelse over apostlen, kom almuen tilsammen for at se og høre det, som skete. Da Jesus i ørkenen gjorde de mange syge sunde, kom mangfoldige folk derhen, hvorfor og Kristus sagde til dem: „Hvad ere I udgangne at se?“ Og til Johannes disciple: „Gå hen og siger Johannes igen det, som I høre og se!“ Nemlig de store mirakler og hjertetrængende prædikener, som Kristus da gjorde. Som der sker sælsomme og usædvanlige ting nu i een og nu i en anden stund, så er man også begjærlig efter at vide samme. Nebucadneser, en mægtig monark, blev udstødt af folket, og han åd græs som oxen, og hans legeme blev vædet med himlens dug, indtil hans hår voxte som ørnenes fjer og hans negle som fuglenes klør. Den Guds kære mand, præst og profet Zacharias, Johannes den Døbers fader, da han forrettede hans gudstjeneste, blev stum, så da han gik af templet, kunne han ikke tale et ord til folket.

I henseende til det andet, at en del ægtefolk har levet længe tilsammen, var her i Sønderho Sogn for kort tid siden et ægtepar, nemlig Jes Hansen og Apelone Jensdatter, som levede i ægteskab i 49 år og blev begge på samme dag begravede. Nok et par endnu levende, Niels Jensen Fischer, nu udi hans 73de

år, og Ellen Nielsdatter Knude, nu udi hendes 82de år; deres trolovelse holdtes anno 1679, den tredje søndag i fasten (hvor nærværende kære og gode gamle ægtefolk havde deres bryllup), deres brudevielse holdtes samme år den tredje søndag efter faste, og nu har de levet tilsammen i et godt ægteskab moxen (= snart) 51 år og imidlertid avlet mange børn.“

(Det er at antage, at festen har været forsinket eller udskudt, til sønnerne fra København kunne komme over.)

„I lige tilfælde er vi nu i den Herre Jesu navn her forsamlede på disse gamle og gudfrygtige ægtefolks såkaldte andetbryllup eller jubelsdag ... (Det følgende er svært at læse! Vi springer en linje.) Denne ærlige og velagtede dannemand, Jens Nielsen, født her i sognet anno 1652, d. 30. sept., som er næsten 77 år gammel og har levet i et ærligt og kærligt ægteskab med hans kære hustru, den ærlige og gudfrygtige dannekone, Ellen Hansdatter Møller, født i Nordby sogn her på landet anno 1658 ved Kyndemisse, nu udi hendes 72de år gammel, har levet udi 51 år efter at de her i Sønderho Sogn og Kirke den 3de søndag i fasten anno 1679 blev gifte. Imidlertid avlede de tilsammen 14 børn, en del at takke Gud for, en del at glæde os med dem og deres børn over deres høje alder og ægteskab, især at det går dem vel, mest ved den almægtige Guds forsyn og forsyng i deres høje alderdom efter udståede mange og trange åringer. Så lad os og høre en påmindelses enfoldige tale om Guds nåde og barmhjertighed. Vi siger med Davids 71de Salme v. 17–18: Gud! Du lærte mig i min ungdom og jeg vil forkynde endnu dine underlige ting og end til alderdom og grå hår, Gud. Forlad mig ikke, indtil jeg kan kundgøre din arm for denne slægt, ja, din kraft for hver bøn, som komme skal.

Det var ikke uden Guds sære forsyn, at eders elskelige søn, den velfornemme mand, Monsør Hans Müller, kom i sidste store krigs tid til den kongelige residens-stad København, for der ej alene at vise troskab, trofasthed og mandighed til søs mod kongens og landets fjender, men også herhjemme at vise hans gavmildhed og godhjertethed såvel på vor kirke her i Sønderho, hvor han udi Christo og den kristne kirke ved dåben er indlem-

met, med adskillige kostelige foræringer og prydelser, samt også eder, hans gamle forældre, vel at forsyne og forsørge.

Og som vi kan sige om denne eders jubel- og andenbryllupsdag – som David omend i andet tilfælde: Denne er dagen, som Herren gjorde, lader os glædes og frydes i Hannem, så er også vore hjerters ønsker over eder, I gamle gudfrygtige ægtefolk: Herrens, vor Guds lystighed og mildhed være over eder! Guds nåde og fred blive eder forundte. Livsens herre lader eder leve de få åringer, som I endnu efter Guds behag har at leve med eders ti kære børn udi al gudelig fornøjelighed, indtil I, når Gud vil, må fare og komme til evig fred! Gud give os alle sin nåde, fred og fryd ved Jesum Christum, Amen!“

Og de, der ikke var faldet i søvn, har siddet med hænderne foldet og mumlet Amen efter ham. – Jeg har i årevis søgt efter denne guldbryllupstale, som *må* være i privateje, men jeg ved ikke hos hvem. Min gennemstøvning af Fanø Ugeblad gav frugt, idet talen er udlånt og trykt i dette blad d. 25. juni 1938. Hvem mon ejer den? –

*

Sorteper i dette dådrige foretagende blev Sonnich-Lillebror! Hvis vi skal dømme efter Liber Daticus. Han skænkede aldrig en klink til kirken, og i omtalen af øens auktion i 1741 står han da heller ikke nævnet. På en eller anden måde fornemmer jeg, at Sonnich aldrig rigtig vederfarede retfærdighed. Måske havde han også uheld i finanser. Det er tit i sig selv vanskeligt at være lillebror i en stor søskendeflok, og det må være håbløst, når brødrene er *så* legendariske som disse to. Det avlede og har hyppigt i Sønderho avlet en spids misundelse hos almuen, og har man ikke kunnet leve op til brødrenes standard, måtte man høre for det. Hvis man forblev hjemme og nåede deres velstand, sejrede ofte alligevel pengenes magt, og man kunne leve i fred p.g.a. respekten for velstand. Initiativ og virketrang må han have haft, og i retrospekt var han vel endog den, der udvirkede mest for sin ø. Men han blev ikke hovedrig og gav ikke til kirken!

En form for samtidig anerkendelse fik han dog, idet han efter auktionen valgtes til sognefoged og strandfoged. Her foreligger en pudsig danmarkshistorisk detalje, idet sognefogeder ikke eksi-

sterede ved dette navn før omkring 1830. Dog, de to repræsentanter for folket i legale spørgsmål kaldtes efter 1741 i Nordby og Sønderho for sognefogeder.

Spørgsmålet melder sig nu, om man for skams skyld ikke kunne komme uden om Sonnich, da disse poster skulle besættes! Ikke mindst efter hans snedighed under forhandlingerne ved skeldelingen kunne man dog formode, at han opnåede en vis popularitet, at folket ville være taknemmeligt og følge hans ord og befalinger. Ej heller her fik min 5 × tipoldefar påskønnelse. Brødrene har formodentlig hjulpet ham, således at han kunne købe både mølle og smedje, og måske *var* han velstående, men påholdende. (Jvf. Liber Daticus, der ikke omtaler ham som giver.) Hans gigantiske og dyre gravsten kunne vidne om, at han var velstående, men vi ved, at han ikke fandt moralsk støtte i befolkningen eller fred til sit 19-årige virke som sognefoged.

Samme år som han mister sin mor, nemlig i 1744, (da var han 50 og hans kone 58) gik det rivegalt for ham i sognet. Han indsender til stiftsbefalingsmand von Gabel sin afskedsbegæring som sognefoged. Denne bevilliges ikke. Sproget i hans klageskrivelse, som findes i original bl. Kromanns efterladenskaber*, er ikke altid klart, og vi resumerer derfor.

Sonnich meddeler i 1744 von Gabel, at han samvittighedsfuldt og flittigt har udført sine pligter i kaldet, men at befolkningen ikke er til at have med at gøre. Han beklager sig i første punkt over, at sønderhoningerne, der dog selv i 1741 udtrykkeligt havde ønsket jorder opdelt, for at man kunne slå hø og holde kreaturer på egen mark og ikke på „fællesmarken“, overhovedet ikke overholdt delingen. Alt er lige så hulter til bulter som før auktionen. Endv. har folket selv ønsket og vedtaget, at kreaturerne skulle holdes på marker, passet af hyrder. Ej heller dette holdtes i ringeste måde. Dyrene vadede rundt overalt og trampede alting ned, hvorved de ødelagde helmvæksten samt den tang, som lagdes på udsatte steder for at hindre sandflugt. Denne kunne derved ikke holdes nede, beboerne var ligeglade, og „fædriften var ulidelig“.

---

* Venligst lånt mig af hans afdøde søn, provisor Eigil Kromann.

Næste punkt ligger inden for hans egenskab af strandfoged. Det var ved ældgammel lov forbudt at færdes ved stranden om natten „især i stormvejr“, med mindre man havde strandfogedens hjemmel dertil. Den ordning blæstes der på! De bemyndigede skulle stå vagt og straks melde stranding, så søfolkene kunne reddes og godset tilfalde enten de skibbrudne eller „blive til sognets beboeres almindelige gavn og bedste.“ Man aner tydeligt mellem linjerne, at der drives rov og gøres ran på strandede skibe.

I næste punkt klager han over folkets nabouvenlige ligegyldighed i høsttiden, ja ondskabsfuldhed! De, der først får høstet deres korn, lader groft deres kreaturer gå løse, slipper dem ud, før naboerne får deres korn høstet. Dyrene træder herved det uhøstede korn ned for fode, og naboer tvinges til at høste, før kornet er modent. Loven pålagde endda folket at tøjre dyrene på egen grund. Protester havde tydeligt nok ikke den ringeste virkning.

Det personligt ømme punkt, hans egen ære, finder vi i klagenummer 6. Han skulle efter 1741 indsamle beboernes skat og aflevere pengene til birkedommer Bølling i Nordby. Folket skulle og havde accepteret at opgive deres formue, indtægter og gæld. De kom dog ikke til Sonnich efter aftalen, så han måtte gå til dem. Når han spurgte dem, hvorfor de ikke kom, svarede de groft, at de „ikke havde nødig at opgive gods og gæld til ham!“ Nogle svarede, at de ikke vidste, hvad de havde, og han måtte til stadighed gå med uforrettet sag, al den stund han personligt stod inde for beløbets indlevering til Bølling. Topmålet nåedes for ham, da han selv måtte erlægge penge i Nordby for de vrangvillige og havde „endnu intet fået af dem derfor!“ Der til brugte de grove vendinger og skældsord. Jeg har inderlig ondt af Sonnich Jensen Møller! Han slutter: „Formedelst disse og flere årsager for ikke at tale om adskillige hånlige og bespotende titler til mig, hvilket jeg skal have til løn for al min velmente flid og umage, nødes jeg til underdanigst at anholde om nådigst demission . . .“

Han har haft travlt – med lidet udbytte. Han kunne derfor ikke klare sin møllervirksomhed og tilskødede omkr. 1755 en

part i møllen til sin svigerdatter, Anna Brinchs, broder, kroholder Søren P. Brinch, som havde overtaget kroen efter sin fader, Peder Hansen Brinch den ældre, der døde 1743. I modsætning til Sonnich fandt Søren Brinch plads i et par spalter af Liber Daticus. Foruden at hjælpe sine sognefæller har han også skænket smukke ting til kirken, og dog læses gennem hans livshistorie, at økonomien altid gik skævt for ham, – livslykken i det hele taget. Man fornemmer, at hans hjælp var enkens skærv.

D. 27. januar 1760 blev mor Karen ked af det hele og lukkede sine øjne for aldrig at åbne dem igen. Også Sonnich havde fået nok, var måske stadig bitter, og dagen efter, d. 28. jan. samme år, fulgte han sin kones eksempel. Mange ufortalte eventyr gik med ham i graven.

Måske var der kommet en del kontanter til huse ved salget af møllepart. Hvorom alting er, bestilte sønnen Thomas billedhuggere fra fastlandet, – det har været bekosteligt, – og fik kæmpestore sten fragtet over til havnen med lægter. Med megen besvær blev samme sten – der var to, en til hver, – med heste og mænd som i det gamle Ægypten halet op til kirken. Det var ikke de to kommuner, der hædrede den gamle frihedskæmper (19 år efter slaget) ved at udrede omkostningerne til dette monument! Det var sønnen Thomas.

Fofoven på stenen ses en stubmølle, hvis vinger drejes rundt i vinden af en engel, mens en anden engel drejer møllen om i vinden. Der lå vel en intim symbolik i vinden, der lige godt betjener sejl og mølevinger, idet der forneden er hugget en smuk skude, der står op mod vinden. På hans sten står:

„Her under huiler det som Døden kunne fælde af den i Live ærlige og velfornemme nu i Døden salige Dannemand Sonnich Jensen Møller, fordem erfarne Skipper i 10 Aar, siden velfortiente Sognefoged i 19 Aar. Blev født til Verden d. 29. Marts 1696, Begaf sig i Ægteskab d. 13. December 1716 med den ærlige og nu salige Dannekone Karen Thomasdatter, huis Ægtehusbonde hand var i 43 Aar og 6 Uger og imidlertid aulede de tilsammen 6 Børn, nemlig 4 Sønner og 2 Døttre. Bortsovede salig i Herren d. 28. Januari 1760 i hans Alders 64 Aar ringere 8 Uger og 6 Dage.“

Nedenunder ses en oval indfatning af blade (laubær-?) hvori ses følgende vers indhugget over skibet:

Lig, haarde Steen,
og viis, huo du bedækker
til Dommens store Dag,
de Døde, Gud opvækker,
da du skal lade ud
de Been her huiler sig,
til Livet de indgaar,
naar Ild fortærer dig.

Ikke ét ord om auktionen.

På Karen Thomasdatters sten ses foroven i stedet for møllen en stor krone, som holdes af to engle. Derefter følger teksten, der stort set er som husbondens, og forneden ses igen den ovale indfatning med et vers. I stedet for skuden ses atter forneden en engel og i højre hjørne nederst et dødningshoved med korslagte knogler, til venstre et timeglas.

To aktive mennesker med en dådrig tilværelse. 10 måneder efter deres ægteskabs indgåelse (traditionelt dengang om vinteren, hvor mændene lå i vinterleje og ikke kunne sejle, hvorved der blev tid til lidt hvedebrødsdage) fødtes sønnen Thomas Sonnichsen Møller, d. 4. okt. 1717. Sonnichs oldefar samt Karens far hed begge Thomas . . .

*

Broderen Hans Müllers livstråde fortaber sig i Kongens København. Ham havde det været aller interessantest at vide noget om. Sønderhoningen, der havde høstet laurbær i den store nordiske krig, og som havde tjent under Tordenskjold!

KAPITEL VII

Thomas Sonnichsen

Så skal da denne sten for eftertiden være
et minde af en mand, som levede med ære.
Når sten og kalk af tid og ælde tæres, skal
hans navn ej rådne, men stå blandt de froders tal.

Således skrev i 1780 en eller anden, – måske præst eller degn, måske søn eller datter, – på den store gravsten, der dækker Thomas Sonnichsen Møller. En ret intetsigende indskrift uden oplysninger om hans liv og færden. De store penges tid har fortsat for denne møllerfamilie, og der sættes atter en sten for hver ægtefælle, – måske til nogen forargelse for befolkningen. Stenen er en næsten tro kopi af faderens, dog med den forskel, at skibet foruden ses fortøjret til en kirkebygning forude, mens det agter er fortøjret til to høje udefinerbare tårne, bygget på et tyndt, tremmeagtigt skelet. Måske sømærker? –

Vi ved lidet om denne mand. Også han undgår titlen møller på sin gravsten, idet han anføres som „skipper med understående skib i 17 år“. Hvis man regner på det, synes det naturligt at antage, at han er stukket tit søs senest 1731, 14 år gammel, efter at Engelstoft havde konfirmeret ham. Altså har han lagt op omkring 1748, sikkert for at hellige sig møllevirksomheden sammen med sin fader, Sonnich, og svoger, Søren Brinch.

Hans gavmildhed mod sogn og kirke har vi ikke mange eksempler på, men der står dog i Liber Daticus: „Endnu en liden lysekroner foræret til kirken i gangen i den østre kvist under loftet, bekostet af Thomas Sonnichsen Müller.“

I sin sømandsperiode førte han skuden „Anne Cathrine Marie“. Vi ved ikke, hvorfra navnet stammer, men hans hustru hed Anna Pedersdatter Brinch, og en meget betydningsfuld slægtning til hende var jordmoderen Anna Cathrine Sørensdatter (Brinch), der forløste ikke mindre end godt 500 børn. Med denne skude sejlede Thomas med held på Amsterdam, som han af en eller anden grund holdt sig til.

Når man straks må studse ved denne slægts store og bekoste-

lige gravsten, skyldes det Liber Daticus-bogens utvivlsomt pålidelige beskrivelse af sønderhobefolkningens store armod selv på Thomas Sonnichsens tid, eller 30–40 år efter øens frikøbelse. Det største bevis på Liber Daticus-bogens relevans for netop Thomas Sonnichsens livstid ligger i den omstændighed, at pastor Ove Th. Foss, den første præst i Sønderho, som førte Liber Daticus, blev teologisk kandidat i 1758 og af biskop Brorson indsat som kapellan i Sønderho i året 1760. Han blev senere præst samme sted og fungerede til sin død i 1791. Thomas Sonnichsen døde 1780, og de år, pastor Foss skriver om, ligger utvivlsomt mellem 1760 og 1780. Foss fødtes i 1737 og har derfor næppe nogen erindring om tiden før øens selvstændighed. Hans beskrivelse i Liber Daticus er derved vor bedste, omend naturligt nok, subjektive gengivelse af de fattige vilkår, hvorunder befolkningen stadig måtte leve, – trods fremgangen efter 1741. Bl. a. skriver Liber Daticus (sammendrag):

„M.h.t. avling tilfalder der kun lidet til dem, der bor ved havnen. De har ikke mere jord, end de kan grave med deres kvindfolk. Bortset herfra er der dog dem, der har vogn fælles, således at en familie har en hest, som en anden låner. De, som boer lidt fra havnen, det som kaldes „Byen“, har mere avl og nogle eng. Den sæd, der her sås, er sommerrug, byg og lidt havre og ærter.

Ingen kan i almindelighed avle mere, end de har brug for til egen husholdning. Nogle har et stykke eng på fastlandet så som på Ribe-Mandø-Holm etc. Det dyrker de ved at leje folk dertil og fører høet hjem i fartøjer under megen besvær. Der er dog mange, der ikke har hø-avl på fastlandet, og som kun har et par „pletter“ jord hist og her imellem sandbjergene, som kvinderne graver og gøder med hvillinghoveder og fiskeindvolde. De må derfor ikke alene købe meget korn, men må endog for at holde en ko til deres egen og deres små børns føde købe til vinteren hø fra fastlandet, hvor det købes dyrt og hjembringes på både med stort besvær. Lige så besværligt er det at skaffe brændsel, hvoraf intet af betydning haves på øen.

Det hjælper dog til landets næring, at en anseelig del af de unge karle stadig drager til Holland og lader sig forhyre med

de mange skibe. Nogle får efterhånden selv part deri, og de, som sejler med held, kan derved række deres fattige forældre herhjemme en håndsrekning. Men det sker også, at når de til sidst slår sig ned herhjemme for at bygge og bo, når de er kede af at sejle, at de så almindeligt geråder i armod, især nu med fiskeriets aftagen. De få, som endnu fisker, kan ikke klare de bekostninger, som derpå anvendes. De må dertil sejle 8–10 mil fra land for at komme der, hvor fiskene opholder sig. Dette er tildels årsagen til de mange skibe, som nu er kommet til Sønderho.

For at afhjælpe nøden drager årlig stadig en del af de unge piger til fastlandet og tjener en god løn på kort tid med stort arbejde i marken. Derved bringer de noget med hjem til forældrene og eget ophold om vinteren. Om vinteren har kvinderne god næring ved at spinde både for sig selv og for lærredskræmmeren i Ribe. Om vinteren, hvor der ingen avling er, har mændene ikke noget at bestille. De sejlene ser deres fartøjer efter . . .“

*

Thomas Sonnichsen Møller var 24, da han blev gift i 1741, hans hustru, krodatteren Anna Pedersdatter Brinch, var 21. De fik tre børn, to drenge og en pige. Den ældste, en søn, døde tidligt, og den næstældste var Peder Thomsen (Møller), født 1744.

Uden at have gjort sig bemærket nok til at sikre sig plads bl. byens mange mundtlige overleveringer, uden at vi har nogen som helst fornemmelse af hans liv og levned, døde Thomas Sonnichsen d. 4. febr. 1780, 62 år gammel, den eneste ukendte.

Anna skulle sidde som enke i det rige bo gennem 26 år. Vi kan kun gisne på, hvor de boede. De har haft flere huse til disposition, og disse har nok ligget omkring møllen allesammen. Vi har al rimelig grund til at antage, at slægtsoverleveringen taler sandt, når den påstår, at gården, som i dag ejes af gdr. Erik Nielsen, nordøst for kirken, var slægtsgården siden 1682, hvor der foreligger skøde. Meget tænkeligt har den velhavende familie allerede i Anna Pedersdatters tid omkring århundredeskiftet (før 1800) ejet „Bakkely“ og møllehuset. Hvorom alting er, har hun i sin høje alder ikke villet leve med sin søn, den rige

J. Romier

møller, Peder Thomsen, idet det af hans testamente fra 1808 fremgår, at hun havde eget hus. Inden vi afslutter det indholdsfattige kapitel om Thomas og Anna Sonnichsen Møller, bør bemærkes, at der har sneget sig mere personlighed ind i Anna Pedersdatters gravvers. Måske har sønnen Peder Thomsen forfattet det med præstens eller degnens hjælp. Peder var selv 62 ved moderens død. Om verset passer eller er glorificeret er svært at påvise 166 år senere. Jeg har fulgt henstillingen i versets sidste linje, men Viborg kan ikke påvise noget fra sogn, kirke eller fattige. Det kan man derimod for sønnen Peders vedkommende.

Stenen over Anna Pedersdatter har foroven en krone, der bæres af to engle. Forneden er det den sædvanlige ovale ramme, men denne gang uden dødningehovedet og timeglasset. Verset har været så langt over denne gamle kvinde, at der ikke har været plads til disse symboler. Og verset lyder som en pris til begge forældre:

Ej sandheds præg og sprog bær hvert et minde,
 man om afsjælte folk kan forefinde.
 Tit roses den som god og dyderig,
 der leved kun for sine og for sig.
 Dog ses den sandhed tit, skønt tom og øde,
 De kom til verden, levede og døde.
 Men dette ikke blot her siges kan
 om denne ædle kvinde med sin mand.
 De brugte liv og tid og lykkens gaver,
 som Kristi folk, der tro og håbet haver.
 Og vil du, læser, vide videre,
 spørg sognets skole, kirke, fattige.

Skipper Peder Thomsen

„Men i vor lade, på vor lo,
der har vi nu Guds gaver,
der virksomhed og velstand gro
i tøndemål af travet . . .“

Grundtvig.

Hvad skaber os det bedste eftermæle et par hundrede år efter vor død? – Er det bedrifter og et dådligt liv, eller er det penge og anseelse, der i livet gør os så mægtige, at legender spindes og holdes i hævd gennem generationer? Peder Thomsens tilværelse må, når man får lov at betragte den lidt nærmere, få os til at studse. Den tyske digter Novalis siger, at skæbne og gemyt er navne for ét og samme begreb. Tredje generation af velhavere var Peder Thomsen, og selv om rammen var Sønderho, et sted uden luksus, må denne velstandsomstændighed have formet Peder Thomsen, eller medvirket dertil.

Peder levede en beskyttet tilværelse, og hans liv var ikke præget af de store bedrifter. Dog skabte hans uendelige rigdom ham et godt eftermæle, og skal man om ham overhovedet bruge ordet bedrift, skal det gøres med datidens ord, at „alt hvad han rørte ved blev til guld“. Han gik fra handelstransaktion til handelstransaktion og vandt så at sige hver gang derved. Også en form for bedrift – sat i billedet om de betroede talenter.

Også Peder Thomsen underskrev sig normalt i vore dokumenter som skipper, og intetsteds har jeg set tilføjelsen Møller efter hans navn. Altså begyndte han traditionelt med at sejle, har måske både villet og skullet. Hvor længe han sejlede, ved vi ikke ifølge hans gravsten, der i øvrigt adskiller sig noget fra de andres, – ikke mindst ved den omstændighed, at han (som den rigeste) var den første, der sparede, og kun satte ét monument over de to ægtefolk. Eller var det efterslægtens værk?

I faderen Thomas' tid var Peders morbroder, Søren P. Brinch, medejer af møllen (og samtidig kroholder). Peder var ca. 35, da han overtog faderens post som møllejer.

Lad os se lidt på denne morbroder, som var medskyldig i dette kapitels indledende spørgsmål, om hvad der skaber et menneskes eftermæle. Søren Brinch har næppe sejlet; hans far var ikke velhavende, han selv ej heller. Han havde økonomisk besvær med sit kroholderi og senere med møllen. Han blev enkemand som 50-årig og giftede sig som 51-årig med en nittenårig pige, Anna Margrethe Rasch. Hans søn var „af svageligt åndshelbred“ og blev tidligt sindssyg. Meget havde Søren Brinch at kæmpe med, og dertil var midlerne små. Alligevel figurerer han som sognefoged af initiativ, og han omtales som den eneste ikke-velhaver i Liber Daticus, der af sit lidet leverer til kirkens udsmykning. Alligevel dør han upåagtet og skaber sig intet eftermæle ved overlevering; vi opdager ham først i vore kilder.

Endnu en person gav stof til ovenstående spekulation om „udødelig hæder“. Det var Peder Thomsens 23 år yngre fætter, Capitain Peder Hansen Brinch. I modsætning til Peder Thomsens var Peder Brinchs tilværelse fuld af eventyr, spænding og bedrift, og dertil var han velhavende, omend han kun besad en brøkdæl af Peder Thomsens velstand. Ham har derfor efterverdenen bevaret som eventyreren og ikke som velhaveren, og da han var kaperskipper, blev han meget hurtigt „døbt“ Sørøveren. Da en del af hans eventyrlige levned i de spændende krigsår bl. a. gik med at redde nødstedte adelige væk fra Frankrig efter revolutionen, fik han som den eneste i Sønderho titlen Capitain. Vi skal senere møde de to fætre som henholdsvis kommanderende og næstkommanderende for hjemmemilitsen, men vender os nu til Peder Thomsen.

Han giftede sig med Maren Jørgensdatter, der var enebarn og ét år ældre end Peder. Brylluppet stod d. 18. dec. 1766. Hendes forældre, Jørgen Nielsen og Maren Jepsdatter, var gårdfolk, men det lader sig ikke opspore, hvor de boede.

Året efter vielsen kom parrets *eneste søn*, Sonnich Pedersen Møller, til verden. Fire år derefter har Marens forældre syntes, at nu kunne det være nok med arbejdet, og de ville på aftægt. De har vel været noget oppe i årene; vi gætter på, at de har været omkring 60. Da de unge og gamle således skulle flytte sammen, var Peder 27 år og Maren 28. Vi kan gisne om, hvor-

ledes sammenflytningen er gået, og om hvad den har betydet for de unges ægteskab. Men ét ved vi. „Den, der har, ham skal og gives.“ Bådskipper, fisker og landmand Jørgen Nielsen var velhavende, og iflg. aftægtsdokumentet, der opbevares i Viborg, fik Peder og Maren gård, kreaturer, jord og det hele. Mod til gengæld at tage sig godt af de gamle.

Foruden møllen, gårdene og al jorden ejede Peder efter sin bedstefar, Sonnich Jensen, smedjen og en part i Sønderho Skibsværft. Endvidere var han strandfoged, hvilket vel nok var hans mest indbringende bestilling. Han var således forpagter af stranden i Vester Herred, Mandø og Fanø strande, ejede Hennegård med hele dens strandret og tjente alle disse steder normalt $\frac{1}{3}$ af et skibs ladning ved bjergning.

En uheldig strandingsepisode med folkets oprør og protest til myndighederne foreligger fra 11. febr. 1806. Skibet var „Herman“ af St. Thomas, lastet med ris, sukker og mahognitræ. Peder Thomsen tog selv ud til stedet, lejede bjergningsfolk og enedes med dem om 2 mark pr. mand pr. dag plus $\frac{1}{3}$ af det bjergede. Bagefter klagede daglejerne til amtmanden i Ribe over, at de ikke havde fået den lovede part. Det værste var dog, som det står, at „Peder Thomsen vel var nærværende ved skib og ladningens bjergning, da vi fik det bugseret på grund, men når der var størst fare og mest møje, blev han på land ... Alligevel vi ikke behøvede Peder Thomsens befalinger, da en del af os var mere erfarne søfolk end han ...“

Da blev Peder nok vred. Han svarede følgende (ikke overalt letlæselige:) „Klagen er fyldt med lutter usandheder og sammenholdt med dens bilag røber tydelig hang til sørøveri og den strandede mands barbariske behandling ... Jeg var stedse i spidsen for disse dagarbejdere, og faren, som de skildrer, var ikke større end at jeg, nogle og tres år gammel, uforfærdet delte den med dem ...“ Der foreligger desværre ingen udgang på sagen.

Det blev til penge altsammen. Der var næppe den gård på den nærmeste vestkyst, som ikke skyldte Peder penge. Hjemme lånte han skipperne penge med pant i skuderne, – og aldrig med mindre end 10 % rente for hver tur, – *ikke pro anno*.

En trivelig, rund og velnæret kristenmand har han været,

skipper Peder Thomsen, jovial og blød med dobbelthager og pudevom, kruset hår og lave ben. Vi ser det tydeligt af hans silhuet, fornemmer lidt af hans ansigtstræk, der synes alvorlige. Man har spekuleret, man har gættet: tæller han penge, gestikulerer han, eller stopper han sin pipe?

Som møller har han også tjent godt. I faderens tid var møllen dog gået i forfald, vist af ælde, og i 1770 fik Peder Thomsen og fader tilladelse til at bygge den helt om. Den blev lagt nøjagtigt der, hvor møllen ligger nu, og det forlangtes, at den skulle kunne virke som sømærke.

Efter overleveringerne var Peder Thomsen en godhjertet mand, der ydede til de fattige. Som gravvers over ham og Maren står bl. a.

... et dådfuldt liv enhver her førte,
og næstens trang dem stedse rørte.
De armod's gråd tit tørte af ...“

Dog studser man lidt ved følgende, med eller uden ret: Øen var stadig ikke stiv i det skriftlige, folk var ikke meget for at ansøge om bevillinger, hvor disse krævedes. I 1774, under Thomas Sonnichsens tid, havde de to mølleejere, han og Søren Brinch, ifølge tingbogen indladt sig på ulovligheder, idet de mod bevillingen malede gryn på grubbe- og pilleværk. (Se „danske folkeminder“ 1927, 1. årg.). Også lovens mølle kværnede, omend ret langsomt, og det tog tyve år, før spioner opdagede „den lyssky møllevirksomhed“ i Sønderho. Da var Peder Thomsen og Søren Brinch ejere. De blev idømt en bøde med tilbagevirkende kraft på 40 Rdl.

Den digre, astmatiske Peder Thomsen gik sindigt til sin kiste, suttede på sine fingre og talte sin halvpart, 20 Rdl., værsgo'. Men kroens trivsel var det så som så med. Fattigdom har tvunget befolkningen til at skære ned på krobesøg. Vi ved, at kroholder Søren Brinch sad stramt i det, og han måtte simpelt hen opgive at fremskaffe de 20 Rdl. til bøden. Hans tårer tørte Peder ej af, endskønt de var morbroderens. Man fristes til at sige tværtimod! Peder Thomsen har øjnet en berigelse, – måske, – betalte Søren Brinch's andel af bøden og købte ham samtidig ud af in-

teressentskabet. Dog er det også meget tænkeligt, at Peder Thomsen derved har vist morbroderen en elskværdighed, idet Søren Brinch var ved at blive gammel og måske har kunnet gå ud af møllevirksomheden med skindet på næsen. Hvad ved vi?

Søren havde dog forstået det praktiske, og der var nu ingen til at betjene møllebutikken. Peder selv ville nødig have mel på fingrene, men for en tid måtte han finde sig i det. Han har om aftenen smidt sin tunge krop i en stol og har mumlet ønsket om at finde en mand, der kunne betjene forretningen, – for gode penge selvfølgelig.

Herved kommer møller Frederik Lauridsen ind i billedet som bestyrer. Dette skete i 1795. Påholdende over for sine ansatte har Peder ikke været. Hans fejl var den tilgivelige, at han var født til velstand og aldrig savnede noget. Lønningen til Lauridsen har været rigelig, så rigelig, at han har kunnet købe en halvpart af møllen i 1802. Vi ved ikke i dag, hvorfor Peder ikke beholdt ham som bestyrer i stedet for at sælge ud af kødet på den rare høne, der lagde guldæg. Måske har den vennesele mand villet hjælpe Lauridsen til en højere position og mere indtægt. Eller måske har hans glæde ved endnu en rulle guld i kisten ved kontantsalg været ham for stor en fristelse.

Nu, – endelig – lader vi Lille Jes kigge lidt frem bag kulisserne og gøre sig klar til sin entré på scenen. Peder Thomsen rækker ham hånden og trækker ham nærmere centrum.

Vi må nu påbegynde lidt gætteri, – spændende gætteri, hvortil de gamle kilder drages frem i lyset uden at give svar, men muligheder. Peder Thomsen havde kun ét barn, en søn, som ud af fire børn kun fik én datter, Anna.

Vi går lidt tilbage og giver opdigtet beskrivelse af Peders kone, om hvem vi ved lidet eller intet – ud over hvad landsarkivet meddeler. Hun var enebarn. Da hun var 28 og havde været gift 5 år, kom forældrene på aftægt hos hende. De har altså været gamle, eller i bedste fald aldrende da de fik hende, som nu kun var 28. Hun har måske, tænker vi os, været pylret om som enebarn af halvgamle og ret velhavende forældre. Hun bliver gift med byens mest velhavende mand og lever i vellevned. Hun får en søn, og det har måske været strengt. Hun har været

bange, – og ville aldrig mere have børn. Peder Thomsen var således omgivet af en „ængstelig“, forvænt hustru, gamle svigerforældre og en eneste søn.

Lad os først se på, hvordan det gik sønnen. Rent puslespil, men spændende! Egentlig ved man intet præcist ud over hans dødsårsag, som giver et godt vink, samt hans profession, da han var 34 år gammel, som føjer endnu lidt viden til. Han blev fjerde generation af en velhavende familie, denne søn, som hed Sonnich Pedersen Møller og fødtes 1767. Om han er blevet forkælet eller ej, kan man ikke sige, men en beskyttet tilværelse har han haft. Traditionen tro stak han til søs, ganske som faderen havde gjort det, skønt også hans far havde haft stor formue og kunne have undgået søens farlige tilværelse. Tyve år gammel gifter sønnen sig med pigen Karen Pedersdatter, nemlig i året 1787. De får året efter datteren Anna Sonnichsdatter, eneste datter ud af fire børn.

Niels Møller Kromann har i sin barndom fra sin mormor hørt, at bemeldte enebarn, sønnen Sonnich Pedersen, var en øde-land, og at faderen frygtede, han ville forstøve den gennem slægtled erhvervede formue. Niels Møller Kromann var et ædelt menneske og ville ikke godtage denne samtidens dom over Sonnich. Det var for lidt at bygge på, skriver Kromann i et efterladt skrift, 1938.

Nu opstår mysteriet. Af en eller anden grund adopterer, eller overtager, bedstefader Peder Thomsen barnebarnet Anne og tager hende til sig i hjemmet. Dette fremgår med ubetvivlelig tydelighed af Lille Jes'et testimonier (= ligprædiken), for samme Anna Sonnichsdatter blev Lille Jes'es kone. Hvorfor tager bedstefaderen hende, og hvornår? Niels Møller Kromann har ikke svar. Ingen ved det. Har faderen ifølge overleveringen virkelig været af dårlig indflydelse, og har bedstefaderen derfor taget datteren til sig? Har Peder Thomsens kone, Maren, været vanskelig og måske pylret, – svær at leve sammen med? Ønskede Peder liv i huset, og ungdom?

Vi går på opdagelsesrejse for at finde små ledetråde til disse vore forfædres hemmelighed. Jeg skrev til Rigsarkivet og fik tilsendt et kæmpeark over Sønderhos første folketælling i 1787.

Det var noget udvisket og skrevet med gnidrede gotiske bogstaver. Alligevel stod der klart ud for Peder Thomsen, at han i sin husstand fast havde optaget barnebarnet, Anna Sonnichsdatter, 13 år. Hvor tidligt han tog hende, ved vi ikke, men altså senest allerede som 13-årig. Vi leder videre og finder sønnen Sonnich Pedersen Møller, dengang 34 år. Som den eneste sønderhoning (og i den unge alder) „lever han af sin formue“. Sejler altså ikke mere. Man må drage slutning, som man vil.

Sonnich har nydt det vellevned, som Sønderho havde at byde på, og har kunnet rejse til fastlandet, når han ville. Seks år efter folketællingen, da han er fyrré år gammel, går det over gevind, og den forholdsvis unge mand dør af et slagtilfælde. Dette sker i vennens og 1/2-fætteren Store Jes'es hus, og sidstnævnte anmelder dødsfaldet til Birkedommeren Nørup:

„Efter 3 dages heftige og meget smertelige lidelser og i de vedkommendes arme og påsyn, er den stærke og raske mand, vor fælles gode ven, Sonnich Pedersen, sidste nat afgået ved døden. En sørgelig begivenhed for den efterladte kone og de umyndige børn samt for en omhyggelig fader og flere nærtbeslægtede under hvilke min kone og jeg som slægt og venner er deltagere, og det så meget mere som anholdet til disse hans heftige smerter begyndte og pludseligt overkom ham sidste lørdag i mit hus i min, min kones samt hans søns nærværelse. Uagtet det var et ængsteligt øjeblik for os, fik vi dog styrke til at hjælpe ham af denne hans første elendighed.

Ved dette dødsfald er strandfogedtjenesten, lægdmandsbestillingen og officers kommandoen ved den herværende kystmilitis ledigt . . .“

Sonnich har haft tillidsposter og været en betroet mand. Da jeg ikke var helt klar over dødsårsagen ifølge ovenstående beretning fra Store Jes, skrev jeg til Landsarkivet for at erfare nærmere. Svaret i kirkebogen lød: „Han døde af et stærkt Slag“, hvilket i datiden var udtryk for slagtilfælde; 40 år gammel.

Året inden Sonnichs død, altså i 1806, døde Peder Thomsens kone, Maren Jørgensdatter. Der har været et tyndt væv af mystik omkring hende og de to's ægteskab. Hvorfor fik hun kun ét barn? Der kan være talrige årsager. Hvorfor tog Peder Thom-

sen sit barnebarn Anne til sig så tidligt? Nogen forvirring bragte det til at begynde med, at Maren Jørgensdatters kone iflg. Viborg *aldrig døde*. Der har indsneget sig et par fejl i Kromanns beretning (Fanøs Historie Bind II s. 79), hvor han anfører „enken“ efter Peder Thomsen Møller som en Karen Nielsdatter, hvor Peder jo ikke døde før hende, men blev enkemand, og hvor hun hed Maren Jørgensdatter. Man fristedes derfor til at tro, at det måske var Peder Thomsens enke, der havde taget barnebarnet til sig.

Igennem en måned spekulerede jeg over denne adoptionssag, som senere blev en arvesag. Peder Thomsen har hængt ved barnebarnet Anna, hun har været hans lys og solstråle i et kedeligt hjem. Så håbede jeg på gennem Viborg at kunne konstatere, af Maren var psykisk uligevægtig, og skrev efter dødsårsagen. Jeg håbede på „svagelig af sind“, som det tit skreves, og som kunne dække begrebet „hysteri“.

Heldet var med os. I hendes dødsoptegnelse for 1806 står som dødsårsag: „Hypoconderi“. Så har vi 166 år senere en *rimelig* mulighed for at stykke brikkerne sammen. Maren har været enebarn, født af ældre, velhavende forældre, blev gift med en sterrig mand, fik ét barn og turde måske ikke få flere, har derved afvist Peder, som efterhånden er blevet træt af sin forpylrede hustru, der måske har lagt sig i seng ved det mindste symptom på noget som helst. Måske har hun endda ligget i alkoven de sidste mange år af sit liv; det ses jo. Hun døde 63 år gammel. Den eneste anden person af kvindeskøn i den nærmeste familie var Peders moder, Anna Pedersdatter. Hun skulle blive 86 år gammel, oldemor til den da 18-årige Anna, opkaldt efter hende. Intet ville efter datidens norm have været mere naturligt, end at gamle Anna Pedersdatter (Brinch) ville have været på langvarig aftægt hos sønnen Peder, der havde råd og plads. Hvorfor var hun det ikke? Har hun ikke kunnet holde ud med sine 70 og senere 80 år at passe eller høre på en klagende, hysterisk svigerdatter? Af Peder Thomsens testamente fremgår, at Anna Pedersdatter boede i eget hus.

Slægtens læger hævder, hvad man selv turde ane, at folk ikke kan dø af hypoconderi, men dog som følge af denne sindslidelse.

Maren var en stakkel, man skylder al sympati og medynk. Det har dog næppe været disse sympatitilkendegivelser, der dominerede for 175 år siden. Som tænkelig dødsårsag har f. eks. foreligget en begyndende „fornemmelse“ af en knude i halsen. Lægen tilkaldtes, men kunne intet abnormt konstatere. Maren var i tresserne, måske med begyndende forkalkning, eller fremskreden; hun har ikke villet lade sig overbevise eller fordrive fra sine tvangstanker. Det var hendes hals, og hun vidste vel bedre. Indbildningen har hindret hende i at sluge føde, og hun er død af en art tæring. Teori, men muligt. Derved falder puslebrikker i mønster, men om mønstret er sandt, kan vi aldrig erfare.

Peder Thomsen fik en række hårde slag på stribe, og de har bragt ham til at tænke over tilværelsens forgængelighed, ikke mindst da han selv var 62 år gammel. Han besluttede at skrive testamente i god tid. Først døde morbroderen, den rare og hjælpsomme møllerkollega, Søren Pedersen Brinch, i 1805. Så døde hans ældgamle mor d. 9. jan. 1806. Samme år på sønnens fødselsdag, d. 10. okt., døde Maren af sit hysteri. Knap et år efter, d. 5. aug. 1807, døde sønnen alt for ung af en hjerneblødning.

Anna Pedersdatter Brinch fik møllegravsten sammen med sin for 26 år siden afdøde mand, Thomas Sonnichsen. Fra den tid figurerer møllen ikke mere på gravstenene. Maren og sønnen Sonnich får almindelige, meget store sten med uinteressante ornamenter og indskrifter. Også disse ligger i kirken's nordvestlige hjørne.

Alene i det store hus tuller bedstefar og barnebarn rundt, sidder måske for hver sin bordende. Anna havde vel gode dage hos bedstefader Peder med pige- og karlehjælp. Tænkeligt har hun også haft mange bejlere og var et godt parti. Peder har nok ikke ladet en hr. Hvilken-som-helst komme over tærsklen. Afstanden imellem rig og fattig var netop i de år mere følelig end nogen sinde. Næsten som mellem de gamle romeres patricier og plebejere. Dog var der ikke i Sønderho behov for en „Lex Canuleia“, loven i det gamle Rom, der endelig tilbød gifte mellem de to klasser.

Alligevel ved vi om den bejler, som fik Anna Sonnichsdatter

og det halve kongerige, nemlig Lille Jes, at han ikke havde midler af betydning at sætte op mod hendes.

Hjemme hos den unge enke efter Sonnich Pedersen manglede vel Anna som ældste datter og glad, ung pige! Men Peder Thomsen ville ikke af med sin solstråle. Alene sad enken med tre sønner, Store Peder, Thomas og Lille Peder. Den velhavende bedstefar skulle ikke nøjes med én opnævnelse. I disse dage, ved fader Sonnichs død, var Lille Peder i øvrigt kun 6 år ...

KAPITEL IX

Peders død. Anna og Lille Jes

I denne verdens sorger sænkt
du mærker ej, hvor ubetænkt
din dag til ende skrider,
du tror dig sikker, stærk og vis,
du jager efter verdens pris
og om dens eje strider. –
O menneske, o menneske!
Mod enden fort det lider.

L. Petri omkr. 1572.

Nogle måneders forstemthed har det givetvis forårsaget i Peder Thomsen at se sine nærmeste omkring sig dø. Han var jo dog selv efterhånden gammel, svær og hev efter vejret. Men der var pligter, der kaldte, for hans vedkommende som aldrig før. Hele øen var i de år i beredskab, englændere krydsede rundt om øen i skibe rigget ud som fattige handelsfartøjer o. l. De lagde sig op så tæt, de kunne, og fingerede havari. Befolkningen, som havde stor respekt for havsnød, sejlede ud med lægtere eller barkasser for at hjælpe de nødstedte. Det vrimler med eksempler herpå. Når de kom nær nok, tog englænderne lærredsdugene væk fra kanonerne og befalede de tililende hjælpere at overgive sig. Disse havde da ingen mulighed for at trække sig tilbage uden derved at få deres fartøj splintret af en kanonkugle og selv blive dræbt eller lemlæstet. De måtte altså fortsætte turen helt ud til skibet, hvor de blev fængslet og ført bort – til senere brug! Mange enker og faderløse har sådanne brave søfolk efterladt sig på øen i årene 1800–1814. Man måtte passe på, og snakken gik i de små hjem aften efter aften, – uafbrudt. Hvorledes kunne man finde en metode til at skelne et skib i virkelig nød fra en lumsk engelskmand?

Jens Brinch fik en hest og måtte holde sig beredt døgnet rundt til at ride ud til det sted, hvor nu en sådan „nødstedt“ skude lå. Der var natpatruljer, som gik ned ad sandvejene i Sønderho, parat med lanterne og gevær, hvis noget viste sig. De gamle

korsede sig, de yngre kvinder græd af angst, børnene syntes, der var kommet spænding i deres verden.

De to kommanderende officerer i Sønderho var fætrene Peder Hansen Brinch og næstkommanderende Peder Thomsen Møller. (Han kaldtes i øvrigt altid „Stue Pejre“.)

Peder Hansen Brinch får endelig besked om, hvorledes man med rette bør forholde sig over for et skib i havs- eller strandingsnød. (Dette endnu så tidligt som 1807, tre måneder efter at Peder Thomsens søn døde.) Det hedder i en skrivelse fra Kapt. Winckler. (Ikke ordret gengivet a.h.t. sproget.)

„Da jeg har bragt i erfaring, at der uden for kysten og dybet i nogle dage har ligget et fremmed skib for anker, hvorved nogle af byens indbyggere har troet, at skipperen behøvede hjælp, og at man burde række ham en hånd, og at nogle har foregivet at være på fiskeri og har derved nærmet sig ham, så er det min pligt at bekendtgøre til Capitain P. Hansen Brinch, at iflg. Danmarks nuværende stilling og krigstilstand med England er det ulovligt under noget som helst påskud at nærme sig et fremmed forankret skib. Dette røber vindesygge og passer sig ikke for en dansk patriot. Er det fredeligt og behøver hjælp, bør det komme til os, d.v.s. sende nogle mand i land. Og er det fjendtligt, er det formasteligt at nærme sig. Og hvem tør garantere nogen af delene? Før vore folk er under hans kanoner og nødt til at give efter for ham?“

Folkene i Sønderho blev dødsenstrætte af at vade rundt med gevær på skulder, dag efter dag, nat efter nat. Hjem og landeri skulle også passes. 1. dec. 1801 bliver det Store Jes for meget, og han ansøger om fritagelse for sin løjtnantspost, idet officerne så at sige aldrig havde fri, hvorimod mandskabet havde vagtskifte. Han tilbyder i stedet at gå ind som menig. Ansøgningen bevilliges, og Store Jes går til Peder Hansen Brinch med sin afskedsskrivelse.

De to mest belastede har selvfølgelig været kommandørerne Brinch og Thomsen, men disse havde begge rigeligt med midler til at holde hjælp på deres gårde og huse.

Lad os afslutte Peder Thomsens liv med en overlevering, som Niels Møller Kromann har ladet gå videre fra sin egen mormor,

der berettede den i mørkningen for 100 år siden, – i halvfjerterne. (Begivenheden er indberettet af Kapt. Winckler.)

„D. 28. juni 1809 kom der en engelsk fregat syd fra og ankrede op to mile fra øen. Den påfølgende nat kom 6 engelske barkasser roende ind mod havnen og byen for at ødelægge de derværende skibe og måske havnebyen selv. Ved batteriet stod militsen og betragtede i den lyse juninat fjendens langsomme årtag. De gav dem en modtagelse, så barkasserne hurtigt vendte tilbage. Den næste dag gik de samme i land på Mandø, men foretog der ikke noget.“

Dette var Wincklers officielle beretning. Her kommer Niels Møllers mormor med sin:

„Da barkasserne blev opdaget i natten af det vagthavende mandskab, blev der givet signal til batterierne derom. Af disse var det ene batteri på krobanken og det andet ved Kræmmerbjerget, hvor dengang indsejlingen til Sønderho lå. Det var fra Kræmmerbjergets batteri, at angrebet blev afslået. Kommandant her var Peder Hansen Brinch og næstkommanderende Kapt. Peder Thomsen. Begge var de meget velstående, men Peder Thomsen var dog den rigeste. Han havde den pågældende nat kommandoen ved Kræmmerbjergets batteri (og var 65 år gammel). Fra admiralitetet var der givet korpset ordre til, at der skulle spares på ammunitionen og kun afgives skud, når der virkelig var fare på færde. Da barkasserne nærmede sig, blev kanonerne gjort klar. Den rige Peder Thomsen, der gik med sølvknapper, skar en af disse af og lagde den i kanonen. Det var nemlig gængs overtro dengang, at et skud med sølv i altid var en træffer. Da så kanonen var bragt i stilling, klar til affyring, kommanderede Peder Thomsen: „Klar! A sæjr i Guds og Kongens na'en, la' jen go – o mi regning! A betæel æ skåd!“

Som sagt så gjort, skuddet gik af, og kuglen slog ned i den første barkasse. Hele flotillen vendte øjeblikkelig om og stod ud af havnen. Det forlød endvidere, at den officer, der kommanderede barkasserne, blev dræbt, og en anden fik låret knust. Men herom står der intet i Wincklers rapport.“ Således sluttede Kromanns mormor!

*

Meget mere ved vi ikke om min 3 × tipoldefar, Peder Thomsen, men nok om hans fætter, min tipoldefar Peder Hansen Brinch, over hvem der også rejstes stort mindesmærke. Han falder dog uden for denne sammenhæng.

Året efter sønnens død besluttede Peder Thomsen sig – i 1808 – til at gøre testamente. Skulle man ordne legale forretninger dengang, måtte man begive sig til den autoritet, der forrettede sådanne. I Sønderho var der ingen legal myndighed, og man måtte naturligt nok tage til Nordby på birkedommer Nørups kontor. Men ikke Peder Thomsen! Så langt fra. Han har sagt til barnebarnet Anna, at han nu hellere måtte gøre testamente, og den egentligste grund har været, at hun havde bestemt sig for sin Jes, og de skulle giftes 5 måneder senere. Anna har vel sagt, at det måtte han selv om, og de er så blevet enige om at gøre stor middag for birkedommeren. Det var ikke Peder Thomsen, der kørte til Nordby, men birkedommeren, der kørte til Sønderho!

Peder Thomsen serverede på sølvtallerkner, brugte sølvbestik og serverede vin af slebne karaffer. Ej heller har hans vin været den ringeste. Det var i den kolde vintertid, at Peder fandt det bedst a.h.t. Anna og Jes at afvikle sin formue. Til stede var utvivlsomt Anna Sonnichsdatter, der som nittenårig har været værtinde og forestået den celebre middag. Endvidere har Birkedommer Nørup sikkert haft en notar eller skriverkarl med, Lille Jes har været til stede, og givetvis også Karen Pedersdatter, den unge enke, som var interesseret i et testamente. Måske til sidst de tre sønner, hvoraf den ældste var femten og den yngste 7. For bordenden tronedes stue Pejrs stol med armlæn.

Den aften, d. 22. marts 1808, lagdes grunden til de såkaldte „blodpenge“, som stadig står som kapital og giver efterslægten renter, ca. 165 år senere. Blodpenge kaldtes og kaldes de, fordi de skulle uddeles til alle af blodet beslægtede.

Viborg Landsarkiv har sendt en fotokopi af det hin aften forfattede dokument, som vi gengiver uden ændringer. Skitser har Peder nok lavet i forvejen, og om aftenen er det så blevet renskrevet. „Stue Pejrs“ har fået ro i sjælen, – men han fik endda

lov til at leve 8 år efter testamentets udfærdigelse og til at ændre det lidt.

„Underskrevne Peder Thomsen boende paa Ejlandet Fanø i Sønderho gør vitterligt, at da min Kone for 1½ Aar siden ved Døden afgik og efterlod mig som hendes og min fælles og eneste Arving vor Søn Sonnich Pedersen Thomsen, der forrige Aar, uden at jeg med ham skiftede efter hende, bortdøde og efterlod sig Enke Karen Pedersdatter og deres fælles Børn og Arvinger, nemlig: en Datter Anna Sonnichs Datter, *der hos mig er opdragen, og hvor hun endnu er*, en Søn Peder Thomsen, en dito Thomas Sonnichsen og en dito Peder Sonnichsen, alle Umyndige, og da saa vel jeg som benævnte min Svigerdatter er i den Alder og Vilkaar, at vi ikke attraa paa ny at indgaa Ægteskab – : saa har jeg med hendes Samtykke (da hun har Kongelig Bevilning at hensidde i uskiftet Boe,) besluttet saa vidt mueligt og medens jeg endnu dertil har Kræfter, paa det Bedste at forordne, hvorledes med den mig af Forsynet betroede Formue, til hendes Børns, mine Børnebørns Bedste, nu og i Tiden, skal forholdes, og til den Ende bestemmes herved saaledes: –

- 1: Efter min Død, eller om jeg før finder det for godt at aftræde det, skal mit nu iboende Sted med alle dets nu tilliggende Eiendomme her i Sognet, Kakkelovne, Ind- og Udboe, levende og dødt, Intet undtaget, tilhøre bemeldte min Sønnedatter Anna Sonnichsdatter, alt for den Sum, som i hendes Arv liquideres = 1500 Rdl. Dog skal hun deraf desuden give hendes tvende yngste Brødre, Thomas Sonnichsen og Peder Sonnichsen, hver en forsvarlig Seng, i mindste til 60 Rdl. Værdi hver Seng samt hver 6 forsvarlige Sølv Spiseskeer.

Samme min Sønnedatter skal desuden have, ligesaa som hendes Eiendom, en Trediedeel, som jeg eier i Sønderho Veiermølle og Vaaningshus, hvorfor hun i Arv likvideres 1000 Rdl.

- 2: Min ældste Sønnesøn, Peder Thomsen, skal have mit nu af mig selv bærende Gulduhr; Thomas Sonnichsen hans Fader, min afdøde Søns, bedste Gulduhr, og Peder Sonnich-

- sen hans andet Gulduhr. Mine Klæder af Uldent og Linned deles lige mellem alle mine tre Sønesønner.
- 3: Stedet, min Salige Søn fradøde, med tilhørende Eiendomme, alt dets Bohave, inde og ude, levende og dødt, saavidt de ei i fjerde Post er reserveret, tager min Sønesøn, Peder Thomsen, saa snart han vil, efter at have fyldt sit 20de Aar, i Brug og Besiddelse som hans Eiendom og derfor liquideres i Arv 1200 Rdl. ligesaa den (eiede) – (utydeligt) Sjetepart i benævnte Sønderho Veirmølle og Vaaningshus for 500 Rdl., dog skal han deraf give hver af hans tvende Brødre 3 gode Sølvspiseskeer og hver et godt Chatol.
  - 4: Min Svigerdatter, Karen Peders Datter, forbeholder fri Huus, Lys og Varme hos samme hendes Søn, om og saa længe hun vil, ellers har hun Ret til, naar hun lyster, at tage det Huus min Salig Moder har haft i Besiddelse og frit beboe samme, saalænge hun lever i Enkestand. I første Fald erholder hun fornødne Senge m. v. hos hendes Søn; men i sidste Fald, nemlig at hun udflytter, medtager hun ud af hendes Boe tvende gode Senge samt alt andet Husgeraad og Bohave, som hun til Husets Besætning maatte behøve, efter hendes Stand og Vilkaar.
  - 5: Desuden samt til hendes Ophold, og hvad hun ellers finder for godt at anvende Frugterne til, udsættes paa Rente mod lovlig Sikkerhed 2000 Rdl., hvoraf hun hendes Livstid (om hun endog indtræder i nyt Ægteskab) nyder og hæver Renterne. Men efter hendes Død tilfalder hendes Børn, lige lodtagne, saa vel Capitalen som alt andet, hun maatte efterlade sig. Derimod hjemfalder Huset, min Salige Moder har beboet, til anførte min Sønnedatter, naar hendes Moder ei vil beboe det, uden nogen Betaling. (Note: Moderen Karen skulle komme til at leve 13 år længere end datteren Anna.)
  - 6: Af mine reede Midler udlægges i Obligationer eller lovlig udsættes 10.000 Rdl., som skal staa saa længe, nogen af anførte min Søns fire Børn eller Descendentere ere til og staa under Administration og Direction af Stiftamtmanden og Biskoppen i Ribe som andre offentlige Midler, men de

aarlige Renter deles lige mellem samme mine Børnebørn og Descendentere, uden Hensigt til Antal eller Kiøn, alene at de ere i lige Grad, thi ellers repræsentere de kun i dette Fald deres Forældre.

- 7: Naar ingen fleere maatte leve af benævnte mine Børnebørn eller Descendentere, skal denne Capitals Renter tilfalde Sønderhoe Sogns Fattigvæsen, dog, at om Fattiglemmer gives af min eller Salig Kones Familie, og naar de føre et anstændigt Levned, disse da have fortrinlig Adgang til extraordinair Hjælp af samme Renter alt efter Sognepræstens og Birkedommerens Got Befindende.
- 8: Af mine øvrige Midler gives næste Snaptning efter min Død:
  - a) til Birkedommer Nørups Datter, Henriette Petrea, som jeg har staaet Fadder til, 100 Rdl.
  - b) til Sønderhoe Sogns Fattiges Casse 100 Rdl. og lig til Sognets Skole 100 Rdl., hvilket sidste 100 Rdl. Renter skal anvendes til Skoleløn og Bøger for Fattige i Sognet, efter Præstens Bestemmelse. Disse tvende sidste Summer skal ellers lovligt være udsat paa Renter samt administreres af Sognepræsten og Sognefogeden her i Sognet.
- 9: Naar derefter min Begravelse anstændig er bekostet, skal mine øvrige Efterladenskaber, være sig reede Midler paa Beviser eller efter mine Bøger, mine Skibsparter; min eiende $\frac{1}{3}$ Deel i Rugmøllen i Nørbye Sogn paa Fanøe, mine Eienomme eller Tilgodehavender paa det faste Land, alt af hvad Navn være kan, lovlig skiftes og deles i fire lige Lodder imellem bemeldte mine fire Børnebørn eller deres Arvinger, dog derved iagttages til Likvide, hvad de tvende ældste efter §§ 1 og 3 foran bør gotgiøre.
- 10: Ved min Død skal Sognets Præst og Øens Birkedommer straks som Executores antage sig og efter foranførte Bestemmelser lovlig berigtige samt skifte og dele mine Efterladenskaber og derhos udnævne tvende gode Mænd her i Sognet af Familien til Formyndere for de af mine Børnebørn, som da maatte være umyndige.

For denne Møie skal velbemeldte Executores, hver for sig, nyde saadant Skiftesalarium, som Loven almindeligvis tilstaaer en Skifteforvalter. Birkedommeren, der fører Protocollen, tilfalder det lovlige Skifteskriver Salær.

Denne min skriftlige Disposition bekræftes saaledes Vidnefast ved min Haand og Segl.“

Sønderhoe, d. 22. Marts 1808. P. Thomsen.

Vidner: Sognepræst J. C. Biering.

Birkedommer Nørup.

I fast og velformet håndskrift (man bemærke sig, at skoleloven endnu ikke var en aktualitet i 1808) følger svigerdatteren, Karen Pedersdatters konsens, sikkert dikteret med en rig svigerfaders uimodsigelige vilje. Hun skriver:

„Da forestaaende min gode Svigerfaders Bestemmelse og Villie er lige Velgjørende for mig og mine Børn som hans Arvinger, og da samme saaledes indbefatter Delingen efter min Salig Mand, saa erklærer jeg Karen Pedersdatter her ved, at jeg taknemlig er tilfreds dermed og med ham ønsker allernaadigst konfirmeret.

Sønder ut supra

Karen Pedersdatter.

Vidner: Biering & Nørup.

D. 16. oktober 1815, efter at Statsbankerotten et par år i forvejen havde rystet både landet og „Stue Pejre“ med de mange penge, gjordes et par ændringer, som vi tager med i brudstykker.

- 1: „Min Svigerdatter Karen Peders Datter skal i hvad Stilling hun end i Livet maatte komme, efterdags nyde foruden, hvad anførte Testamentes 4. Post bestemmer, istedet for Renter af 2000 Rdl. efter 5. Post, aarlig 100 Rdl. rede Sølv grov Kurant gangbar Mønt.
- 2: Saasart og fra den Tid, hun drager fra hendes Søn, svarer jeg hende selv, medens jeg lever, anførte aarlige Sum 100 Rdl. Sølv. Overlever hun mig, skal der af mine rede Midler udsættes en saadan Sum, at disse 100 Rdl. aarlig saaledes i

Rente kan indkomme og vorder hende af vedkommende betalt.

- 3: Da jeg har givet min afgangne Søns Svigersøn, Jes Jensen Sonnichsen og hans Svoger, min Søns ældste Søn Peder Thomsen Sonnichsen, det af mig bygte Jagtskib „Anna Maria“, 6 K. L. drægtig som de nu farer med, saa vil jeg nu, at min salig Søns 2 yngste Sønner, Thomas Sonnichsen og Peder Sonnichsen, foruden hvad dem ellers er tillagt, skal hver betales forlods af mit Boe 1000 Rdl. Sølv Værdi til Hjælp til et lignende Fartøi at anskaffe eller bygge, og som nogen Vederlag for det benævnte deres Svoger og ældre Bror har faaet ...“

*

Det var noget af det sidste, „Stue Pejrs Thomsen“ fik gjort i dette liv. Et godt helbred havde han altid haft, trods den megen vægt han måtte slæbe rundt på.

1/2 år efter tilføjelsen til testamentet får han feber, vist i slutningen af marts måned 1816. Da var han 72 år gammel. Han går tilsengs, og der sendes bud efter Dr. Basse i Nordby. Lægen er åbenbart ikke glad for situationen og sender bud til Varde Apotek med „ekspreshest“. (Der var intet apotek i Nordby.)

Den gamle får medicinen, brummer lidt og hiver efter vejret i alkoven. Lægen vil han ikke vide mere af, og den 5. april er det ude med „Stue Pejrs“. Dr. Basse sender regning til boet, og det viser sig, at han kun har været én gang på sygebesøg hos Peder Thomsen.

Det er naturligt at søge den nærmeste lokale avis, hvilket var „Ribe Stifts Adresse Avis“, hvor der står: „De der kender hans utrættelige Virksomhed og hans faderlige Hjerte mod os og øvrige Familie, ville vist beklage vort Tab og uden skriftlig Bevidnelse skænke os deres vennehulde Deltagelse ...“ – Det er vist første gang i slægternes historie, at der „indgives dødsannonce til det lokale blad“. Måske har Peder selv så småt bestemt dette i forvejen. Han har nok også bestemt, hvordan begravelsen skulle gå for sig, og flot har den været. Den halve ø

har fulgt ham til kirken, og de ældste fortalte, at der til lejligheden var lavet en lille sølvspade til hans jordpåkastelse.

Hans tid var ude, den velhavende, velnærede, som inde gik med lakerede tøfler som den eneste i byen og ude gik i træsko beslået med sølvbånd og sølvankere . . .

Da havde Jes og Anna været gift i knap 8 år!

Omkring 1806 må vi antage, at Lille Jes begyndte „at gå i råd“ hos gamle Peder Thomsen og Anna.

*

Lille Jes var en efter datidens forhold ret høj, slank og mørkhåret ung mand med regelmæssige ansigtstræk og en stor håрманke. Han siges at have været begavet og var under alle omstændigheder ambitiøs. Prinsessen og det halve kongerige, – intet mindre. Han var af god familie, omend denne næppe var halvt så velhavende tilsammen som Annas bedstefader, Peder. Man undrer sig lidt ved gravskriftet over Lille Jes'es far, Jens Sonnichsen (1748–1810), fætter til Peder Thomsen. Der står:

„Blev 1792 Toldfuldmægtig, beskikket 1798 til Sognefoged, ansat til Kirkeværge, udvalgt til Bogholder ved Quarantine-Kommissionen. Udi disse og flere Embeder udmærkede sig hans Virkelyst. Sin Gud, Konge og Fædreland tro levede han *uden Glimmer* i 62 Aar . . .

Der hældes i almindelighed til den opfattelse, at der her er tale om falsk, tom, jordisk glimmer (= pral). På fingersnildets område skal Store og Lille Jes'es fader have været et rent geni. Pastor Biering skriver om ham, som det flere steder berettes, (Fanø Ugeblad, Fanøs Hist. Slægten Sonnichsen, Liber Daticus). Han fortæller, at Jens Sonnichsen bygger de nydeligste chatoller, ure, bøsser, er drejer, orgelbygger, metalarbejder og ligstenschugger. Pastor Biering opfatter ham som kunstner, men med meget dårlige vilkår at arbejde under. Særlig til billedhugning var han fantasirig og med sikkert håndelag. Man ved om mindst to vægure, som Jens Sonnichsen har forarbejdet med værk og kasse, og som tiden desværre har gjort kål på.

Da Jens Sonnichsens farbror, Thomas Sonnichsen Møller,

skulle have sin gravsten hugget til, foregik det som altid med fastlandsstenhuggere, der arbejdede månedsvis i kirkens våbenhus, og da var Jens Sonnichsen i stand til at give den nye generation af huggere gode råd og saglig vejledning. Da nemlig den berømte Sonnich Jensen Møller døde i 1760, dagen efter sin hustru, og de første stenhuggere kom til Sønderho for at arbejde i våbenhuset, var Jens Sonnichsen en tolvårig knægt og ønskede at se sine bedsteforældres sten blive til. Det måtte han ikke. De ville ikke have deres kunst luret af. Overlevering fra flere sider fortæller os, at Jens da kravlede op på det lille loft over våbenhuset, skar et hul i loftet, kopierede deres metoder, greb og værktøj med sine skrive- og tegnesager.

Hos sin faders fætters sønnedatter gik Lille Jes altså i råd, godt tyve år gammel. En af de gamle fortalte mig om Peder Thomsens hjem: „Hos stue Pejrs var lunt og godt at være med stegt kalv på sølvtallerken og med spansk og fransk vin i fine glas af slebne karafler.“

Der har været mange bejlere, tør man vel tro, men det blev altså den unge Jes Jensen Sonnichsen, den slanke styrmand med de vemodige øjne, der løb af med den rige prinsesse, og som i marts måned samme år, de blev gift, var til stede, da stue Pejrs gjorde testamente, og gjorde Jes'es trolovede rig.

Hvornår „ja-gildet“ stod, ved vi ikke, men vi ved, at brylluppet stod d. 29. 10. 1808 hjemme hos Peder og ikke hos Annas moder. Peder Thomsen var foruden bedstefader også adoptivfader.

Pietismen med al dens golde strengthed, der nåede helt ud til de yderste drev, også Sønderho, var død. Peder Thomsen fik lov at lade skillingerne rulle, der kunne fejres og festes på fedekalven.

I forældrenes tid var der kun få fornøjelser. Bl. a. måtte spille-mændene ikke gå foran brudetoget til kirke, da bryllupper normalt skulle finde sted om søndagen, hvor musik var banlyst. Bryllupsfad var iflg. en artikel fra Esbjerg Folkeblad i 1896 risengrød og gule ærter. I bedste- og oldeforældrenes tid *måtte* man gerne fejre, men havde ingen midler. Fra marts 1724 har jeg fundet i tingbogen iflg. beskedne: „Pastor Engelstoft givet

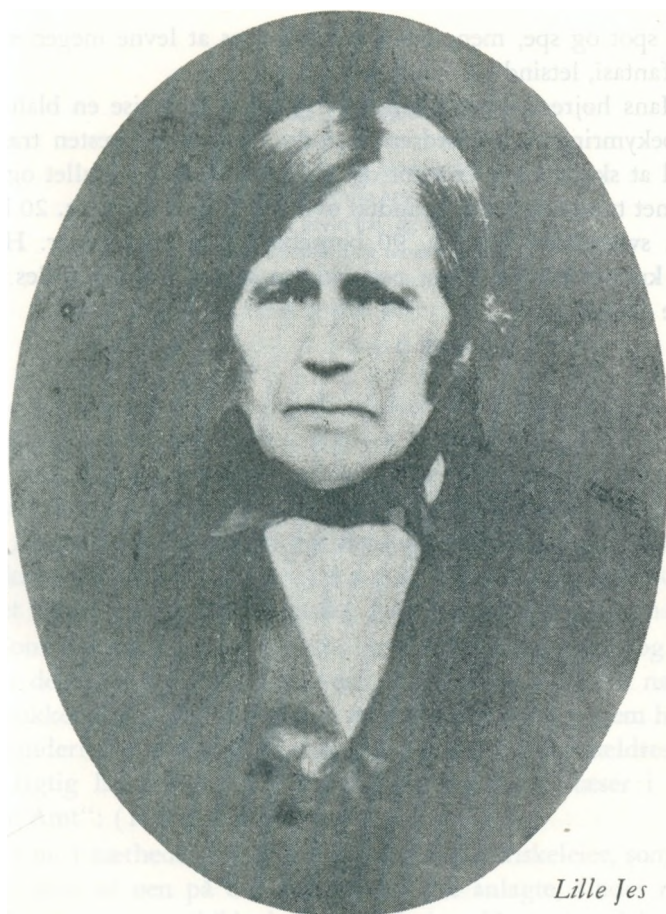
Thomas Nielsen Thæcker til tvendes trolovelse 3 store halvfine rugmelskager, 1½ kringle og nogle stykker håndtykke kager med smør og ost på.“

En enkelt tilføjelse om Jes og Annas forældres tid: (Fejlberg) Iflg. kgl. forordning af 1783 måtte kun 32 personer af begge køn være til stede ved et bryllup, brud, gom, forældre, slægt og venner medtaget. Der måtte kun serveres fire retter mad, men hverken „forbruges“ vin eller kaffe. „Skulle nogen sig herimod forse, da skal brudeparret betale i mulkt 2 mark for hver person mere end 32.“ Intet bryllup måtte vare mere end én dag, dog tillodes, at 16 af bryllupsgæsterne „maae andendagen ankomme tilsammen om aftenen klokken 6 og danse til midnat, dog uden at måtte sættes tilbords.“

Hans billede er værd at studse ved. Det har hængt i min bedstefars barndoms hjem i samme ovale fatning. Det er ikke noget helt almindeligt ansigt. Man har gættet på Jes'es alder, da han blev „a'taan“. De fleste mener, han har været midt i tresserne, hvilket vil sige, at billedet er taget omkring 1850, hvor portrætter endnu var en sjældenhed forbeholdt de velstående. Når man stirrer længe nok på hans ansigtstræk, er man tilbøjelig til at give medhold. Personen på billedet har lige lagt sine bedste manddomsår bag sig og træder nu varsomt og modvilligt videre med stok og tungere skridt. Alvorsfuldt.

Han har haft råd til stadstøj og er velpåklædt til begivenheden, skjortebryst og fin silkevest. Håret sidder, som havde han været hos frisøren, og de tynde bakkenbarter er klippet tæt til. Der er endnu smidighed og virilitet i overkroppen, og kun i øjnene lurer alderdommen.

Vi ser længe på ham som for at lokke nogle af hans væsens hemmeligheder ud af denne ovale fatning, som han måske selv har foræret datteren, Lille Jes'es Mette. Noget siger han os, næsten 125 år senere. Vi aner, at han var sammenbidt og lettere mistroisk over for tilværelsens omskifteligheder. Munden er let nedadbøjet, stram, – og pessimismen i den, – eller er det skepsis? – fremhæves af mundens tydelighed, – den omstændighed, at han mod tidens skik var næsten glatbarberet bortset fra bak-

Lille Jes

kenbarterne. Han har ikke fulgt sønners og svigersønners skægmåde.

Det er et nobelt ansigt, – antyder, at han engang som ung har været en smuk skipper med falkeblik, viljefasthed og stædighed. Vi skimter gå-på-mod, der dog tøjles af en aldrig svigtende varsomhed, næsten bekymrethed. Øjnene buer nedad og viser bestemthed. Panden er så benet og fremskudt, at de mørke, buskede bryn ligger som et gavltag over det gennemtrængende blik. En myndig fysiognomi, som ikke har tålt megen modsigelse, end-

sige spot og spe, men som ej heller synes at levne megen arena for fantasi, letsind og – humor!

Hans højre øje er tydeligst, – synes at fremvise en blanding af bekymring og udfordrende trods. Det virker næsten træt af altid at skulle være bestemt og tøjlende. Han har skullet og har kunnet tumle og holde mandtal over sin store flok på ca. 20 børn incl. svigerbørn samt ca. 90 børnebørn incl. ægtemager. Huset har kunnet rumme dem, pengekisten støtte dem og Jes'es blik tøjle dem . . .

KAPITEL X

Stamfader til tusinder

Se, for din fod et sønnekuld,
som værne vil din arv!
Lær os at pløje hav og muld,
at hamre malm og tankens guld,
men hver i sit at tjene huld
vor fælles moders tarv.

Otto C. Fønns.

Lille Jes står placeret ca. midt imellem de første påviselige af slægten og min generation. Han er interessant også derved, at han kan huskes, har været oplevet af de ældste nulevendes forældre. Som den første af vort slægtsgalleri! Han står i perioden, der ligger ca. en generation før øens opløsning som søfartsnation og kan vel som den eneste vigte sig af at have været medinteresset i ikke mindre end *ni* skuder, hans børns og svigerbørns.

Som i verset ovenfor pløjede han både hav og muld og dyrkede dertil mølle. „Fra Ribe Amt“ fortæller os, at folket næsten udelukkende sejlede i Jes'es tid, men at hvert skipperhjem havde sit landeri ved siden af. Ganske som i Jes'es oldeforældres tid. Af rigtig landbrugsjord var der ikke meget. Vi læser i „Fra Ribe Amt“: (1830)

„Kun i nærheden af de to havnebyer eller fiskeleier, som ved hver ende af øen på den østlige side ere anlagte, findes nogle flade strækninger, skikkede til opdyrkning. Hvor ubetydeligt det benyttede land er, kan man slutte deraf, at hele øen ikke skatter af mere end 60 Td. hartkorn. Fanø eller Nordby har det meste agerland. Dette er fordelt imellem en 40 adspredte bøndergårde, som fra havnebyerne af strække sig $\frac{1}{2}$ mil sønderpå langs med den østlige kyst. Men dette agerland er ikke andet end flyvesand, som ligger umiddelbart på qvægsandet; dog er det i en temmelig god gjødningstand og græsser godt. Thi når jorden hviler, bliver den strax overtrukken med hvidklever, eller de såkaldte snerrer.

Synderhoe Sogn har kun 10 agerbrugdrivende gårde (på Jes'es

tid), som desuden ikke ere meer end halv så store som de ovenanførte, d.v.s. holde en 5–6 køer, 2 heste og nogle får. I Nordby sogn har en gård derimod 10 til 12 køer, 3 heste og 30–40 får. Hvad disse gårde kunne undvære til salg er imidlertid ubetydeligt, i Synderhoe sogn næsten intet, lidet korn og om vinteren noget smør. Eierne ville derfor neppe kunne beståe, dersom de ikke søgte en biindtægt i fiskeriet og kjørsel for odboerne, som boer i odden eller i havnebyerne. Kjørslerne for skipperne i Synderhoe, fordeelte på 10 til 12 par heste, afgive et godt bidrag til næring. Undertiden kan også en søn af gården lade sig forhyre for at fare til søs. Havnebyerne selv eie meget lidt jord, og dyrke desårsag mange af lavningerne i de nærmeste klitter, ofte selv om de ikke er større end en god bondestue. Marskengene ligge langs med de dyrkede strækninger ved østkysten, men række langt fra ikke til at forsyne øen med det nødvendige forbrug af høg; thi i havnebyerne holde hver mand i det mindste 1 koe, de fleste 2 og nogle endog 3. Meget høg må derfor hentes fra fastlandet, hvor mange også have tilkøbt sig englodder, ligesom på Mandøehøelade såkaldet, en god marsk ved udløbet af Ribe-Å, og som fordem tilhørte Mandøerne, men nu for det meste er kommet i Synderhoernes hænder. Strandingsretten tilhører beboerne og er bortforpagtet. Indtægten skal, vil man sige, dække hartkornsskatterne . . .“

Fra Lille Jes'es dagbog ved vi, at han havde eng på Mandø Høelade, ejede møllen og dyrkede jord samt holdt kreaturer. Han fortæller os, at han købte kreaturer på fastlandet og slagtede. Endvidere ved vi, at han dyrkede biavl. Hustruer, tyende og de hjemmeværende børn har hjulpet med i datidens huse, og alt, hvad man har kunnet klemme næring ud af, er blevet udnyttet.

Om øens udvikling og fremskridt fra de første offentlige beskrivelser til Jes'es tid ved vi noget. Pastor Biering, som underskrev Stu'e Pejs testamente som vitterlighedsvidne i 1808, – det år, den sidste ulv dræbtes i Danmark, – fortæller os mærkeligt nok ingenting om de vigtige krigsår. Den næste præst, Chr. L. Schou, forholder sig også tavs. De har simpelt hen forsømt denne post i bogen. Først pastor Winther, som beklædte embedet fra

1823 til 1831, beretter lidt om byens trivsel, et for vor indfølelse så vitalt punkt.

Winther ser heldigvis tilbage på de år, hvor der ingen oplysninger foreligger ved samtidshånd. Han har utvivlsomt spurgt sig for i befolkningen. Jes og Anna blev gift i 1808, og pastor Winther går endnu længere tilbage. Vi læser:

„Der er nu i sognet over 200 huse, altså må befolkningen i løbet af de 50 år have taget til. Søfarten især skal have stået i fuld flor imellem årene 1800 og 1807, altså før krigen. Fiskeri var der derimod så at sige intet af, hvilket er en naturlig følge, da dette formedelst den lange og besværlige udsejling imellem grundene altid vil være en nødnæringsvej for Sønderho. Under krigen standsede farten, hvorfor da fiskeriet igen blev drevet mere, og befolkningen havde en 10 både årlig dertil. På den tid gik Sønderho en del tilbage, dels ved næringsvejens ophør, dels ved tab af *ca. 30 skibe*, som blev rekvirerede til Norges undsætning. Disse bekostninger blev ganske vist godtgjorte af regeringen, men med pengeomvæltningen blev der kun lidet tilbage deraf. Efter krigen, især i årene 1816, 1817 og 1818 byggedes der igen årlig 3 à 4 skibe, dels for egne penge og lån, dels ved medredere fra Højer, Husum og andre steder. Antallet af sejl-skibe er således stort set det samme som før krigen, nemlig omtrent 80 ...“

I disse år gjorde Jes kur, fik ja og blev i 1808 gift. Peder Thomsen, Annas rige bedstefar, levede og virkede endnu, – enevældigt, som man fornemmer det af testamentet. Af ham fik Jes straks en evert til deling med svogeren, Store Peder Thomsen. Dette fremgår af Stu'e Pej's tilføjelse til testamentet.

Skipperne i Jes'es ungdom har sejlet flittigt og farligt. Det er, som om de skulle indhente de mange år, hvor sejlads og fortjeneste var forbudt. Man fornemmer, at de stak til søs i al slags vejr og dertil mødte uheld gang på gang. Lemanden var ude efter de unge søfolk som aldrig før og aldrig siden. Jes selv og hans nærmeste familie gik helt ram forbi, synes det. Med bud til vor fantasi og med gru læser vi i kirkebøgerne om forlis og død, spalte efter spalte. Det var, som førte havet krig mod befolkningen, og som vandt det alle slag. I året 1824 var der så mange

totalforlis, at ca. 100 børn blev faderløse, og ca. 40 mødre blev enker! Forsikringerne var ikke altid i orden, og der blev kø ved Fattighuset! Liber Daticus supplerer de tørre kirkebogsspalter:

„Derefter var skibsbyggeriet ikke så hyppigt indtil 1824, der var et uheldssvangert år for Sønderho. I foråret forliste der ét skib, og igen ét om efteråret. Derpå kom den frygtelige storm den 3. november, da ikke mindre end 12 skibe forliste, hvoraf de syv med mand og mus, og af de fem blev slet intet gods bjerget. I 1825 blev der fire store skibe derude, hvoraf de to med mand og mus. I 1826 er der forlist fire, men ingen mand blev derude. Enhver, som kunne finde udvej til penge, har dog igen stræbt efter at få skib. Mange medredere har sat folk i stand til at kunne bygge igen, så i løbet af 3–4 år er der bygget 13 nye skibe og købt 5 gamle. Der bygges stadig, så det er at håbe, at det forliste antal vil blive erstattet om kort tid. I 1827 blev 3 skibe i søen med mand og mus . . .“

Tit har kirkeklokkerne kimet, og stormklokken, når et skib sad i stranden. Befolkningen har vandret den tunge gang til massebegravelse eller gudstjeneste over et forlist mandskab. Verråb og gråd har præget landsbybilledet. Blandt de deltagende var søfolk, som selv inden for samme tidsrum havde oplevet forlis, og som halvt druknede er blevet halet i land eller har klynget sig til en flydende mast. Alligevel har de – endnu med saltvandssmagen i munden og med dødsangst i hjertet – vandret til aktionærer på fastlandet for at låne penge til et nyt skib. Vel vidende, at de udsatte sig for Nemesis' raseri ved at trodse hende, skønt hun lige havde skænket dem livet. Ikke flere kommentarer, – enhver må fyldes med beundring og undren.

Dog stillede hverdagen sine krav. Midt i armod, forlis og gråd har de måttet leve – og gøre fremskridt. De havde allerede dengang skabt grandelaget, nabofællesskabet, hvor man virkede for hinanden og med hinanden vederlagsfrit, når der var behov. Adskillige har ofret det utrolige på en frisk enkes alter for at holde landeriet gående med nok til hverdagen. For hvis dette svipsede, var det trækvognen til de få ejendele – og dernæst resten af tilværelsen på Fattiggården.

Lystige sammenkomster er et dobbeltbehov i slige trængsler.

Violinen har spillet højt for at overdøve Vestendødens hylen med dens påmindere. Hvordan de har spillet og danset dengang, ved vi ikke. Vi ved kun, *at* de gjorde det. Måske stammer de ældste nationalmelodier i de to byer fra denne tid og lidt før. Vi aner dog, at de fleste af melodierne først kom til øen senere, efter at søfolkene midt i århundredet begyndte at sejle „på varmen“ for alvor. De hentede deres melodier udefra, tillempede dem med musikalsk nemme, og Brincherne lagde tidligt for til danseaftnerne. Den lokale dans har nok ændret sig en smule, men allerede Jes og Anna har danset den til en „a’sejler“, til en afskedsfest, der for mange unge karle betød de sidste dansetrin!

Meget er sket på 100 år, – fra 1720 til 1820. Kvindernes dragt var stort set den samme, men mændenes var særpræget. Det gik i halvlange frakker, som var en slags jakker. Dette ord brugtes ikke. „Frakker“ bevaredes som glose gennem århundreder, og den nye tids mødre og fædre fortsatte med ordet. Min far, der er født i 1888, tog aldrig betegnelsen „jakke“ i sin mund. Frakkerne havde enorme lommer, der kunne rumme det meste af mændenes kontante ejendele. Endvidere brugte mandfolkene knæbukser og uhyre sjældent lange benklæder. Derfor var strømperne lange, dog næppe, som det er blevet beskrevet, „i muntre farver“, da man ved, at farver så at sige ikke eksisterede undtagen til kvindernes klædedragter, tørklæder o. l. Selvfølgelig har der for de rigeste mænd (som Peder Thomsen og Peder Hansen Brinch) været tale om gule eller røde langstrømper, men det var ikke gængs. Adskillige skippere gik til hverdag med høj hat, og de velsituerede brugte kalvekrøs. Endelig ved vi fra tiden omkring Jes og Annas bryllup, at adskillige mandfolk gik med trekantet hat ligesom Napoleon, men også denne var forbeholdt søfolk, der i udenlandske havnebyer kunne købe den ret billigt og toldfrit. I Varde og Ribe var sådan luksus dyr.

Efterkommere af øens befolkning vil bemærke på de ældste billeder af fanødragten, – fra omkr. 1810 – at hovedtøjet sad anderledes og at snipperne stak ud bagtil som et par sommerfuglevinger.

Da Jes blev født, var meget af verden, ikke blot Europa, i

krigstilstand eller klagede sig over endnu friske vunder. I Amerika havde de undertrykte påbegyndt og vundet deres uafhængighedskrig, i Frankrig havde den fattige, undertrykte befolkning selv løftet låget af kloaken ved et af verdenshistoriens største og blodigste opgør. Resultatet var en tid lang total forvirring og lovløshed. Ud af asken opstod phoenixfiguren Napoleon, som gennem årtier „ryddede op“ og dermed holdt ufredens gryde i kog. Dønningerne nåede Danmark – og Fanø. Vi blev tvunget af omstændighederne til at tage parti – og tog det forkerte. Rahbek fik ikke ret, da han fortrøstningsfuldt sang:

I Brabrant er der borgerkrig,
de nappes tæt i Frankerig;
det tager jeg mig lidet nær,
når vi forliges her . . .

Det var kun meget få, velhavende familier, der holdt avis. Den er vel kommet til øen fra Ribe, måske ugentligt, når vejret tillod det. Hvad man vidste, blev hurtigt til gamle nyheder, indtil hjemvendte skipperne bragte nyt til krostuen. Derinde har de givetvis siddet om aftenen og diskuteret i de røgfyldte rum og med kakkellovnen buldrende varm. I kroen mødtes høj og lav, gammel og ung. Der har under krigen også Jes siddet, måske med kridtpibe fra Holland og med hollandsk kanaster. Kaffe har de næppe drukket meget af endnu, skønt kaffehusene opstod 150 år tidligere, omkring 1650, i London. Denne drik var endnu for dyr.

Om aftenen, når mændene gik hjem fra hinanden eller fra kroen, ser vi byen som mørklagt, med tyk, sort og sødlig skorstensrøg fra tunge tørv. Kulden har været slem og trykkende om vinteren. Klogeligt lå „æ tætseng“ lige op ad den varme køkkenovn. Dertil brugte de dog i den strengeste vinter også „varmedunk“, en varm sten hentet ud af ovnen, pakket ind i grov uld og dernæst anbragt under dynen for at varme, inden de skulle i seng. Lys var der stadig ikke for meget af, skønt der også her var indtrådt store forbedringer med tællelys i stedet for tidligere „lysklyne“. Først omkring 1860 „opfandtes“ petroleumslampen, (d.v.s. kom til øen.)

På baggrund af alt dette kan det ikke undre, at befolkningen var yderst nøjsom, sparede på alt, fordi de måtte; og somme tider gik denne sparsommelighed ud over føden og dermed over helbredet. Døden gjorde solid høst på alle årets tider; dens bedste hjælper var smitsomme sygdomme, hjulpet af dårlige hygiejniske forhold. Lægeforholdene var ikke for gode, – der var langt til Dr. Basse i Nordby, og vejen gjorde rejsen til den anden by besværlig. Dertil kom, at Dr. Basse ikke var mediciner, men havde „badskeeruddannelse“. Hans kure har været nul og nix; de gamle sønderhokoner kunne helbrede lige så godt som han, – jordemødrene endda bedre. Dem var der to af. Meget behandling foregik i øvrigt ved overnaturlige gerninger, håndspålgelse, besværgelser, urtemedicin – og håb! Så vidt jeg ved fra min fader, der har dette i arv fra overleveringerne, var de hyppigste dødsfald blandt de yngre engelsk syge og smitsomme sygdomme så som difteritis. Dertil kom nogle tilfælde af TB. Utætte huse og en gennemfugtig kirke, hvor man foruden til højmesse også gik til aftensang (iflg. Liber Daticus), gav bryst- og bronchitis.

Dengang herskede måske mere end nogen sinde loven om „the survival of the fittest“. Der står lidet om fattiglemmerne i Liber Daticus, men vi ved om huset i dag, at *der ikke kunne fyres i cellerne, hvor de gamle enker haunede*. Der var kun varme i bestyrerens to stuer og kun een kakkellovn med skorsten. I hundekulde og frost har de gamle blæst varm ånde og gnedet på ruden for at kunne se, om der var sne ude. Enten døde de tidligt af lungebetændelse, eller de blev ældgamle, – uforgængelige!

Sådan, – i grove træk, – var Lille Jes'es Sønderho i hans første ægteskabsår. Hans forældre havde været nøjsomme, og Jes måtte døje savn som barn. Hvordan var det at blive gift rigt og ikke at have økonomiske sorger som voksen og nygift? Vi kender ikke hans reaktion.

Om de to unge har fået dødfødte børn, ved jeg ikke, – men kunne dog opspore. Det har liden interesse. Det første barn, vi ser i rækken, er Mette Cathrine, senere gift Frederiksen. Hun fødtes i 1811 efter 3 års ægteskab. Navnegivningen var af stor

betydning traditionelt. Hun opkaldtes efter Jes'es mor, *Mette*, og efter begge forældrenes slægtning, jordemoderen Anna Cathrine.*

Jes er indført som styrmand ved vielsen, men blev som omtalt straks kaptajn. Sine nautiske eksaminer tog han i Flensborg. Hvor længe han og svogeren har sejlet med „Anna Maria“, ved vi ikke, men da Mette Cathrine kom til verden, var Jes i mellemtiden blevet skipper for skuden „Anna Elisabeth“, en evert.

Vi opridses kort en gammel tradition. Den ældste i en børneflokk, særlig en dreng, tog sig næsten enevældigt af de mindres opdragelse allerede i sin egen lømmelalder. Faderen var i reglen på langfart, og moderen havde mere end nok at se til. De store hundsede med de små og skabte sig stor respekt, – tit endda had og fjendskab. Mon ikke denne respekt for den ældre bror i søskendeflokken har været ansvarlig for navnet „Anna Elisabeth“? Lille Jes hed jo „Lille“, fordi hans ældre bror af samme navn naturligt nok var „Store“. Han var otte år ældre end Lille Jes, hvilket på daværende alderstrin har spillet en stor rolle. Da Store Jes'es hustru hed Elisabeth og Jes'es hustru Anna, (altid kaldet Anne), passer brikkerne sammen i navngivningens puslespil.

Efter 5 år fik Jes og Anna deres barn nummer to, i 1816. Forbavsende lang tid. Samme år døde Peder Bedstefar, og Jes fik en god andel i møllen, kontanter o.m.a. Nummer to blev også en datter, og hun opnævntes traditionelt efter Annas mor, Karen. (Blev senere gift Knudsen.)

Vi ved, hvor Jes og Anna boede. Huset danner forside til denne bog. Deres hjem straks efter brylluppet blev hos Peder Thomsen, men dette hus eksisterer desværre ikke mere. Det lå, og rester af murværket ligger vel stadig der, hvor Esbjerg-kolonien nu holder til, lige øst for møllen. Dette ved vi fra Lille Jes' testimonner. Om der oprindeligt har været trangt med plads i Peder Thomsens hjem, ved vi ikke. De var jo en årrække kun to personer. Vi ved, at Lille Jes'es eget barndomshjem, nu kaldet „Ottekanten“, efter 1810 beboedes af Lille Jes'es mor, der var enke. Huset har givetvis været stort p.g.a. de mange børn.

---

* Det bør huskes, at Annes fader var halvfætter til Jes.

Vi ved også, at når en gavl begyndte at forfalde, og når de fattige øboer ikke havde råd til at bygge den op igen, rev husbond og børn det dårlige stenværk ned, gjorde huset mindre og opbyggede selv en ny gavl. Nu er „Ottekanten“ et lille hus.

Da Peder Thomsen dør, bliver arven en realitet. Vi bemærker, at Jes straks går i land og forbliver hjemme nogle år. Han var en aktiv mand hele livet. Hvad har han lavet? Vi tror, at han nu har fået midler i hænde til at flytte en del af moderens måske delvis forfaldne hus ud til sit eget hjem ved Møllen, hvilket han derved har kunnet gøre større til den familie, han og Anna planlagde. Bemærkes bør det, at da murermester Mortensen i Sønderho for mange år siden skulle reparere gavlen ved „Ottekanten“, studsede han over de mærkelige sten. Senere fandt han præcis samme type sten ude i Lille Jes'es hjem, Esbjerg-kolonien. Ligheden var så påfaldende, at han straks bemærkede det, spurgte en af de gamle skippere, som forklarede ifølge overleveringen, at Jes lod en del af sin mors hus flytte ud nordpå – fra den ene ende af byen til den anden –. Dette har meget tænkeligt været lige efter Peder Thomsens død, – da det unge par fik nummer to. Og en uhyre bekostelig affære har det været. Endvidere passede Jes også i bemeldte år møllet, men livet på landjorden har ikke tiltalt ham. I 1821 stak han til søs igen, og fire år sejlede han på indeneuropæiske havne, således at han kunne komme hjem nogenlunde regelmæssigt.

Dog inden da havde ægteparret haft den store lykke at få deres første søn, det tredje barn, i januar 1818. Anna har været lykkelig ved at kunne give Jes en søn. Vi ved så at sige intet om denne unge kvindes personlighed, ud over at jeg har hørt, at hun var „alvorlig og samvittighedsfuld“. Deres første dreng opkaldtes efter Jes'er fader, Jens Jessen Sonnichsen. Det ubevisselig dårlige ry, som Annas fader, Sonnich Pedersen, havde, får os til at studse lidt. Ingen af Jes'es tre drenge opkaldes Sonnich.

Det var, som om der havde hersket børnebegrænsning i de unge menneskers første år. Efter otte år kun to børn, – og så pludselig kom de slag i slag. Det fjerde barn kom to år efter. Atter en pige, og nu måtte man ty til bedstemødrene for at opkalde. Det blev Peder Thomsens hustru, Maren.

Allerede året efter, 1821, kom det femte barn, igen en datter.

Det er ingeniørene kedeligt at sætte sig ind i deres diskussioner derhjemme i stuen, med hele familien til „basselsgilde“. Noget af det første hver gang, om ikke det allerførste, efter at man havde sikret sig, at barnet var sundt, var, – hvem skal det opnævnes efter, hvad skal det hedde? For at holde princippet i hævd skulle nu den fjerde datter opkaldes efter Lille Jes'es bedstemoder, som hed Anna Jesdatter (1727–1805). Men den lille, min oldemor, kom ikke til at hedde Anna. Kan det tænkes, at Anna har været så beskeden, at hun ikke ønskede børn opkaldt efter sig selv? Det var ellers hyppigt nok! Eller måske brød hun sig ikke om navnet. Den fjerde datter kom til at hedde Mette, anden gang efter Jes'es mor, som levede endnu. 3 år efter føder Anna en pige, og giver sig. Hun døbttes Anna.

Nu havde Anna fået 6 levedygtige, meget stærke børn, men har det svækket hende og taget saften ud af hende? Hun var vel næppe i kraft af sin velstand så vant til at slide hårdt i det som andre sønderhokvinder. Ulykken og tragedien rammer det velhavende hjem. I 1825, efter sytten års ægteskab, dør hun af en smitsom sygdom i hjemmet.

Lille Jes var til søs på det tidspunkt.

KAPITEL XI

Enkemand

Da kom Jes i land en morgen,
spændstig og forventningsfuld,
intetanende om sorgen,
der har ramt hans børnekuld.

Muntert griber han den store,
Mett' Cathrine, fjorten år.
Hun er tavs, og han kan spore
furen, der hvor tåren går . . .

Jes var i sin bedste alder, en mand på fyrré år. Lad dvæle og hvile, at slaget var brat. Intet brev, endsige telegram, kunne nå ham i fremmed havn eller på søen for at gøre ham rede til det forestående. Overraskelsen har været total. Ved havnen stod familien, 6 børn, hans egen mor, hans svigermøder Karen Pedersdatter, 59 år gammel, og måske Store Jes med hustru Anna Elisabeth.

Bortset fra det psykiske slag med tab af hustru, den stille og medgørlige, som hendes ligprædiken siger, var der for skipperen som altid i slige situationer det praktiske. Hvem skulle føre hans hus? Moderen var 71, men stærk og robust. Hun skulle leve 11 år endnu. Svigermøderen var 59 og velstående. Måske ikke så vant til kropsligt arbejde. Også hun skulle få lov at leve 11 år endnu, hvorved Lille Jes altså skulle miste mor og svigermøder i en alder af 51.

Vi gætter på – med viden i beboernes stærke sammenhold, – at Jes dels har fået hjælp af sin svigermøder, dels af sin fjortenårige datter, Mette Cathrine, og dels har de haft råd til hjælp. Han har ifølge Liber Daticus (folketællingen) haft både karl og pige samt møllehjælp.

Der er meget langt fra havnen til møllen, men Lille Jes har ved sin hjemkomst følt den længere og har undervejs dvælet på kirkegården med skipperkasketten i hånden. Uvirksomt har han derhjemme afventet søndagen, hvor præsten traditionen tro skulle holde Annes „testimonnerprædiken“. Hvis en sømands-

hustru døde, mens manden var ude, ventede man altid med testimonneroplæsningen, til manden kom hjem, og da første søndag derefter. Det var endnu pastor Winter, om hvem der i øvrigt skrives i „Fra Ribe Amt 1830“: „En trøstens engel for Sønderhoerne i alle disse ulykker var den værdige Hr. pastor Winther, som med en sand sjælesørgers store kald søger at virke på sin menighed.“

Pastor Winthers ligtale findes i min første bog, „De kom til verden, levede og døde,“ hvorfor her kun gengives de vigtigste par linjer.

„Det er kosteligt for Herrens øjne, når hans hellige dør! Disse ord være dig til trøst, du elskelige slægt af den hensøvede, og i særdeleshed til dig, du dybt sårede mand. Alt for tidligt revedes den elskede ud af eders kreds, ja, alt for tidligt for menneskers øjne, men må ikke være det for den evige alvises.

I sit livs bedste, kraftigste alder, omringet af en talrig børneflokk at henbæres i sin grav, hvor stort bliver tabet? Hvor dybt savnet? Hvor smertelig sorgen?

O, vistnok smertelig er sorgen, thi ædel og god, huslig og omhyggelig, from og stille var hun, yndet af alle og et mønster for sit køn, derfor var hun moders glæde, brødræs lyst, og derfor var hun dig, du sørgende ægtemand, så dyrebar ...“ (Resten: De kom til Verden ... s. 62.)

*

Dette skete i oktober måned 1825. Jes tabte modet og gik ikke straks til søs igen. Det var alligevel snart vinter, og han kunne lige så godt blive hjemme hos de små (den yngste var kun ét år og har vel været passet af bedstemoderen, Karen.) Der var landeri og mølleri at tilse. Han har trukket skuden i land på vinterleje og har gået hjemme i fem-seks måneder. Så kom våren, man havde efterhånden affundet sig med tabet, og Jes stod til søs igen, – måtte stå til søs igen. I maj, juni, juli og august har han givetvis sejlet. Måske september med. Sidst på efteråret fandt han sig en ung pige, som kunne træde i Annes sted. (I Sønderho kaldtes og skrev piger af dette navn sig *Anne*, men i kirkebøgerne står de som *Anna*). Skipper Niels Andersen fra

byen havde en datter på 28, „en dydig og from kone“, men hun var altså ugift og vist ikke nogen skønhed. Jes var da 41, moderen var 72 og svigermoderen 60. Der *måtte* en til at passe hus og de mange børn. Ellers kunne han ikke sejle trygt.

Der har ikke været lang betænkningstid. Der var i byen kun få kvinder, sagde man altid, men inden for vor periode gælder det ikke. De var i flertal med 113. Det har altså ikke været af lutter nød, Jes har taget hende, og hun blev ham en god hustru, som passede ham både rørende og kærligt, da han blev senil.

Brylluppet stod d. 23. november 1826.

Anna Nielsdatter var alvorsmenneske. Jes var alvorsmenneske, men bag det hele fornemmer man – uden rod i noget bevis, – at Jes' første kone havde humor og nogen livlighed, særlig som barn og ung. Det lyser mellem livslinjerne, at det var derfor, Peder Thomsen tog hende til sig som „en solstråle“. Og i talrige af efterkommerne er humor en dominerende egenskab, den tørre og lune.

Inden Jes giftede sig anden gang, måtte han skifte. De venlige folk i Viborg tillader os at finde frem til følgende om Jes'es formueforhold i 1825. For mig personligt en skuffelse. Efter Peder Thomsens kæmpebo havde jeg tænkt mig, der var meget mere. Skyldes dette efterkrigstidens, statsbankerottens langvarige, progressive indgriben i landets økonomi? Opstillingen i 1826 ser sådan ud:

Huset Nr. 60, 107 Lægd, Sønderho, 14 Fag grundmur og fire fag bindingsværk samt et lille våningshus med kålhav og bredselsrum	960 Rdl.
Tredjeparten i Sønderho Mølle og Salshus	920 –
Eng og Agermark	880 –
Ind- og Udbo	240 –
Kontanter i Sølv og Guld	64 –
Skibsparter	776 –

I alt Summa . . . . 3.840 Rdl.

Nok hvad man ville kalde en velstående mand efter datidens forhold. Hans formue har været på størrelse med Peder Hansen

Brinch's, men har alligevel kun været en brøkdæl af Peder Thomsens. Til dels skyldes dette selvfølgelig, at Anna, hans afdøde hustru, havde 3 brødre og en moder, og at Peder Thomsen satte et enormt beløb til side til hele efterslægten.

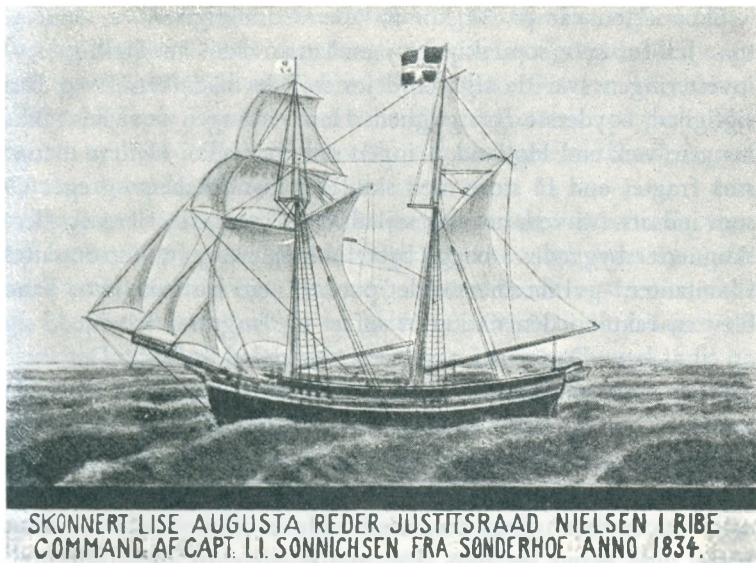
Lille Jes'es virkestrang steg med årene. Straks efter sit nye ægteskab ønskede han en *ordentlig* skude, ikke blot en jagt eller evert. Jes ville bygge skonnert. N. M. Kromann skriver, at det var øens første, der derved blev bygget, men ifølge de gamle skibslistes var Nordby dog foran, – langt endda. De byggede deres første skonnert i 1814, men Jes kom først i Sønderho i 1827, – omend med en betydeligt større skonnert.

Der var kommet gang i skibsbyggeriet ved havnen i tyverne. Der kom nødvendigvis en del fremmede til byen, mest tømrere, snedkere og smede. Nogle, men de færreste, nåede at føle sig hjemme. De blev dog, da det var et godt levebrød, og nogle blev stamfædre. (Jvf. Andreas Sørensens bedstefader på fædrenes side.)

Nok var lille Jes en velhavende mand, men som ses ovenfor – med måde. En skonnert var dog noget, mange aktionærer slog sig sammen om. Dette ser vi bl. a. i Holm-Pedersens bog om fanøskibe. Lille Jes var sammenbidt og gik sine egne veje. Dette turde fremgå af mangt og meget. Han ville bygge skonnert, og han byggede skonnert. Han kunne følge byggeriet fra dag til dag, og måske, – det ved vi intet om, – har han arvet lidt af faderens navnkundige fingersnilde og kunne selv gå til hånde. Han havde bevisligen ikke sikret sig aktionærers hjælp på fastlandet, som skik og brug var. Han var muttersene om det. Det er umuligt at sige, om Peder Thomsens testamente i sin tid har fået Jes til at føle sig økonomisk mægtigere og mere usårbar, end han virkelig var.

Dog, – da skonnerten var færdig i 1827, og da den endelige regning lå på bordet, har han nok fået kolde fødder. Bortset fra alt andet var forlisene netop i disse år ovenud store, og forsikringsforholdene var ikke så gunstige som senere.

Ad hvilke veje Lille Jes kom til amtsforvalter, justitsråd Nielsen i Ribe, ved vi ikke. Sikkert er det nærliggende årsager. Måske har Jes tidligere sejlet for ham og har skabt tillid om sin

samvittighedsfulde og præcise sejlads. Hvorom alting er, henvendte Jes sig til denne betydningsfulde mand i Ribe, som han åbenbart indbød til at blive aktionær i skonnerten. Måske stod den da færdig til søsætning. (Stabelafløbning var der ikke dengang.) Lad os forudsætte, at skuden så godt ud og synede solid. Og at Justitsråden kendte dens vordende skipper. Nielsen kom nok til Sønderho, beså, spekulerede, regnede og slog til. Lille Jes, nygift og ængstelig, var reddet.

Det er ikke unaturligt, at skonnerten herefter kom til at hedde „Lise Augusta“ efter justitsråd Nielsens to døtre. På min forespørgsel oplyser Viborg, at Mette Elisabeth Nielsen dengang var 20 år, mens Augusta var 13. Jes har sandsynligvis kendt dem begge.

„Lise Augusta“ blev af en eller anden grund til slægtsmonument. Altid omtales det i min barndom som noget særligt. Det særlige var vel, – strengt taget, – at Jes som den første sagde: „Der kan selvfølgelig også sejles med store skibe i Sønderho.“ Og efter hans begyndelse byggedes de større og større – tog længere og længere væk.

Skonnerten var på 34 komm.læsters drægtighed, ca. 68 reg. ton. Jes for selv som skipper i en lang række år. Heldigvis, – investeringen svarede sig. Lille Jes sejlede med fornuft og forsigtighed, – yderste forsigtighed. Han var ingen vovepels. Ikke længere væk end Holland, – ingen unødigt risiko. Hellere mange små fragter end få store med skudens, mandskabets og eget liv som indsats. Vi ved, at øens sejlads i de år tog til, flere og flere skonnerter byggedes i begge byer; indtægter og fragter omsattes i kontanter, – vi nærmer os det punkt i øens historie, hvor Fanø blev en faktor i den nationale søfart og langsomt arbejdede sig op til at have Danmarks næststørste handelsskibsflåde. Det skete sindigt – og efter Jes'es tid som skipper, omend han skulle få lov til at leve og opleve begyndelsen til guldalderen. De inden-europæiske sejladsere skulle vige for det store og farlige, – de 140 døgn på søen, de lokkende fragter med masser af gevinst og de store farer, hvor man risikerede at gå ned ude ved Kap Horn med mand og mus. Det skulle blive til mere velstand, dødeligheden på øen skulle formindskes, den første læge skulle komme til byen. Fattigdommen kunne se sin udryddelse i møde, (men nåede aldrig helt denne status.)

Dog tilbage til tiden med „Lise Augusta“. Den gav godt udbytte, og efter at have sejlet sig penge ind i syv fede år, skulle Jes være svigerfader. „Det wor bløwn stue“ med Mette Cathrine og Hans J. Frederiksen, en skipper af gammel sønderhoslægt. Brylluppet stod om vinteren, som det var skik, nemlig d. 5. februar 1834. Utallige er disse to's efterkommere, og nogle af dem har stadig bopæl på øen.

Der har været stort „ja-gilde“ ude hos Jes og Anna og om muligt endnu større bryllup. Det fremgår af alt, vi kan finde fra den tid, at befolkningen elskede at feste, og da alle var beslægtede eller indgiftede, var festerne overdådige og deltagerne talrige. Lad os se, hvad en gammel sønderhoning skriver i Esbjerg Folkeblad omkr. 1890. Han erindrer sig i en lang artikel sin barndoms bryllupsfester, men anfører desværre ikke sit eget navn.

„I gamle dage betragtedes ægteskabet med mere alvor end nu, og det var yderst sjældent, at et ægteskab blev ophævet. En

længere forlovelsestid, oftest 4–6 år, gik i almindelighed forud for brylluppet. Trods den lange adskillelse bevarede det unge par deres kærlighed med ubrødelig troskab. Det var ikke almindeligt på Fanø i gamle dage som på mange steder på fastlandet nu, at to unge i opblussende elskov kunne give en forsikring en dag for at bryde den dagen efter.

Bryllup holdtes i ældre tid næsten altid om vinteren. En uges tid før brylluppet skulle en udvalgt kreds af unge piger og ugifte mænd gå omkring og „låne tøj“, såsom borde og bænke, fade og kopper samt tallerkner og glasvarer. Selve bryllupsdagen afskydes tidligt om morgenen to skud. De flagstænger, som er anbragte på gildeshuset, bliver helt overhængt med flag. Først standarten, så Dannebrog og forskellige nationers flag. Skuddene er signal til, at flag hejses på huse, hvis beboere skal med til brylluppet. Nu går to unge mennesker, „bydemændene“, ud for at forrette indbydelserne til gæsterne. Det kan synes, at indbydelsen kommer noget sent, men ved brudens anmodning om at levere mælk („degnemælk“) er folk blevet beløvet på indbydelsen. Kl. 1 stævnes gæsterne til gildehuset. De beværtet med vin og kage og afleverer til brudeparret „brudeskjænken“, i almindelighed sølv-tøj eller et nyttigt husgeråd.

Med parret i spidsen drager man i procession til kirken. Efter vielsen går brudeparret op til alteret for at „ofre“ til præst og degn. Ved denne lejlighed var der formaliteter, som nøje måtte følges, da brudeparret blev nøje iagttaget. Brudeparret måtte bl. a. passe at stå lige foran alteret. For at disse ceremonier ikke skulle blive udført forkert, måtte brud og brudgom forinden have øvet sig derpå i hjemmet under en ældre kvindes ledelse.

Brudens dragt bestod af sort klædessaft og trøje med sølvknapper og udhugne fløjlsbånd, et snehvidt tørklæde af silke om halsen. Den ellers benyttede hovedbeklædning var aflagt. I stedet bar man et net af glasperler, prydet med blomster, hvorfra hang silkebånd ned på ryggen. En skare piger i lignende dragt fulgte efter endt gudstjeneste brudeparret ind i præstegården, hvor det fik præstens lykønskning. Det øvrige følge gik hjem med deres salmebøger. Ca. 1 time efter samledes den hele brudeskare i gildeshuset, hvor den efter at være bænket i forhold til

slægtsforbindelse og alder opvartedes med kaffe og kage. Aftensmåltidet blev snart derefter anrettet, men imens der sysles dermed, gjorde man et smut til hjemmet for at hente kniv og gaffel. Pladserne indtoges som før, og nu kom retterne frem. De bestod af skinke, kød, flæsk og pølse med kartofler til og ovenpå vin og kage. Efter at bordsalmen var sunget, spillede musikken op, og nu gik dansen lystigt til den lyse morgen på enkelte afbrydelser nær for at indtage en forfriskning.

Søndagen efter fortsættes brylluppet med et gilde „skohø'te“ kaldet, som er opstået derved, at en af opvarterne inden de på bryllupsdagen forlader gildeshuset, frastjæler bruden eller brudgommen en sko. For at få denne sko tilbage, måtte alle, der har gjort opvartering ved brylluppet, med til „Skohø'te“. De mødte søndag aften i gildeshuset, hvor de blev rigeligt beværtede. Også dette gilde sluttede med dans.

I første halydel af dette århundrede serveredes der gerne gule ærter til brylluppet . . .“

Det var skik helt tilbage til 1700-tallet, at et nygift ægtepar (til dels p.g.a. boligmangel med kun ca. 100 huse i byen) straks efter vielsen flyttede ind i brudens hjem. Her skulle de sidste huslige pligter læres, det første par børn fødes under betryggende vilkår og med en erfaren bedstemor ved hånden. Manden var normalt til søs, og i mange af de små hjem kunne de unge kun få en alkove samt stuen til deling med forældrene. I andre, som f. eks. Jes'es, har der bestemt været en husende til rådighed. På den måde fik den unge brud hjemme lov til langsomt at vænne sig til den elskedes fravær. Man fandt det vel også for brutalt, at hun skulle hensidde alene i et hus, inden der kom børn og liv i hendes ægteskab. (Og dog er sidste teori ikke sandsynlig, for de var så langt fra blødsødne. Den rigtigste teori er nok byens boligmangel.)

Hans Frederiksen skulle altså flytte sit kluns ind til Lille Jes og Anna, øst for møllen. Huset var jo bygget stort og meget rummeligt, ikke mindre end 14 fag, hvilket er kolossalt. Svigermoder Anna var rolig og tålmodig og har vel taget godt mod svigersønnen, men inderst inde har hun nok trukket vejret med lidt besvær, idet hun ved sin steddatters bryllup selv var gravid.

Hun havde beredt Jes en virkelig stor glæde ved som deres første barn at føde ham en søn, Peder Thomsen Jessen, som var godt på vej, da de to blev gift, idet han kom til verden 4 måneder efter brylluppet. Hvad man sagde til noget sådant i forbindelse med en enkemand, ved vi nu intet om. Hos unge, der skulle giftes, var dette betragtet som helt naturligt, – men hvad med Jes på 41? – To år senere, i 1829, fik Anna Nielsdatter en datter, som naturligt blev opkaldt efter den afdøde første hustru. Det var fast skik i byen gennem et par århundreder. Hun kom altså til at hedde Anna ligesom sin ældre søster. To år efter kom igen en søn, Niels Jessen Sonnichsen, naturligt nok opkaldt efter sin morfar.

I januar måned opdager Anna, at hun er gravid igen, – med Jes'es tiende barn! Hun er 37 og har meget at se til, selv om hun har god hushjælp, og datter nummer to af første ægteskab, Store Karen, var efterhånden 18 år og forestod opdragelsen af sine yngre søskende. Heldigvis gik der dog to år, før Mette Cathrine fik sit første barn, Lille Hans Frederiksen, hvorved hun kunne bistå sin stedmoder ved det tiende barns fødsel. Det blev datteren, Lille Karen, født 3/9 1834.

I 1836 fik Lille Jes sit første barnebarn og var da selv 51 år gammel. De unge havde endnu ikke fundet et hjem, og som sagt var der rigeligt med plads; endelig flyttede man normalt først i eget bo efter det andet barn, – dog afhængigt af forholdene.

I 1838, i september, får Mette Cathrine nummer 2, sønnen Jens. Og pludselig lysner det med boligforholdene. Hans Frederiksens farbror boede nemlig i slægtsgården fra Jens Nielsen Sonnichsens tid, den nordøst for kirken, som i dag ejes af Erik Nielsen. Gården gik fra Jens Nielsen til sønnen Sonnich Jensen Møller, (der købte øen) hvorfra den gik videre til sammes søn, Jens Sonnichsen Møller, som var Lille Jes'es bedstefar. Herfra gik slægtsgården over på datteren Annas hænder, altså Lille Jes'es faster. Hun gifter sig med Hans Hansen Frederiksen, de dør barnløse, men testamenterer forinden til begges nevø og niece, ægteparret Hans Frederiksen og Mette Cathrine, slægtsgården til overtagelse efter de gamles død. Dette skete i 1840,

hvor vist nok det unge par havde boet i 6 år hos Jes og Anna! Således forblev gården på slægtens hænder, og resten af Hans Frederikssens børn er født derude.

(Vi bemærker i Jes'es dagbog, at Anna og Thomas Meinertz kun boede få dage hos Jes og Anna efter deres bryllup.)

Trivsel

„Mor kan næppe se sit spind
og næppe tråden mage;
hej, da bæres lyset ind
og stilles i sin stage.
Lul – lul! rokken går!
tenens rappe vinge
over fyrrebjælken sår
en skok af skyggeringe . . .“

1824   Jeppe Aakjær, „Mors Rok“.

Mette Cathrines bryllupsår er et interessant punkt i øens historie, idet vi her virkelig kan få et kik ind ad mange små huller og derved forøge vor viden om byen. I det år omtaler nemlig sønderhøpøræsten folketællingen, som fandt sted 13 dage efter de unges bryllup.

Lad os først konstatere, at der kun var sket ringe fremskridt i byggeriet; måske en af grundene til, at de unge måtte blive så længe hos forældrene som nygifte. Der fandtes nu 205 huse og gårde i byen. I 1683 var der 72 huse, i 1737 var der 137 huse, i 1742 143 huse og i 1801 197 huse. Altså en tilvækst på otte huse over 33 år. Endvidere var der besynderligt nok sket en nedgang i befolkningstallet i 1834. I 1804 var der 1036, i 1834 kun 1003 indbyggere.

Folketællingen er en meget kompliceret og omfattende opstilling af en hel del tal, men regner man på det og laver grov statistik, ser vi, at der ud af byens ca. 1000 indbyggere var ca. 10 % over tres år og ca. 40 % under tyve. Dette giver et smukt skema med 50 % voksne i byen i alderen 20 til 60. Der var overtal af kvindeskøn med tallet 558 mod 445 af mandkøn. Der var syv mennesker over 80. Vi kender en del af disse for bemeldte tidsrum; bl. a. var både Jes'es moder og svigermoder endnu i live.

Det fremgår endv. af Liber Daticus gengivelse af folketællingen, at der var 5 civile embedsmænd, og ind under disse hørte skoleholder, degn, sognefoged og jordemødre.

I sognet fandtes 24 heste og hopper, ingen hingst og ingen hest „af ædelt blod“. Ingen plage, intet føl. Der var omkring 220 køer, hvilket må synes et stort tal, mere end én pr. husstand. Et tegn på den begyndende velstand. Der var én tyr over tre år gammel.

Man kan regne ud så nogenlunde, at der iflg. næste optælling er slagtede, solgt eller døde 8 køer og 2 grise over 8 måneder til en befolkning på 1000. På samme tidsrum slagtedes eller døde ca. 200 får. Der var ikke mere end 2 svin (!), mens der var „762 får, lam, vædre og geder.“ Det fremgår endvidere, at dyrkingen har været sommerrug, byg, havre, ærter og anden bælg-sæd. Der dyrkedes 1 tønde land kartofler uden for haverne. Der var intet kløver eller græsfrø. Der var 248 tønder humle til folkets og kroens øl og endelig megen kål, der nok har været en alm. hverdagsspise.

Der var ingen fast skomager i byen, og træsko „tilvirkedes ikke“. Der var et kalkbrænderi, som „vanligen producerer omkr. 60 tdr. meelkalk af muslingeskaller. Intet teglbrænderi, intet pottemageri, intet garveri, ingen mølle til meelmaling alene. 1 mølle til meel og grynmalning. Der males årligt omkr. 1200 tønder korn. Der er ingen valsemølle og ingen papirmølle.“

Skolen i 1834 lå over for præstegården og var meget primitiv. Der undervistes mellem 166 og 170 børn.

„Da der ingen træer er, og da klyne ikke er nok til at give varme om vinteren, må en del brændsel indføres. Endv. en del sæd og foder, da øen ikke kan klare sig ved egen drift.“

I en liste over folk, der efter stormfloden har fået offentlig hjælp, ser vi følgende navne af kendt oprindelse: Niels Madsen Uldal, (hvis tipoldefar lå i konstant strid med pastor Engelstoft), Niels Jessen Kromann, efterkommer efter øens første herberg-ejer, Jes Anthonisen, Sonnich Madsen og Thomas Mathiesen Thækker.

Lad os hente et par oplysninger til fra netop disse år. Vi afskriver følgende „fra Ribe Amt, 1830“:

„Fanø har et folketal på 2700 sjæle. Heraf regnes 1700 til Nordby Sogn og 1000 sjæle til Sønderho Sogn. Folkemængden tager årligt til, og beboerne udmærke sig ved flid og virksom-

hed. Efterhånden som skibsfarten tager til, aftager fiskeriet, der omkring 1760 var eneste næringsvej. (Næppe korrekt.) For tiden har Sønderho kun fire-fem små fiskerbåde med en besætning af 6 til 7 mand, Nordby derimod 13-14 store både med 10-12 mand. Mandskabet er dels bønder, som i fiskeriet finder en god bihjælp til at bestå; dels f. eks. i Sønderho ældre mænd, som ikke længere kunne lade sig hyre med skibene, dels også småfolk, som blot leve af fiskeriet, og hvoraf så mange gives i Nordby.

Sønderho fik imidlertid snart et stort forspring for Nordby, da der omkr. 1780 byggedes mange skibe på øen. Ved krigens udbrud ejede hint sogn alene 80-90 skibe med store og små. Årene imellem 1800-1807 var især en gylden tid, og mange erhvervede sig en ikke ringe formue. Men krigen udbrød, næringerne standsede, flere skibe blev tagne af fjenden, andre på det offentliges vegne rekvirerede til Norge. Da freden kom, tænkte enhver, som havde mindste glimt af håb, igen at få noget at virke med, og efter nogle få år sås skibsbyggeriet atter i sin forrige betydelighed.

Skibenes drægtighed er meget forskellige, fra 1½ til 25½, ja 30 Kom.Læster. Over hovedparten af skibene er under ti læster 11 fra 15 til 20 og 5 over 20. I den senere tid er skibene bygget større end førhen. De mindre skibe farer til Føhr og Sylt med brændsel, hø og korn fra hertugdømmerne til øerne. Atter andre farer fra Høyer, Tondern og Ribe til Altona, Hamborg og Bremen. (Dette gjorde Lille Jes.) De mindste bringer gulvsand til Ribe, eller løber ind og ud af åen med hvad der ind- og udskibes fra denne by. Man kalder disse lægtene. De større skibe søger fragt, hvor den er at få, til Norge, England, Holland, København etc. Kun en enkelt farer til Frankrig og Middelhavet. (Dette var min tipoldefar, Peder Hansen Brinch, Peder Thomsens fætter.)

I Nordby har skibsfarten altid været af mindre betydning end i Sønderho, måske fordi fiskeriet her falder lettere og således begunstiger mange småfolks nedsættelse. I Sønderho drives fiskeri kun af nød, da udsejlingen er besværlig. Der findes i Nordby enkelte sætskipper, hvorimod i Sønderho slet ingen. Nordbyskipper sejler meget til Hamborg med gryder, i Søn-

derho handles ikke med gryder. Under krigen og ved søskaderne har nordbyerne ikke lidt så stort tab som sønderhoerne, men havde ikke heller så meget at tabe.

Nordby har med hensyn til velstand i lang tid stået tilbage for Sønderho, og har den nogen sinde haft fortrinnet i så henseende må det have været i den tid, fiskeriet var hovednæringsvej.

Egentlige havne har øen ikke, men ved Nordby er en smalle langs med landet, som, om forfatteren mindes ret, kaldes havn. Sønderho mangler denne fordel. De fleste skibe ligger hjemme om vinteren, dels i Nordby havn, dels ved Sønderho, på hvilket sidste sted de staves tæt op til hinanden ved strandbredden, men må bevogtes meget nøje i storm og højvande, at de ikke skulle beskadige hinanden. Sjældent ligger noget skib borte i Husum eller København, da man befrygter de bekostninger, hjemrejsen til lands ville forårsage, og tillige har lettere ved at proviantere skibene hjemme.

Skibsbyggeriet på Fanø har hidtil været afbenyttet til egen fornødenhed. Skibene mangler al udvortes sirlighed og rigtig dannelse, men stærke er de! De bygges efter øjemål, da bygmestrene ikke forstår at tegne eller levere form til et skib. Brænde- og grydehandlen driver skipperne for egen regning. Den øvrige handel er højst ubetydelig, men har før været i bedre gang.

Øens tvende kroer har egentlig alene privilegium dertil. Før krigen havde Fanø en købmand ved navn Jakobsen, som stod i meget udstrakte forbindelser med udlandet. Denne mands driftighed har gavnet omegnen uendelig. Selv ejer af flere skibe og pakhus, såvel på Fanø som i Varde, kunne han undertiden sætte hele øens folkemængde i bevægelse.

Han var født en Fanniker, begyndte med lidet og endte med stor rigdom. Nu er han død, men hans navn vil altid med erkendtlighed nævnes af fannikere. Et gravsted ved siden af den ensomme sandvej mellem Nordby og Sønderho betegner hans hvilested og står meget passende der, for at minde hans landsmænd om det skridt, de endnu har at gøre, for at hæve deres havnebyer til blomstrende handelssteder.“

(En broder til denne købmand Jakobsen blev kort før 1800 præst i Darum, hvor der i „fra Darum Sogn“ står en hel del at læse om denne dydige og „strenge“ pastor Jakobsen.)

Da Mette Cathrine og Hans Frederiksen blev gift, var ikke færre end 691 ud af 1003 personer i landsbyen søfolk med tilhørende husstand. Hvad var resten, og hvad lavede de? Under rubrikken „de som leve af handel og varers omsætning“, må vi vel forstå en form for købmænd og erfarer således, at der i 1834 var to købmænd i byen med en samlet husstand på 10. Endvidere var der 24 pensionister og 26 „almissenydende fattiglemmer“, hvilket synes en ret stor del! Endvidere var der 3 daglejere, som også var slettere. Dette synes os til gengæld et lille tal, når man tager i betragtning, hvor meget hø, der skulle høstes i et samfund med 1000 indbyggere.

Endvidere ved vi fra 1834, at der – trods beskrivelsen i „Fra Ribe Amt“, – var kommet frugttræer i byen. Den rigelige humle gav rigeligt øl, og der bryggedes ca. 1 gang månedligt. Man kunne også sidde længere oppe om aftenen, da lysene var blevet bedre, (omend ikke meget!) Man brugte tælle af de slagtede dyr, og som støbetøj brugtes tit loftsstigen til at sætte spilerne i. Vægerne blev lavet af bomuldstråd, som sattes på en spiler, og man kunne lave tykke eller tynde lys efter behov.

I november eller tidligt i december slagtedes der, og ved denne tid spistes der fersk kød, til befolkningen blev næsten syge deraf. De tre slettere har haft travlt, aner man. De sled og puklede for et par skillinger ude i „æ stuet“, og otte dagslet blev udført på kun 4–5 dage. Bagefter lå sletterne, ømme og udmattede af overanstrengelse i sengen, inden de kunne tage fat igen.

Festerne blev sikkert hyppigere med den stigende velstand. Tit foregik de i hjemmene, og adskillige huse var indrettede således, at skillevæggene kunne tages ned, så to stuer blev én. Det gav god danseplads.

Ude hos Jes var der megen ungdom foruden det nygifte par. Mathis Knudsen begyndte at „gå i råd“ hos den næstældste, Karen. Der var fortællinger i „æ mørkning“, sikkert flere gange ugentligt. Vi ved, at de sang meget. P. Klemmensen fortæller i

Esbjerg Folkeblad 1896 om sådanne aftener og nævner en poesibog i familiens eje. Den stammer fra 1826, og det var altså disse sange, der gik igen i trediverne. Desværre ved man ikke, hvor poesibogen er, men Klemmensen nævner nogle viser. Man kan undre sig over at høre, at en hyppig sang var Oehlschlægers „Underlige Aftenlufte“. Det virker anakronistisk, men jo langt fra ude af trit med sømandslivet. Af andre viser kan nævnes „Den Sjømand er saa lidet estimeret“ og „Syv Aar er det, siden jeg skued mit Land“, „En Jæger gik at jage“, „Jeg var en ung Sjømand“, „Matrosens Rejseeventyr“ og „En Sømandsbrud“.

Tit og helst ville de have noget dystert, så de unge piger gøs, og den belevne bejler beroligende kunne lægge armen om hendes skulder. Således anfører Klemmensen, at man hyppigt sang og kunne alle versene udenad til Oehlschlægers „Sigvald og Thora“. Den har sat de tilstedeværende i den rigtige stemning. Sigvald har „dåret“ Thora, han slider sig fra hendes „ømme, elskovsfulde bryst“, rejser så bort til fremmede lande og overlader Thora til hendes skæbne. Efter mange års omflakken kommer Sigvald tilbage, og dreven af samvittigheden, går han en aftenstund til Thoras by. Det er silde, da han når byen, og alle er i seng. Han hører da en gravende lyd på nært hold, går efter den og kommer ind på kirkegården, hvor han træffer den gamle klokke og graver. Dette var så godt som nogen „grabbese“, og alle har sunget med ligesom senere til „De norske lodser“. Vi tillader os for stemningens skyld at citere de sidste vers af dette bloddryppende hovedskalsdrama:

„Hvem, spurgte Sigvald, skal begraves her,
ved skumle benhus? – Du ham sagtens kender,
gensvarte karlen, det den morder er,
som dræber sig af frygt for bødlens hænder.

Den jord, der er så stenet og så hård,
den har ej været gravet meget længe. .
Der er nu svundet hen ti lange år,
fra sidst jeg redte her de dødes senge.

Det var en dejlig pige med sit barn,
hun tog i raseri sig selv af dage,
da faderen, som var et nedrigt skarn,
løb bort og spotted hendes klage.

Bleg Sigvald stod som gravens kolde sten!
Hvad héd hun, skælvede hans brudte stemme.
Hun hedte Thora! Det er hendes ben,
som her jeg kaster ud af gravens gemme.

Hult Thoras hjerneskal mod muren klang,
og nu et ben, nu et igen, nu atter!
Fra Sigvalds pande dødens perle sprang,
bag kirkemuren hørtes sælsom latter.

Hans hoved tumlede mod murens sten,
og skyldigt blod de blege vægge malte,
tre dråber blod faldt ned på Thoras ben,
dybt kirkeklokken slog, og hanen galte.

Forgæves kalker man den skumle mur,
blodblomster vokser stedse fra sin kime.
Ved midnatstid det stygge dødninguhr
fælt minder morderen om hævnens time.

Når visen medtages, skyldes det bl. a., at det må være en kendsgerning, at mange af de kvinder, der aldrig kom bort fra øen, har hentet lidt af deres livsmønster og opfattelse af tilværelsen uden for øen igennem sådanne viser. To børnebørn af Jes'es døtre skulle få navnene Sigvald og Thora! (Jeg skylder her en tak til Dansk Folkemindesamling, som skaffede mig denne glemte vise.)

I stuerne herskede en blanding af gudsfrygt og sort overtro. Begge kom til udtryk i „æ mørkning“. Var man i nød, anræbte man alt, hvad der udefra kunne hjælpe. „Man vidste“, f. eks., at julenat, når klokken var tolv, stod dyrene i stalden på to ben, og de talte. Inde i stuen sad folk musestille og troede, de hørte noget. Når et uvejr trak op mod aften, lagde mange mænd et

kors i staldøren eller tegnede det på døren, inden de gik ind i huset igen. Det holdt nok djævelen væk fra båd og stald.

Foruden de normale hjemmeaftner i „æ mørkning“ havde man følgende, som P. Klemmensen beretter om:

„En anden slags sammenkomst var kartegilderne. Dengang lavede fanøpigerne selv tøjet til gangklæder, møbelbetræk og sengeklæder. I de lange vinteraftner efter thetid var det pigernes bestilling at karte ulden. At sidde ved dette skrattende kartearbejde i ugevis de lange aftener blev for kedeligt, og så slog flere piger sig sammen og tog kartningen i omgang. I det hjem, hvor kartningen skulle være, mødte pigerne til bestemt tid, og snart kom også de unge sømænd for at yde deres bidrag til den fælles underholdning. Tiden gik så med sang og fortællen. Letfærdige og skidne viser har jeg aldrig hørt foredrage ved disse sammenkomster, der virkede til nytte og fornøjelse, men nu ere ophørte . . .“

Dengang, omkring Mette Cathrines bryllup, var der glade farver, liv og almuepræg i stuerne. Senere med missionsvæsnets dystre toner blev alle vægge, alkover og kister med de glade farver malet gullige eller skiddenbrune, og således stod husene i vor generations barndom. Men om disse stuer ender P. Klemmensen:

„For 3–4 årtier siden var det almindeligt, at der var malet vers og bibelsprog over døre og alkovesenge, men jeg kan kun mindes ét, der lyder således:

Her lever jeg med Gud fornøiet;
Jeg slider Tiden, Tiden mig.
Jeg Evigheden har for Øiet,
thi alting her er skrækkelig.
Af Jord er jeg, af Jord min Hytte;
Vel er det, man har Haab at flytte!“

Vi efterlevende må med sorg konstatere, at den gamle befolkning var så stolt og selvstændig, at den gav lige så lidt af sit væsen til andre, som de selv intet ønskede. Ingen afskrev versene. De mange farver og vers er gået under i tidens stormflod, skønt de utvivlsomt havde kastet lys over befolkningens kulturliv.

KAPITEL XIII

Jes lægger op

Som en Job med bryn af buske
gik han ture med sin stok,
han, som ingen sjæl kan huske,
nogle dog hans børneflok.

Gik til havnen, så mod Ribe,
stod på „Kræmmerbjerget“'s top,
tilså svigersønners skibe,
dels for anker, dels lagt op.

Jes viste Hans Frederiksen den samme hjælpsomhed, som han selv var blevet vist af Peder Thomsen. Han forærede helt eller delvis sin skønnert „Lise Augusta“ til svigersønnen, som sejlede med den et år. Så havde han det store uheld at forlise skuden i en forrygende storm d. 11. marts 1835 på Nordby Strand. Folkene blev reddet og kunne vade i land. Jes selv sejlede stadig, og alt imens blev møllen passet af Frederik Lauridsen, som gennem en menneskealder havde malet korn for Sonnichsens. Til sidst blev han dog træt, trak sig tilbage og døde kort efter.

Naturligt nok overtager nu sønnen Laurids Frederiksen faderens part og kværner videre. I 1838 synes Lille Jes, det kan være nok, og sælger sin andel af møllen til Laurids for 2400 Rdl. Få år efter, nemlig i 1842, går Lille Jes i land, 57 år gammel. Her blev han sine sidste, glørværdige 23 år, fuld af aktivitet.

Møllen var således efter præcis hundrede år i familien Sonnichsens eje gået på andre hænder, men den blev der ikke længe. Sønderho var tætbefolket. Der var aldrig ret langt til nabohegn og hus, og hegnene var ikke høje. Man sprang over og gjorde kur til nabos datter, selv om hun meget tit var kusine, måtte være det, da der ikke var andet end familie i byen. Laurids havde en meget køn datter, Anna. En alvorlig pige med et smukt, langagtigt ansigt. Lille Jes havde en søn, der som den eneste i flokken ikke kom til at hedde slægtsnavnet Sonnichsen, men stadig gik på patronymikon og således kom til at hedde Peder Thomsen Jessen. Han sprang over hegn, friede til den kønne

Anna og fik hendes Ja. Brylluppet stod kort efter Tre-årskrigen i 1853. Således kom møllen tilbage til slægten, idet Peder blev møller. (Man undres i den forbindelse, at ikke Lille Jes tog begheden med i sin dagbog!)

Anne og Peder Jessen fik efter ret sonnichsenslik et anseeligt antal børn, som blev berømte i byen for deres kønne ydre. Særlig „æ møllepiger“ gik der gny af langt ind i dette århundrede. De var Anne Nielsine, gift med Peder Frederiksen, Anne Petrea, gift med Anthonis Thomsen, Maren, gift med snedker Holdt, og Lene, gift med kaptajn Winther. Peder Jessens søn, Jes Sonnich Jessen, blev ligeledes gift med sin egen slægt, dog ved forskydning med en generation yngre. Hun hed Karen Knudsen og var barnebarn af Store Karen Knudsen.

Denne Peder Jessens og Annes søn, Jes Jessen, forliste under meget triste omstændigheder med sin tremasters skonnert „Eliza“ ved udsejlingen fra Leith i Skotland. Han døde efter kun ni års ægteskab fra hustru og stor børneflokk. Jeg medtager dette som hørende til Lille Jes' es historie, fordi han var hans barnebarn, og fordi jeg på min vandring igennem Esbjergs gamle aviser fandt følgende i anledning af forliset fra 1899:

„Natten mellem d. 1. og 2. Okt. 1899 forliste tremastet skonnert „Eliza“ i England. Enhver Sandsynlighed for at nogen som helst af Mandskabet har reddet Livet er nu desværre borte. Styrmanden, P. L. Frederiksen af Sønderho, har efterladt sig Enke med 3 smaa Børn, den mindste 15 Maaneder. Disse befinder sig nu i yderste Armod og kan kun paaregne en aarlig Understøttelse af 84 Kroner fra Sønderho Enkekasse. Vi anmoder indtrængende enhver, der har Evne dertil, om at hjælpe her.

Esbjerg og Fanø d. 10. Okt. 1899.

Fabrikant P. Brinch, Grosserer B. Christoffersen, Grosserer M. K. Brinch, Læge Th. Brinch, J. M. Knudsen, Skibsfører, Sønderho, M. P. Knudsen, Esbjerg, Læge Rosenquist, Sønderho, Pastor Knudsen, Sønderho.“

*

Efter at „have skejet ud“ (= gå i land) blev Lille Jes klitfoged, toldfuldmægtig og skibsreder, en tid lang også strandfoged. Det

var Jes'es fader, der begyndte klitbeplantningen omkring 1792. Han beplantede hele distriktet omkring „æ Hø'en“ og indefter, hvilket derfor blev døbt „æ lådden Bjerre“. Han plantede især marehalm og hjelme.

I 1856 døde broderen Store Jes og med ham en æra. Han havde været slægtsoverhoved. Nu blev det Lille Jes. Han sad hjemme med sine mange regnskaber og tog del i alle sine sønners og svigersønners skuder, som han havde part i. Han førte dagbog over disse, som vi senere kan se. Tab og forlis gik i de år som bølger over øen og slægten, og utallige er de gange, hvor den talrige familie har mødtes i sorg hos overhovedet øst for møllen.

Man udsatte sig i midten og sidste halvdel af forrige århundrede for stor fare ved at drage på langtogter. Byens skipper vovede sig helt om på den anden side af kloden og var væk fra familierne i årevis. Det gik dog først rigtig løs i Jes'es børnebørns tid. Lille Jes kom til at opleve beretninger og breve hjem fra disse eventyrrejser. Megen skrivelyst har han næppe haft, idet hans dagbog trods de enorme muligheder kun gengiver tørre data og hverken fremviser temperament eller situationsfornemelse. Han havde ikke i sin pen nogen sans for livets store, muntre som sørgelige tildragelser. Det hele blev til vind og vejr, høst og slagtning. Netop denne sans for praktiske sagligheder har vel gjort ham til folkets tillidsmand samt vejleder for de yngre søfolk og redere.

Forlisene var uhyggelige. De høje barkskibe og skonnerter krævede også meningsløse menneskeliv, når søfolkene på den slingrende skude faldt ned fra ræerne og slog sig ihjel eller fordærvet på dækket. Eller faldt over bord. I et enkelt tilfælde ramte en faldende matros sin kammerat på dækket og slog ham ihjel. Selv blev matrosen gjort til krøbling for livstid. Endvidere måtte søfolkene kæmpe mod sygdomme derude, som tog et svimlende antal unge og midaldrende mænd. Det var for det meste skørbug, malaria og gul feber, der gjorde indhug i mandskabet. Min næste bog, der er „Villa Jens'es“ fængslende beskrivelse fra den tid, har mange detaljer desangående.

I Jes'es sønners og svigersønners tid gik det til at begynde

med småt. Nok sejlede man med risiko og med livet som indsats, og nok stod der hjemme død at læse i mange ansigter og over mangen dør, men tallene var relativt små sammenlignet med sidste fjerdedel af århundredet.

To af Jes'es døtre blev ramt særlig hårdt, nemlig søstrene Karen, Store og Lille Karen. Det synes os næsten, som om disse to stakkels kvinder med magnetisk kraft har draget tragedie og forlis imod sig. Ellers var slægten i mange år forskånet. Ikke mange af Jes' forfædre havde sat livet til derude, og en tid syntes også han at skulle forskånes. Men så ramte lynet, gang på gang. I 1854 mistede han sin elskede, yngste søn, Niels, i New York. Der var sorg og familiebøn i huset ved møllen. To år senere mistede han sin store bror, Jes, dog efter naturens orden. Han var 79. To år senere mistede han sit næstældste barnebarn, Jens Frederiksen, der forliste i 1858, kun tyve år gammel. Hans Frederiksen og Mette Cathrine var meget gudfrygtige folk, og der var stor gravkomsammen ude hos dem med bøn og salmesang. Der var altid mindehøjtidelighed, når søfolk forliste og ikke kunne begravnes. Dette møde står omtalt i dagbogen.

Flere tragedier ramte ikke familien, mens overhovedet Lille Jes endnu var i live. Tværtimod! Det gik i årevis med nye og større skuder, med trivsel og opdrift. Og på den tone klingede Jes'es spændende tilværelse ud. (Om hans død, se „De kom til verden“ s. 67.)

Meget havde han hørt om øen igennem sin næsten 80 år lange tilværelse. Han kunne øens historie udenad og havde selv været med til at berette for børn, børnebørn og få oldebørn.

Han var velstående til sin død. Det berettes om ham, at han havde ønsket jordpåkastelse med sin egen sølvske, der havde hans initialer. Denne ejes nu af hans oldebarn, Sigfred Thøgersen, Sønderho. Om personen Lille Jes er berettet mange ting, som ikke er til at bevise eller modbevise og derfor hører hjemme til allersidst. Man sagde, han var meget velbegavet og havde forretningstalant. Han forstod sig på den kunst at få en daler hjem, når han gav en krone ud. Han var uhyre hjælpsom over for sin familie og over for byens børn i det hele taget.

Fejl havde han som alle andre. Af de mindre smigrende ting, der berettes om ham, var, at han „godt kunne være sur.“ Han funderede en del over tilværelsen og sit helbred, havde en eller anden form for „sten“, og de ældste i slægten påstår, at denne arvedes. Man talte om „Lille Jes' es sten“. Endvidere hørtes det, at han var „kattevenlig“ og talte sine fjender efter munden, fordi han ikke godt tålte strid. M.h.t. hans meget interessante „testimonner“ henvises til „De kom til verden“ s. 74.

Når døden indtraf, og liget var anbragt på sit „rugleje“, skulle der bydes til begravelse. I 1865, da Jes døde, ved vi, at mere end den halve befolkning var inviteret med til salmesang og gravøl. En ung pige af slægten blev traditionelt udstyret med en såkaldt begravelsesstok (den findes nu på Nordby Museum), som hun gik rundt i byen med for at byde til begravelse og sammenkomst bagefter.

*

Lad os tænke os Jes på aftentur et par år, før han døde. Måske om til „æ Kårwbjerg“ oppe bag skolen, som byggedes i 1856. Derfra, eller fra havnen, så han ud over den by og den ø, hvis historie han kendte til bunds – med et godt mål af legende til. Øen var ved at lugte af storhed. Da han begyndte at gå i skole over for præstegården omkring 1792, var Fanø fattig, mørk og primitiv. Han så den nu på tærsklen til storhed, men han skulle ikke komme til at opleve denne storhed. Ej heller, at hele herligheden skulle kulminere ca. 30 år senere. Han, der selv stod som en slags tidsmæssigt midtpunkt, opnåede faserne kamp og klimax, – ikke forfald! Hvert hus havde sin historie for ham, og i hver stue var der blod af hans blod.

Ca. 35 år senere var det hele slut, – et sejgt eventyr med menneskets stærkeste og bedste egenskaber som stædige aktører, der aldrig ville tillade tæppet at falde. Befolkningen var i løbet af ca. 225 år krøbet fra enevældets uselvstændighed over primitiv, livsfarlig og vaklende uafhængighed til langsom velstand, – trivsel, indpodet stolthed og nationalbevidsthed, – så kollaps og pludselig affolkning. 50 år efter den egentlige storhedstid, – mine bedsteforældres, – var der kun ulmende gløder tilbage af

en ild, som den øvrige verden i sit dynamiske pres ikke fandt varm nok!

Ca. 150 år efter det historisk set så betydningsfulde køb af øen, hvor folket lige inden, magert og udpint, havde frygtet at „blive sat på porten“, skulle de alligevel som slutfacit se sig nødsaget til at pakke deres bylter sammen, og denne gang give definitivt op.

Jes havde filosofiske tendenser. Har han tænkt og grublet på sin aftentur oppe ved klitten bag skolen? Har han set syner af genfærdet, de gamles spøgelse og nattesøvnforstyrrelser, den Herremand fra Trøjborg, som drog fra Ribe med uforrettet sag, men med hævn i tanken? Har han set dette knokkelskræmsel bygge en stor by lige over for Fanø med de penge, han dengang ikke fik brugt? Så han Esbjerg, eller anede han dødsstødet? Havde indsatsen været i rimelig forhold til udbyttet, tænkte han måske. Støvgammel var han da. Han vraltede hjem og drømte i sin tætseng om

„Stormfloden og det sidste endeligt“

Først stampes der mod bitter vind,
da øen var til leje,
så sætter bedre tider ind,
og fæstet jord blir eje.

I tvende sekler kæmpes hårdt,
og mangan mor blir enke,
mens søn og fader rives bort
fra nadverbordets bænke.

Dog trives de, – og hverdagsnorm
blir snart til faste skikke.
Så længe brise følger storm,
fortvivler folket ikke.

Naturens viser drejer rundt
med sejge træk i starten;
ved daggry dvæler hvert sekund,
mod aften øges farten.

Men viseren fik sat sit mål
i bane som planeter,
uroeligt dirrer skæbnens nål
på øens barometer.

*

En nat stod ebbe ud i flod,
og varsler lå i skriget
fra mågerne, som nys forlod
det nye kuld ved diget.

Den klamme tørv slår blålig gnist,
mens nattevinden vender;
den puster ilden ud til sidst,
som ingen mere tænder.

De døre, som har knirket før,
er lukket tæt for natten,
og der er ingen hund, der gør,
og ingen mælk til katten.

De gamle lægger sig så brat
i lyset af en klyne
og folder hænderne til nat
på deres kolde dyne.

Den skæve klok fra fædres tid
er ikke bleven trukket, –
– uænset står den sidste bid
og kaffen halvvejs drukket.

De hvide klæder er lagt frem
og glattet ud til brugen.
De sidste, der skal bære dem,
har bredt dem ud på dugen.

I loen vejrer dyr forlis
og skutter sig i tågen,
som siver ind ad spræk og flis
og holder angsten vågen.

Og bogen med sin spændelås
kan endnu ses på bordet.
Før sengetid ku' det vel nås
at dvæle lidt ved ordet.

En skipper sad og læste før,
men stemmebåndet driller,
og perlesnor af tåreslør
har lagt sig på hans briller.

- Hans korte læsning ender med,
at de blev lagt på pletten
i „Åbenbaringen“ det sted,
hvor der står „syv, vers tretten“.

Hermed slutter min trilogi over de gamle slægter. Med beklæm-
melse indser jeg, at sidste bind burde have været det første.

Linjerne Brinch & Sonnichsen:

1

PEDER HANSEN BRINCH & KAREN SØRENSDATTER
(1695–1743) (1700–1744)

2 a

HANS PEDERSEN BRINCH
(1731–1821)
g.m. *Anna Jesdatter*
(1739–1807)

2 b

**ANNA PEDERSDATTER
BRINCH**
(1720–1806)
g.m. *Thomas Sonnichsen Møller*
(1717–1780)

søskende

3 a

PEDER HANSEN BRINCH
(1767–1826)
g.m. 2. gang = *Lene M. Sørensdatter*
(1793–1831)

3 b

PEDER THOMSEN MØLLER
(1744–1816)
g.m. *Maren Jørgensdatter*
(1743–1806)

fætre

4 a

PEDER P. BRINCH
(1817–1899)
g.m. *Mette Jesdatter*
(1821–1914)

4 b

SONNICH PEDERSEN MØLLER
(1767–1807)
g.m. *Karen Pedersdatter*
(1766–1836)

halv-
fætre

5 a

HANS P. BRINCH
(1848–1891)
g.m. *Hedevig Tækker*
(1848–1906)

5 b

ANNA SONNICHSDATTER
(1788–1825)
g.m. *Lille Jes Sonnichsen*
(1785–1865)

trediedel-
fætre

6 **DATTEREN** = 4 a
g.m. 4 a **SVIGERSØNNEN**

Hvoraf fremgår, at min bedstefar, *Hans P. Brinch*, på den ene side bliver en generation ældre end sin egen moder og $\frac{1}{3}$ fætter til sin mormor!!!!!!

Jes'es dagbog

*Det kursiverede i parentes
er forfatterens tilføjelser*

JULI 1849

- d. 9: Vinden nordvest. – Vore bier sværmede for første gang i år.
- d. 12: Vinden nord, nordvest. – Jens Svendsen og Peder Holm (*af Nordby*) gik til søs. Begyndte at slå græs på Oles ovre i dag.

AUGUST

- d. 5: Vinden nordvest. – Godt vejr. Slået resten af engen af soldaten (*som han havde indkvarteret*).
- d. 9: Sydlig vind. – Godt vejr. Vor soldat afrejst. Om aftenen sydøst vind.
- d. 10: Vestlig vind. – Grå luft med lyn og torden. Efter rygter er Rothe (*chef på et krigsskib*) afsejlet til København (*det var jo i krigsårene*).
- d. 14: Vestlig vind. – Stormligt med højvande. Fik brev fra Jens Svendsen fra Odense, var klar til at afgå. Høstede rug i dag. Vestlig vind om eftermiddag. P. Brinch kom ind (*i havnen med sit skib*).
- d. 15: Sydøst vind. – Noget bedre i vejret.
- d. 16: Nord, sydvest, bekvem kuling.

SEPTEMBER

- d. 17: Nord, nordøst vind med regn og kulde. Svigersøn Peder hjemkom.

OKTOBER

- d. 10: Sydlig vind med kulde og regn. Begyndte at tømre ved vort hus.
- d. 11: Østlig vind. – Frisk kuling. – Nattefrost.
- d. 23: Vest, sydvest med regn og tåge. Peder afrejste.

NOVEMBER

- d. 6: Syd, Sydvest til vest. – Stormligt. Højvande. En mærkelig nat med lyn.

DECEMBER

- d. 10: Sydøst, vest. – Frisk kuling. Jens Svendsen kom vel ind i Nordby havn.
- d. 31: Året 1849 til ende. Jes J. Sonnichsen. Til vitterlighed N. J. Sonnichsen. (*Sidstnævnte er broderen, Lloyds Agent. For dem begge har det været noget højtideligt at afslutte året*).

JANUAR 1850

- d. 25: Vest, nordvestlige vinde med tåge. Intet solskin på Povlsdag. (*Dette har sikkert været antaget som varsel om et eller andet*).

FEBRUAR

- d. 6: Vest, nordvestlig, frisk kuling, lav barometerstand.
- d. 7: Vest, nordvestlig vind. Højvande.
- d. 9: Vest, nordvestlig. – Stormligt vejr; om natten en orkan.
- d. 10: Nordvest. – Stormligt med byger og meget højvande.
- d. 11: Sydvest. – Godt vejr om aftenen, senere regn og blæst, om natten en orkan. Storm.
- d. 12: Vind til vest, nordvest med svær storm og meget højvande.
- d. 13: Nordlig vind. – Blevet bedre vejr, lidt frost og sne.

MARTS

- d. 3: Vestlig vind, bekvem kuling. Svingersøn P. Brinch en tur hjemme fra Vejle. Han har haft megen storm på rejsen hertil.
- d. 7: Nord, nordvest. – Gråluft og kulde. Har haft skibsfolk til skibet at udtakle.
- d. 11: Nord nordvest. – Orkanagtig storm med mange haglbyger.

APRIL

- d. 4: Syd, sydvest med regn og tåge. Begyndte at grave ved skibet (*det havde været på land vinteren over*).
- d. 8: Sydøst. Tiltagende kuling. Svingersøn Mathias Knudsen gået til søs.

- d. 30: Fik vor sidste valrug (*sommerrug*) sået. (*Her intet om vinden*).

MAJ

- d. 6: Nordvest. – Godt vejr, Bekvem kuling. Fiskerne går til havs.
- d. 11: Sydvest. – Storm om natten. 6 mand fra Nordby omkom på en fisketur.
- d. 17: Øst, sydøst. – Stærk kuling og kulde. Datter Mette rejste (*for at besøge manden på sit skib – P. Brinch*).

JUNI

- d. 4: Nord, nordvest. Godt vejr og med varme. Fik vor sidste gødning ud. Jævnligt regn.
- d. 11: Vest, sydvest, bekvem kuling. Mathias Knudsen vel ankommen til Norge.
- d. 12: Vest, nordvest. – Gjældet (*taget på kredit*) $\frac{1}{2}$ tylt undermåls brædder. – Datter Karen afrejst i aften til Norge (*til manden Math. Knudsen*.)
- d. 25: Vest, nordvest. – Skyet. Sejlede op (*til Tjæreborg*) efter vores brændsel.

JULI

- d. 7: Syd, sydøst til syd, sydvest. – Godt vejr, lidt regn. Her går rygter om fred (*efter tre-årskrigen*).
- d. 9: Nord nordvest. – Storm. Fred med Preussen!
- d. 11: Nord, nordøst. – Bekvem kuling, begyndte at slå græs på Oles ovre.
- d. 12: Nordøstlig. Godt vejr. Bierne sværmede.
- d. 13: Sydøstlig. – Varme og godt vejr. Jens Svendsen (*sviger-sønnen*) afsejlet.
- d. 20: Vest, nordvest. – Frisk kuling. – Et slag i Storebælt.
- d. 25: Vest til nord. Slag ved Slesvig.
- d. 26: Syd om til vest, nordvest. Regn og blæst. Slog græs i fortet.

August og septemberblade mangler.

OKTOBER

- d. 1: Syd, sydvest. – Godt vejr. Fik slået i dalen.
- d. 4: Sydøst. – Om eftermiddagen hørtes fra kl. 6–7 en svær kanonade. Ende på . . . . . (*krigen*).
- d. 5: Vest, nordvest. – Storm, lyn og torden. Meget højvande. Om natten gik vinden til nordvest.
- d. 8: Vest, nordvest. – Storm med store byger. Højvande.

DECEMBER

- d. 5: Nordvest. – Bekvem kuling. Jens Svendsen vel ankommet til Nordby.
- d. 19: Vestlig vind. Rimtåge. Brand i Hans Brinchs . . . . . (*ulæseligt.*) (*Hans Brinch var „Sørøveren“'s ældste søn.*)

JANUAR 1851

- d. 12: Sydvest. – Med tåge. Hans Frederiksen gik til søs fra Aarhus. – Højt barometer. (*H. Fr. var ældste svigersøn.*)

FEBRUAR

- d. 3: Syd, sydøst. – Bekvem kuling. FRED I LAND OG RIGE.
- d. 19: Vest, nordvest. Stormligt med højvande. Mange skibe er flydt ud af renden (*hvor de har været oplagt om vinteren*).

MARTS

- d. 1: Nordlig vind. – Svær storm, hård frost. -
- d. 9: Sydlig vind med stærk frost. Konfirmation.
- d. 14: Sydvest til syd, sydøst. – Godt vejr. Svigersøn Thomas Meinertz's skib blev sat i vandet.

APRIL

- d. 9: Nordøst. – Vort første lam født. Jens Svendsen og Ths. Meinertz afsejlet (*fra Sønderbo*).
- d. 13: Øst. – Søn Jens (*lille Jes' Jens*) og svigersøn Søren Brinch skulde være afsejlet herfra, men kunde ikke komme ud.
- d. 15: Sydøst og anløbende vinde. Jens og Søren kom endelig til søs. Meget regn.
- d. 26: Nordlig vind. – Godt vejr. Fik vores gris hjem.

MAJ

- d. 23: Nordvest. – Frisk kuling. – Jens Svendsen kom til Ribe. – Anne var med.
- d. 24: Nordvest, stiv kuling. Mathias Knudsen ankom til Ribe fra Norge.

JUNI

- d. 2: Vestlig vind. – Noget mildere vejr. Fik vores kær på græs.
- d. 14: Nordvest til vest, nordvest, frisk brise. Mathias Knudsen afgik til søs fra Ribe.
- d. 15: Vest, nordvest. – Bedre vejr. Biskoppen prædikede her i kirken.
- d. 21: Vest til sydvest. Godt vejr. Første dag med rigtig varme.
- d. 27: Vestlig vind. – Om morgenen stille. Mathias Knudsen ankommer fra Norge.

JULI

- d. 12: Vestlig vind. – Bekvem kuling. Mathias Knudsen gik til søs.
- d. 13: Vestlig vind. – Gråluft. Regn. Bekom en sværm bier.
- d. 16: Vest, nordvest. – Frisk kuling. Bekom atter en sværm bier.
- d. 28: Syd, sydvest. Frisk kuling. Solformørkelse kl. 4 eftermiddag.

AUGUST

- d. 13: Syd, sydvest. – Stille vejr med varme. Mathias Knudsen afsejlet. Fik vores eng slået.
- d. 18: Nordøst. – Megen regn. Jens Svendsen gik til søs.
- d. 22: Vestlig vind. – Godt vejr med varme. Høstet valrug i stortoften.
- d. 26: Vestlig. Stormligt. Kom godt hjem med vort brændsel fra fastlandet.
- d. 31: Nordvest med byger. Jens Svendsen kom vel hjem fra England.

SEPTEMBER

d. 26: Syd til sydvest. Jens Svendsen gik til søs.

OKTOBER

d. 7: Vestlig. Plantning af helme begyndt. (*Jes var Klitfoged*).

d. 22: Sydøst om eftermiddagen. Vest, nordvest. Mathias afrejst.

NOVEMBER

d. 5: Nordlig vind. – Stormligt. Søn Jens afrejst til Vejle (*hvor hans skib lå*). Samme dag kom Jens Svendsen hjem (*på besøg*) fra Vejle.

d. 23: Nordlig, men stille. Mathias indkom i havnen.

DECEMBER

d. 7: Vestlig vind. P. Brinch kom ind til Nordby.

d. 8: Sydvest. – Regnvejr. – Slaget vor gris.

d. 24: Nordvest til vest, nordvest. – Godt vejr. Søn Jens kom hjem.

JANUAR 1852

d. 5: Nordvest. – Plantet 160 traver helme på hjørnet (*æ Hø'n*).

d. 10: Sydvest. – Orkanagtig storm. Megen højvande. Stendiget gik tabt i stormen, der sprang om til nord, nordvest. (*Stendiget måtte under stor bekostning og med hjælp udefra helt omlægges*).

d. 21: Sydvest til vest, nordvest. Thomas Meinertz og Anne havde bryllup.

FEBRUAR 1852

d. 12: Vestlig vind med regn. Thomas Meinertz og Anne flyttede herfra til deres eget hjem.

MARTS

d. 3: Nordlig. Fik vores første lam.

d. 25: Nord, nordøst til øst. Jens Hansen pløjede vor stortoft.

APRIL

d. 1: Nordøst. Frisk kuling. Opsat den yderste kalv (*sømærke*) på Peter Meyers sand (*var gået tabt i stormen*).

- d. 2: Nordøst til nord. Frisk kuling, opsat den inderste kalv på Peter Meyers sand. Søn Jens gået til søs.
- d. 28: Østlig. Om eftermiddagen nordvestlig. Math. Knudsen gået til søs.

MAJ

- d. 21: og følgende 8 dage med omløbende vinde, men godt vejr. Frugtbar grøde i vente.
- d. 29: Nordvest. Godt vejr, fik vore køer på græs.

JUNI

- d. 13: og følgende 14 dage frugtbart vejr med afvekslende regn og varme. Sydlig vind og ingen storm.

JULI

- d. 4: Vestlig vind. Begyndte at slå på Oles ovre og i engen.
- d. 5: og følgende dage (18) østlig, afvekslende sydlig vind. Hede og overmåde stærk varme, stor mangel på regn, så kornet på marken lider stor skade. Der var ellers udsigt til et frugtbart år.
- d. 24: Nordvest. Godt vejr. Begyndte at høste byg i stortoften.
- d. 25: og følgende dage stille vejr med hede og umådelig varme. Fik vores eng oplået.

AUGUST

- d. 1: Nordvest. Godt vejr, men tørke.
- d. 4: Vestlig, ingen regn siden d. 29 juni.
- d. 5: Vest, nordvest. Endelig regn med torsdag.

SEPTEMBER

- d. 8: Østlig, sejlet med Niels Thøgersen til Rømø for at sælge vor fisk (*J. J. S. havde part i flere fiskebåde*).

OKTOBER

- d. 5: Sydlig til syd, sydvest, stormligt med megen regn. Skulde i dag have plantet helme, men kunde ikke formedelst regnvejr.
- d. 8: Nordvest med byger af hagl og regn. Første dag vi begyndte med plantning.

- d. 24: Syd, sydvest. Jens Svendsen afrejst til Fredericia. Jens har god vind, Th. Meinertz ligeledes, men broder Niels modvind.

JANUAR 1859

- d. 26: Vest, nordvest. Stormligt med svære byger, højvande, torden.
- d. 30: Vest, sydvest. Min kone og jeg rejste til Nordby for at høre deres præst prædike (*det var pastor Kuhlmann, hidtil hjælpepræst i Grimstrup – Arre; blev 1867 forflyttet til Borbjerg*).

FEBRUAR

- d. 5: Syd, sydvest. Flere gange i den sidste tid højvande.
- d. 15: Syd, sydvest. Højvande.
- d. 22: Vest, sydvest. Thomas Meinertz rejst (*til sit skib*). Højvande. (*Når J. J. S. så ofte nævner højvande, er grunden, at de næsten hver gang ødelagde de beskyttende klitrækker, der dengang lå mellem byen og havnen. Findes ikke mere*).
- d. 27: Vest, nordvest. P. P. Brinch afrejst over Roborg (*til sit skib*).

MARTS

- d. 2: Nordvest, godt vejr. Søn Peder rejst.
- d. 6: Nord, nordvest. Fastelavn. Konfirmation.
- d. 7: *Mandag og til mandag beretter han dagligt om storm med højvande.*
- d. 12: Nordvest. Sået valing (*sommerrug*) i stortoften.
- d. 22: Nordvest, stormligt. Svigersøn Søren Brinch sejlet til Ribe med Mathias Knudsen (*der skal videre til sit skib og begynde forårssejladsen*).
- d. 23: Nordligt, stormligt. Søn Jens og svigersøn Jens Svendsen rejst til Ribe (*til deres skibe, der havde ligget oplagt på østkysten*).
- d. 25: Nordøstlig. Svigersøn Søren N. Thøgersen gik til søs med sit skib (*der havde overvintret i Nordby*).

APRIL

- d. 12: Vest, sydvest, om eftermiddagen nordvest, stormligt. Fårene beordret i tøjre. *(Meddelelsen om at fårene, der havde gået løse i hele den forløbne vinter, nu skulle tøjres, blev givet af J. J. Sonnichsen i hans egenskab af klitfoged og derfor autoritet. Da der for mange år siden fra en enkelt beboer blev gjort indsigelse mod denne bestemmelse, kom det til proces, der førtes helt til højesteret. Sagen førtes af højesteretsadvokat Winther på de beboeres vegne, der anerkender ophævelsen af fårenes løsgang, og han vandt sagen på grundlag af denne notits i J. J. S.s dagbogsoptegnelser, der i original blev fremlagt i højesteretten).*
- d. 15: Sydøst. Tyk luft. Svigersøn Hans J. Frederiksen afsejlet fra Flensborg (*skonnerten „Sophie“*).
- d. 17: Nordvest. Storm med regn og svære byger. Meget lav barometerstand. Højvande.

MAJ

(Fra 26. april til 26. maj noterer han hver dag: varme, tørke og ingen regn).

DECEMBER

- d. 16: Vest med sne. Fik 6 af vore får i hus, mangler endnu 3.
- d. 25: Østlig, hård frost. Slagtet vores gris, vejede 14 lispund (112 kg), gav 14 pund ister (*flommefedt*).

JANUAR 1861

- d. 1: Syd, sydøst, klingende vinter.
- d. 13: Stille, hård frost. Stor færdsel over isen fra og til det faste land. Barometret højt oppe.
- d. 20: Nordøst. Hård klingende vinter. Søn Jens kom over isen med 2 slagtekvæg.

FEBRUAR

- d. 5: Sydvestlig vinde, stiv barometer, regnfuld, isen i drift. Posten standset formedelst is og sne.
- d. 11: Nordøst, stormligt snevejr og frost. Udkommanderet 20 mand til snekastning (*på landevejen*).

MARTS

- d. 6: Sydvest, højvande, barometeret lavt.
- d. 16: Vest, nordvest, bekvem kuling. Søn Peder rejst til sit skib i Flensborg.
- d. 21: Vest, nordvest. Stormligt med regn. Barometret meget lavt. Søren rejste til sit skib i Fredericia. Begge får modvind ud, Søren mest fra Kattegat nordover.

APRIL

- d. 1: Bekvem kuling. Mathias Knudsen rejst til Kalmar, hvor han har købt en skonnert.
- d. 4: Stille med tåge. Jens Svendsen gået ud fra Nordby havn ballastet til England.
- d. 6: Bekvem kuling. Pløjet i skræddermarken og gravet og tilsået i lilletoften. Peder Brinchs søn ankommen til Hamborg fra Rio (*hans navn er Peder Brinch, blev senere bankmand, Ridder af Dannebrog*). Fiskerne gået til havs.
- d. 23: Nordvest. Fårene skal sættes i tøjre.
- d. 28: Nord, nordvest. Fik megen sne om natten. Udsigten for i år ser ud til at blive som de sidste 2 år: kulde, frost og stormligt vejr.

MAJ

- d. 1: Nordvest, frisk brise, gråluft og kulde.
- d. 2: Nord, nordvest, orkanagtigt uvejr.
- d. 7: Nord, nordvest, stormligt med nogle byger.
- d. 8: Nord, nordvest, hård storm med haglbyger. – En engelsk barkasse med 11 mands besætning indkom her.
- d. 11: Øst, sydøst. Gråluft, men tørke.
- d. 12: Sydøst. I nat fået en velsignet regn. Jens Svendsen kommen på grund i Grønsund og måtte losse skibet flot.
- d. 17: Nordøst, stormligt med snebyger og kulde.

JUNI

- d. 5: Sydøst. Datter Anne Meinertz rejst til Sønderborg. – Ormene har gjort stor skade på byjorden her, og regn

ustandselig nat og dag, ellers frugtbart. Fiskeriet holdt op (*for i sommer*).

- d. 12: Vest, sydvest, frugtbart vejr. Fik vores gris hjem. Pris: 22 mark. Rugen begyndt at akse.
- d. 29: Sydlig med omløbende vinde. Anne Meinertz kom hjem. Jens Svendsen kommer til Ribe fra England med kalksten (formodentligt til købmand Hans J. Müller, der havde et kalkbrænderi, hvortil han også hentede strand-skaller ved Sønderho).

JULI

- d. 3: Nordvest, kønt vejr. Fik det første agerhø i hus. Søren kommet til London og Jens til Hartlepool.
- d. 10: Vest, nordvest, slog græs i æ stuet og på ovren. Megen varme. Fik en kalv af min broder.
- d. 16: Vest, nordvest, solskin, fik 2 læs hø ind.
- d. 18: Vest, nordvest. Bjergede høet op fra stortet af frygt for mulig højvande.
- d. 23: Vestlig. Højvandet kom, men høet var bjerget.

AUGUST

- d. 1: Vestlig. Fik opslået i engen, gav meget hø, høstede rug. Jens Svendsen gik til søs.
- d. 30: Nord, nordvest, storm med regnbyger.

SEPTEMBER

- d. 1: Vest, nordvest, godt vejr. Anne kom i skole (*født 7-10 1855, død 1913 som fabrikant S. M. Kromanns anden hustru*).
- d. 4: Nordvest til vest med regnbyger og højvande og mindre stormligt. Fik ophøstet.
- d. 15: Vestlig, stormligt med regnbyger og torden hele natten. Præsten holdt høstprædiken. (*Pastor C. Chr. Permin.*)

OKTOBER

- d. 5: Sydlig, bekvem kuling og klar luft. Den røde ko har kælvet. „Sophie“ i havn, skal fortømres. (*H. Frederiksens skib.*)

- d. 21: Øst, sydøst. Har plantet for heden. Karen er rejst til Gjesing.
- d. 22: Syd, sydøst. Har været ved Kjeldsandet for at fiske. Hans Hansen af Gjesing har været her med en ko. Slagtet en ko. Søren Brinch gik fiskedybet ind og op på Reden her ved Sønderho.
- d. 30: Sydvest, bekvem kuling, ingen storm, en sjælden måned.

NOVEMBER

- d. 17: Nord, nordvest, barometret neden for storm, hård vinter, tyk luft.
- d. 22: Vest, nordvest, stormligt, højvande. Om aftenen brændte Niels Agers hus, blev slukket ved hjælp af mange folk.
- d. 27: Vest, sydvest, godt vejr. Søn Peder og svigersønnen Mathias og Søren kommen vel hjem. Fik glædelig tidende fra søn Jens og svigersøn Jens Svendsen, at de var kommet lykkelig og vel til England. Ellers en sørgelig og uforglemmelig måned for mange her.

DECEMBER

- d. 5: Syd, sydøst, lidt frost. „Sophie“ oprullet.
- d. 10: Sydvest med tåge. Jens Svendsen kommet hjem.
- d. 11: Vest, sydvest med byger, slagtet vor gris, vejede 12 lis-pund og 4 pund (98 kg) og gav 12 pund ister.
- d. 21: Nordvest. Søn Jens afgang fra Haderslev.

JANUAR 1862

- d. 6: Vest, nordvest. Fik 6 af vore får ind. Strandauktion i dag.
- d. 10: Vest, nordvest. Sønnesøn Jes døde kl. 7 slet. (*Jes J. Sonnichsen, søn af Jens J. Sonnichsen, 18 år gammel, se slægtsbogen side 68*).

FEBRUAR

- d. 2: Nordvest, lidt sne og noget isslag. Konfirmation. Januar havde været en god måned uden sne og kulde eller storm.

MARTS

- d. 3: Vestligt, kulde. Broder Niels og skipper Thomas Ibsen rejste til amtmanden med fattigregnskabet. – Fik tvilling-lam.

- d. 18: Sydøst. Svigersønnerne P. P. Brinch og Søren Thøgersen rejst til deres skibe (*som havde ligget oplagt for vinteren*) i Randers.
- d. 19: Nordøst. Stille. Søn Jens og Peder og svigersøn Jens Svendsen rejst til vands til Ribe (*til deres skibe*).

APRIL

- d. 5: Nordøst. Mathias gået til søs. – Fisket 7 snese skuller.
- d. 8: Stille. Fisket 8 snese skuller.
- d. 9: Stille. Fisket 25 snese skuller.
- d. 10: Nordlig. Fisket 10 snese skuller.
- d. 12: Nordlig, storm med snebyger. Samtlige fiskere satte deres fiskeredskaber til, idet de hurtigt måtte forlade dem, hvorefter de kom ind under Kjelsandet, men først d. 14. kom de i havn efter stormen. Senere fik de bjerget 6 bakker.

MAJ

- d. 20: Øst, sydøst. Skonnert „Sophie“ nedrullet (*H. J. Frederiksens skib, der var blevet fortømt i Sønderho*). – Det bedste af vore får døde af forgiftning fra 2 lam.
- d. 24: Sydvest, megen blæst. 2 fiskerbåde fra Nordby forliste og 5 mand druknede, 3 mand er landet og blev begravet.
- d. 27: Vest, nordvest. Jens Svendsen kom fra England med kul til Ribe. – Fik vore køer ud.

JUNI

- d. 11: Syd, sydøst. Småregn. „Sophie“ gik til søs. – Slog agergræs i stortofte.
- d. 16: Vest, nordvest, mindre kuling. Rejst spanterne på Thomas Meinertz's skib, er 38 alen langt.

JULI

- d. 10: Vestlig, barometret meget lavt, har stået således i flere uger.
- d. 30: Vest, nordvest, varme. Fik opslået i engen. Fik 4 læs klyne à 14 mark foruden fragt hjem.

AUGUST

- d. 14: Vestlig, godt vejr. Jens Svendsen og søn Jens gik til søs herfra. – Høstet valing (*sommerrug*) i skræddermarken.
- d. 18: Nordøst. Thomas Meinertz fik dæk lagt og kalfatret med det samme.

SEPTEMBER

- d. 8: Sydvest, stille og varme. Min kone rejst til Gjesing og til marked i Varde at købe en ko.
- d. 12: Sydvest, tørt vejr. Min kone hjemkom med en rød ko, kostede 44 rigsdaler.
- d. 17: Ganske stille. Barometeret står så højt som ikke før i år. Fik vor sidste korn hjem. Fik vore får vasket og klippet.
- d. 29: Sydvest, småregn og svær regn og torden. Møllen tog skade, løb forkert om.

OKTOBER

- d. 2: Vest, sydvest, diset vejr. Jens Svendsen kom til Ribe med møllesten fra Plymouth. (*Han kunne dog næppe gå ind til Ribe gennem åen, men måtte i „Skøgum“ losse over i pramme, hvad var almindeligt iflg. „Fra Ribe Amt“*).
- d. 11: Nordlig, bekvem kuling. Jeg og svigersøn Søren Thøgersen var i Nordby og fik oprettet opholdskontrakt (*d. e. aftægtskontrakt. J. J. S. blev boende i hjemmet med god pleje af datteren Karen – død 1909 – og hendes mand Søren N. Thøgersen*).
- d. 21: Vestlig. En bedrøvelig nat med lyn og torden og voldsom højvande. Frygter for ej at få gode efterretninger fra søn Jens (*galeasen „Thomsen“*).
- d. 26: Vest, sydvest. Stormligt med regn. Fik gode efterretninger fra søn Jens. Han var kommet vel til Højer (*i Sønderjylland*).

NOVEMBER

- d. 3: Sydøst, bekvem kuling. Fiskerne gik til havs, men fik intet.
- d. 5: Sydøst, godt vejr. Svigersøn P. P. Brinchs ko døde, var takseret til 54 rigsdaler.

- d. 10: Sydvest, nogle regnbyger. Broder Niels rejste til København angående omordningen af Lloydsvæsenet.
- d. 23: Sydøst. Slagtede et får og et lam.

DECEMBER

- d. 10: Stormligt af syd med snefog og jordknog (*sandflugt*).
- d. 13: Sydvest. Et brigskib er kommet på grund ud for Rømø. Jens Mandø og Hans Frederiksen m. fl. sejlede derhen. Kom hjem med sejlene og andre genstande, men kaptajnen mente ellers at de kunne klare sig selv. Det var en engelsk brig lastet med svinekød. (*Den 6. februar afholdtes auktion over lasten iflg. Ribe Stiftstidende*).
- d. 22: Sydøst. I disse dage havde vi sådan hård vinter og svære storme med flere højvande. Under alle disse begivenheder blev jeg således antastet og angrebet, at bevidstheden gik bort og kunne ikke sige et eneste ord, hvortil man kan sige, at den Vorherre vil bevare er uden al fare. Denne sørgelige tildragelse kan aldrig glemmes. (*Efter denne tildragelse har han først kunnet skrive videre i dagbogen d. 7. januar 1863. Det har iflg. forlydende været hans første slagtilfælde*).

JANUAR 1863

- d. 7: Vest, sydvest, bekvem kuling.
- d. 16: Vestlig. Fik telegram fra Søren Brinch fra Frederikshavn; skal afgå til Christiana (*Oslo*). (*Da telegrafvæsenet på Fanø først blev etableret 1868 for Nordby og i Sønderho 1871, blev ovennævnte telegram sendt til Varde og derfra med posten til Sønderho*).
- d. 18: Vest til nord, orkanagtig storm med svære regnbyger. Højvande i flere dage. Jagilde hos Hans Frederiksens (*datteren Anne og styrmand Niels Calle Jessen – se slægtsbog side 56. Hun blev igennem mere end en generation pøgeskolelærerinde i Sønderho efter mandens tidlige død*). Sødiget og de små banker (*der beskyttede byen ved havnen*) er for det meste bortskyllet. Meget be-drøveligt.

FEBRUAR

- d. 3: Vest med regn. P. P. Brinch hjemkommen fra København, hvor han har taget navigationseksamen.
- d. 6: Vest, nordvest. En stormast m. fl. ting sejlet hertil fra den engelske brig på Rømø strand.
- d. 12: Vest, nordvest. Slagtet vor ko og solgt halvdelen. Barometeret særdeles højtstående. Bekvem kuling.
- d. 21: Sydvest. Godt vejr. Afholdt strandauktion. Indbudt til flyttegilde i Niels Brinchs nye hus. (*En skik, man ved lidet om. Niels Brinch var søn af „Sørøveren“.*)

MARTS

- d. 1: Syd, sydvest, godt vejr. Mathias Knudsen rejst til Ribe for at gøre indkøb af træ til et nyt skib (*sk. „Karen Bothilde“*. *Indkøbet skete hos tømmerhandler og værtshusholder Hans Hansen – kaldet „Hansen a æ Skibbrov“ – han var medreder i mange skibe i Sønderho. – Han døde 1888 71 år gammel. Math. Knudsens svigersøn, Jes Brinch, forliste og omkom med denne skonnert „Karen Bothilde“*).
- d. 7: Sydøst med regnbyger og storm. „Fides“ – Jens Svendsens skib – oprullet. Nyt dæk indlagt.
- d. 13: Øst, nordøst. „Fides“ sat i vandet.
- d. 14: Øst, nordøst. Bekvem kuling. Søn Jens rejste til Højer til sit skib. Fik bragt 20 læs gødning (*på marken*).
- d. 26: Vest, nordvest. Thomas Meinertz sejlet ud af havnen med sin nye skonnert (*skonnert „Asma“ – navnet dannet af Meinertz, hustru Anne, søn Søren, datter Anne*).
- d. 30: Lidt stormligt. P. P. Brinch fik sit skib („Patrioten“) op østen for Kjeldsandet og skal til Varde (*Hjerting*) at indtage ladning.

APRIL

- d. 8: Sydvest, godt vejr. Thomas Meinertz gik til England i ballast for at søge fragt. – P. P. Brinch skal afgå fra Hjerting med ladning til Holland (*landbrugsprodukter*). Meinertz god vind, Søren Brinch modvind.
- d. 18: Sydvest, gråluft. Fiskerne kom ind med 300 hvidling.

MAJ

- d. 4: Vestlig, stille vejr, frugtbart forår. Mathias Knudsen fik spanterne rejst på sit nye skib, en skonnert.
- d. 13: Vest, sydvest, megen regn. Fik brev fra Søren, at han var sejlklar i Amsterdam at gå til København med en ladning stykgods.
- d. 17: Vestligt, godt vejr. En fransk luggert er strandet ved Rømø med en ladning hvedemel (*samme blev indbjerget til Sønderho og solgt på auktion d. 22. maj og følgende dage. En del af melet blev dog også indbjerget til Rømø og Mandø. – Fra den tid stammer fanøboernes så fortrinlige „hvædkaag“ hvedekager – Fanø-smørrebrød iflg. N. M. Kaalund*).
- d. 21: Nord, nordvest, bekvem kuling. Atter auktion over mange tusinde pund hvedemel. – Fik vores gris.
- d. 26: Nord, nordvest. Atter auktion over hvedemel, ligeledes på Mandø og Rømø.

AUGUST

- d. 20: Nordvest. Datter Anne Meinertz heftig syg. Jeg rejste til Ribe til doktoren. – Fik vor sidste hø ind. Stiv kuling. (*Anne var da 33 år*).

SEPTEMBER

- d. 3: Sydvest. Datter Anne Meinertz kom hjem fra Ribe, lidt bedre med helbredet. Hendes mor var rejst op efter hende
- d. 11: Vest, nordvest, stormligt med regn. Måtte køre korn hjem i regnvejr. Stort højvande.
- d. 13: Sydlig. I hele denne måned har det været stormligt med store regnbyger, så kornet rådner på marken.
- d. 18: Vest, regnvejr. Ser i listen (*d. e. bladet „Shipping Gazette“, der holdtes i kroen*) at Søren Thøgersen var ankommen til London.
- d. 23: Sydvest. Datter Karen Thøgersen rejst til Ribe med 2 børn (*vel sagtens til læge*). Noget stormligt Mikkelsdag. Børn have i erindring at denne måned har været temmelig hård med store højvande.

OKTOBER

d. 19: Nordvest. Om eftermiddagen orkan med højvande.

NOVEMBER

- d. 2: Syd, sydvest med storm. – Efterretning fra Jens Svendsen, at han var ankommet vel til København fra Lissabon med én ladning salt.
- d. 10: Sydvest, bekvem kuling. Jens Svendsen kom hjem fra København, og P. A. Sørensen (*Svendens svigersøn*) overtog skibet at føre.
- d. 16: Vest, sydvest. Svigersøn Thomas Meinertz kommet fra England med sit skib, havde været i søen i denne hårde storm og orkan. Var en gang slået helt over til den svenske kyst.
- d. 18: Sydvest, svær kuling. Svigersøn Søren Thøgersen gik fra Amsterdam – ligeledes flere skibe – men kom ind med nødflag.
- d. 26: Sydvest. Der er landet flere druknede kreaturer på stranden, hvoraf der blev smeltet megen talg. Pastor Permin holdt sin afskedsprædiken d. 22. dennes. (*Blev forflyttet til Roslev*).

*

Atter fik „Lille Jes“ en mindre hjerneblødning i dec. '63 og gik herefter helt i barndom. Således beretter bl. a. datteren Karen Thøgersen, hos hvem Jes og hustru Anne boede til aftægt. Godt ét år senere, d. 18. 1. 1865, fik „Lille Jes“ sin tredje hjerneblødning, lå stille hen et døgn og døde så d. 19. 1., knap 80 år gammel.

